

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KAROLY

A szerkesztőség és a szerkesztő bizottság tagjai:

GOLLNHOFER SÁNDOR, HARS JÓZSEF olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, MOLLAY KAROLY, NYESŐ IMRE
BOGNÁR DEZSŐ, CSAPODY ISTVAN, CSUKA ISTVÁN, DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KAROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, HORVÁTH ZOLTÁN, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, KÖRNYEI ATTILA, MAJOR JENŐ, METZL JÁNOS, MOLNÁR LÁSZLÓ, PAPP ISTVÁN, PRÖHLE JENŐ, SOMOGYI JÓZSEF, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS jegyző, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VÁRHELYI ISTVÁN, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből II. rész

Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből II. rész

8. A felszabadulást követő napokban a szovjet katonai parancsnokság a fegyházat rendelkezési hatáskörébe vonta, s ki kellett üríteni a lakótelepet is. Megkezdődött az intézetnek hadifogolytáborrá való átalakítása, területét Cséri telep és János-telep irányába kiterjesztette és drótkerítéssel zárta körül. Egyesek szerint 1945 pünkösdjén 22 ezer, mások szerint 33 ezer ember volt a táborban. Később a tábort megszüntették, helyette a Badeni Hadbíróóság börtöne lett 1948-ig. Ez alatt az idő alatt sok nemzet háborús bűnösei töltötték itt a büntetésüket.

De térjünk vissza a felszabadulást közvetlenül követő hetekre! A fegyházat Sopronkőhidán beindítani nem lehetett, hiszen az akkor más célokat szolgált. Ezért az intézet tisztviselői – valószínűleg Trenka András ellenőr vezetésével – lépéseket tettek az irányban, hogy az intézet Sopronban megnyílhasson. Az erőfeszítések alapján a 48-as laktanyában folytatta tevékenységét a fegyház. A kezdetről keveset sikerült megtudni, de az biztos, hogy május közepén már megkezdődött a munka, mert az 1945. évi iktatókönyvbe az első bejegyzés május 17-én történt, ezt követően pedig a levelek folyamatosan érkeztek az intézethez,

illetve távoztak onnan.

Megdől az az állítás is, mely szerint a fegyőrök először a soproni törvényszéki fogháznál jelentkeztek szolgálattételre és innen történt az átirányításuk a 48-as laktanyában székelő fegyintézethez, mert ezt Fodor László akkori fogházigazgató személyesen cáfolja.

A fegyház visszaszerzésére az igazgatóság részéről már 1945-ben történtek lépések, mert augusztus 8-án ez ügyben felterjesztés ment a minisztériumba.²³⁽¹⁾ A szovjet parancsnokság 1948. január 22-én a minisztérium rendelkezésére adta a Sopronkőhidán lévő fegyházat, és 26-án már meg is kezdődött részleges helyreállítása. Március 10-én az intézet visszatelepült. A költözködés lebonyolítására 1 tehergépkocsi és 80 ezer forint állt rendelkezésre.

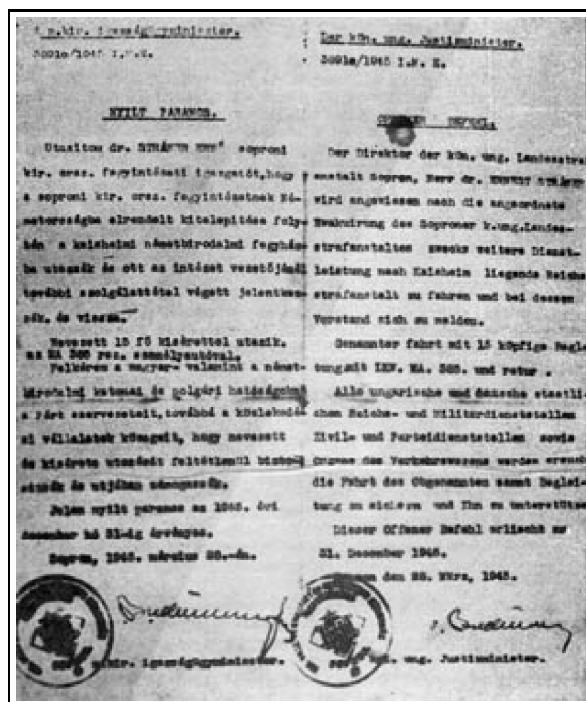
1948 őszen kegyeletes ünnepség színhelye volt az intézet, a Kisgazdapárt által Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékére és tiszteletére készíttetett emléktáblát leplezték le. Az ünnepség november 14-én délután 3 órakor volt a szövőgyár mögötti bástyafal tövében. Az országos híru ünnepségen megjelentek többek között Dinnyés Lajos miniszterelnök, Nyárádi Miklós pénzügyminiszter, Gyöngyösi János főtitkár, Dobi István földművelésügyi miniszter a Kisgazdapárt országos elnöke, Darvas József miniszter, Nógrády Sándor miniszterelnökségi államtitkár. A vendégeket az udvaron díszszázad fogadta, elhangzott a Himnusz, ⁹⁸majd dr. Nyárády tartott ünnepi beszédet. Ezután Dulin Jenő igazságügyi államtitkár vette át az emléktáblát.²⁴⁽²⁾ A leleplezés alatt a GYSEV zenekar Beethoven gyászindulóját játszotta, majd sor került a koszorúzásokra. Az ünnepség a Szózat hangjai mellett ért véget.

1951 őszen az intézetet különböző okok miatt felszámolták. Október 11-én történtek intézkedések arra vonatkozóan, hogy az intézetet átadják a Sopron Városi Tanács VB-nak, a szövőgyár a Könnyűipari Minisztérium alá tartozó önálló üzem lett. 1955. április 1-től az intézet újbóli visszaállítására került sor. Mint ahogy egy 1958-ban a pártbizottságnak készült jelentésből is kitűnik: „Az 1955. évben visszaállított börtön épületei teljesen megrongált, elhanyagolt állapotban kerültek vissza a börtön tulajdonába.”²⁵⁽³⁾ Sok épület romosodott, a vakolat hullott, az udvart 1–2 m magas gaz „díszítette”. 1955. október–november hónapokra sikerült olyan állapotokat teremteni, hogy az elítéltekkel való feltöltést megkezdhették.

Az újbóli visszaállítást követő évben, az 1956. októberi ellenforradalom kirobbanása utáni napokban rendkívüli események játszódtak le az akkor már országos börtönként nyilvántartott intézetben is: többszáz főnyi csoport próbálkozott a kitöréssel. A személyi állomány határozott, egységes fellépése és intézkedéssorozata ezt megakadályozta, egyetlen bűnöző sem hagyta el jogellenesen a börtönt. Ebben az időszakban törvényes keretek között 11 fő szabadult: 8 fő feltételes szabadságot kapott a járási ügyészség engedélye alapján, 3 főt pedig a Győr megyei ügyészség vezetőjének írásos engedélyével bocsátottak el.

Az utolsó általános vonatkozású eseményt az intézet életében az 1974. év jelentette, mert a Népköztársaság Elnöki Tanácsa törvényerejű rendeletet alkotott a társadalomra különösen veszélyes visszaeső bűnözőkkel szembeni szigorított őrizet bevezetésére, és ennek végrehajtását a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokság – férfiak vonatkozásában – a Sopronkőhidai Fegyházra bízta. A szigorított őrizet végrehajtása, a gyakorlatban történő megvalósítása 1975 októberében megkezdődött.

9. Az intézet elnevezései: Soproni királyi országos fegyintézet (1886–); Soproni királyi országos fegyintézet és szigorított dologház (1929–); Soproni Országos Büntetőintézet (1947–); Sopronkőhidai Országos Börtön (1951–); Sopronkőhidai Büntetésvégrehajtási Intézet (1967–); Sopronkőhidai Fegyház (1972–).

998. A nyilas igazságügyminiszter nyílt parancsa

Az intézet élén az alábbi fegyházintézetek igazgatói álltak: 1886. március–1890. október: Balkay István.²⁶⁽⁴⁾ (Nagyenyedről helyezték ide, innen Vácra került). – 1891. február–1894.?: Uhlyarik Albin.²⁷⁽⁵⁾ (Kinevezéséig ellenőr volt az intézetben). – 1895.?-1902. november: Mecser József.²⁸⁽⁶⁾ (A temetkezési és segélyegylet megalapítója. Sopronból Szegedre került). – 1902. november–1906. május: Gedeon Emil.²⁹⁽⁷⁾ (Kinevezéséig Szamosújvárott volt ellenőr. Sopronból Vácra került). – 1906. szeptember–1910. április: Müller Mór.³⁰⁽⁸⁾ (Ellenőr volt, innen Szegedre ¹⁰⁰került). – 1910. július–1912. május: Bukovics Lajos.³¹⁽⁹⁾ (Szegeden kerületi börtönellenőr volt. Sopronból a gyűjtőfogházhoz került). – 1912. május–1917. augusztus: Az intézetnek kinevezett igazgatója nem volt, e teendőket valószínűleg az akkori ellenőr, Zsobrovsky Endre látta el. Az 1914. évi rangsorban sincs igazgató. – 1917. augusztus–1919. szeptember: Kisfaludi László.³²⁽¹⁰⁾ (Budapesten törvényszéki fogházgondnok volt. 1919-ben nyugdíjazták). – 1919. ?–1925. december: Zsobrovsky Endre.³³⁽¹¹⁾ (1925-ben nyugállományba vonult). – 1926. június–1926. augusztus: Hadnagy Jenő.³⁴⁽¹²⁾ (Gazdasági tanácsos volt Aszódon. Innen Hartára került). – 1927. január–1936. október: id. dr. Udvardy Jenő.³⁵⁽¹³⁾ (Kinevezéséig ellenőr volt, 1936-ban viszonylag fiatalon elhunyt). – 1936. november–1945. augusztus: dr. Stráner Ernő.³⁶⁽¹⁴⁾ (Kinevezése előtt pár hónappal ruházták fel titkári címmel. Hivatalosan a 7250/1945. IM. sz. rendelet helyezte át a gyűjtőfogházba, gyakorlatilag azonban már 1945 áprilisától beszüntette a ténykedését).

Befogadás az intézetbe

10. A soproni fegyházintézet – régen így szerepelt és nem mint sopronkőhidai – kizárólag férfi elítéltek büntetésének a letöltésére szolgált, és általában a legsúlyosabb szabadságvesztési nem, a fegyházbüntetés végrehajtására. Az ilyen büntetéssel sújtott egyének hivatalos elnevezése a „fegyenc” volt. A soproni fegyházintézet feladatát az 1880. évi 2106. IM sz. rendelet 3. §-a a következőkben határozta meg: „az őrizetük alatt lévő fegyenczeket, ítéleteik határozmányaihoz képest, pontos és szüntelen felügyelet mellett fogva

tartani, s egyszersmind szigorú fegyelemhez szoktatás, beható vallási oktatás, megfelelő pótnvelés, tanítás, folytonos munka és példás rend által azok erkölcsi javítását eszközölni.”

Befogadni az intézetbe csak jogerősen elítélteket lehetett. Az eljárás során elvégezték a szükséges adminisztrációt, megfürdették, megnyírátták és a rendszeresített formaruhába öltöztették át a fegyencet. Ezután az éjjel-nappali elzárásra szolgáló zárkák egyikébe helyezték el. A fegyenc ágya fölé kis táblát függesztettek ki (*fejtábla*), melyre törzskönyvi számát és szabadulásának napját írták fel, kívül a folyosón, az ajtó mellett lévő fekete táblára a zárkában lévő létszámot tüntették fel (*számtábla*). Minden fegyencet elláttak egy a törzskönyv lényeges, kivonatolt adatait tartalmazó lapocskával, s ezt állandóan maguknál kellett tartaniuk (*fejlap*).

Bár „Sopronban csak az 1886. év november havában nyitattott meg a fegyház”,³⁷⁽¹⁵⁾ de a legelső fegyencek befogadása már ez év október 20-án megtörtént. Gruber Lajos 1888-ban kinevezett fegyőr, később főfegyőr elbeszéléséről készült feljegyzések alapján az első 12 fő Székesfehérvárról érkezett, közülük 3 főt lopásért, a többi kisebb súlyú bűncselekményért ítélték el. Volt közöttük két testvér, Müller János és József, akiknek a fejszáma 1-es és 2-es lett.

¹⁰¹Az első fegyencszállítmányt követően sűrűn érkeztek a további csoportok, akiknek fogadására, útbaigazítására mindig kiment egy fegyőr a vasútállomásra. 1886. végére 308 fő volt az intézetben fogvatartva, s a következő évben befejeződött a teljes feltöltés.

A fegyház befogadási képessége 700 fő volt. Érdekességként néhány év utolsó hetének adatát közlöm az alábbiakban:

9. Dominich Vilmos hb. őrnagy Bajcsyék hóhéra (Révay Kálmán rajza)

1928:	488 fő
1929:	588 fő
1930:	584 fő
1931:	678 fő
1932:	640 fő
1938:	773 fő
1939:	748 fő
1940:	812 fő
1941:	882 fő

1942:	597 fő
1943:	786 fő
1944: nov. 18:	742 fő
1944: nov. 25:	231 fő
1945:	57 fő

102A teljesen magánzárka-rendszerű intézetben a progresszív rendszer szerint hajtották végre a büntetéseket. Ennek lényege: a büntetési idő első harmadát a fegyenc magánzárkán töltötte, a másodikat a nappali közös munka és az éjszakai elkülönítés jellemezte, majd kétharmad letöltése után közvetítő intézetbe szállították át, ahonnan a 3/4 rész letöltésekor feltételes szabadságra volt bocsátható. A Sopronkőhidán alkalmazott rendszer ettől annyiban tért el, hogy magánzárkán 1 évnél akkor sem kellett többet letölteni, ha a büntetési idő 1/3 része ennél hosszabb volt, s a fegyencek zöme nem került át a közvetítő intézetbe.

A magánzárka-rendszer és a magánelzárás hatásáról Gedeon Emil, a fegyintézet igazgatója az alábbi jelentést tette meg 1904-ben a Börtönügyi Osztálynak: „A magánelzárás individuális hatással bír. Vannak, akik kezdetben ártatlanságukat hangoztatják, ... tanukat kárhozzatják, deprimált kedélyűek, haragban dülök-fülök, bosszúszomjuk kielégítésében önmagukkal elégedettek, itt-ott 1–1 hencegő. Lassan-lassan lecsendesülnek, s jön a beismerés, s bánat: ezek nyomán a könny és magábaszállás, a becsülés utáni vágy, a tisztességes életbe való kívánczóság, a foglalkozás utáni vágy. Ahol ilyen a lefolyás, ott a magánelzárás javító hatása biztos ... hogy ennek dacára a visszaesés az ilyeneknél is gyakori, abban rejlik, hogy a javító hatás nem állandó. Jobban kellene fejleszteni az akaraterőt, hogy képesebbek legyenek a szabad életben való kísértéseknek és csábításoknak könnyebben ellentállni. De miután az akaraterőnek intenzívebb fejlesztésére, kísértésnek hiányában a letartóztatási intézetekben vajmi kevés alkalom kínálkozik, oda kellene törekednünk, hogy az ilyen javultakat, ha biztos kenyerük nincs, az első 1–2 évi szabadéletben munkával ellássuk és ellenőrzés mellett gyöngébb akarataikat a jóra való készségben erősítsük. Ilyen kifogástalanul végzett munka után a társadalom is szívesebben, de bizonyára kevesebb bizalmatlansággal fogadná magába a bukottakat, és nem kényszerítené őket szívtelen, de most sok részben indokolt tartózkodással sőt teljes elutasításával, vissza a bűnös útra. Azonban nem minden fegyencre nézve eszköz a javulásra a magánelzárás, mert vannak olyanok, kikben a magány a javulási szándékot már föl nem kelti, mert lelkiismeretük annyira meg van kérgesedve, hogy azt csakis valami rendkívüli eseménnyel lehetne keresztül törni, és ezzel a bánat és javulás útjára terelni, de hogy hathatós eszköz még az ilyeneknél is a rend és fegyelemhez való szoktatásra, és ezek föntartására, az kétségtelen. Hogy a magánelzárás az elmebajok kiváltására igen alkalmas, kétséget nem szenved. ... Két-három hónapos magánelzárásnak ha van is némely első büntényesnél javító hatása, de hogy büntetési hatással általában nincs: arról meggyőződés szerzetett. Csakis mint fegyelmi büntetés hagy nyomot az ilyen rövidebb magánelzárás: egy hónapon alul ezt is már pihenésszámba veszik a fegyencek.”³⁸⁽¹⁶⁾

A magánelzárásra vonatkozó szabályokat a termelés előtérbe állítása miatt az igazgatóság több esetben megszegte már a századfordulón is. Erről tanúskodik Vámbéry Rusztemnek, hazánk nagy kriminológusának egy értekezleten mondott felszólalása is, mely felveti a progresszív rendszer második szakaszában történt hibákat is: „Egyetlen olyan fegyháza sincsen Magyarországnak – mint legutóbb meggyőződtem róla: a soproni sem olyan, – a hol az éjjeli elkülönítés teljesen és kivétel nélkül végrehajthatnék. De hozzáteszem, hogy volt 103eset, midőn a fegyházban a progresszív rendszernek első

fokozatában köteles elkülönítés vagy magánelzárás sem hajtatott végre és pedig azért nem, mert ez a munka productivitásának akadályául szolgált volna. Mindhogy a fegyházigazgatóság a fegyházi vállalkozónak bizonyos számú munkást köteles rendelkezésére bocsájtani, mert különben nem fedezhetné a munkaszükségletet: ennél fogva kiszedték a magánzárkából a fegyenceket.”³⁹⁽¹⁷⁾

A későbbiek során – főleg a szövőgyár létesítésétől – pedig már nem voltak többet a fegyencek magánzárkán, mint 3, illetve 4 hetet. A progresszív rendszer szerinti végrehajtás hivatalosan 1950-ben szűnt meg, s ma 2–4 fős zárkákban vannak az elítéltek elhelyezve. Magánzárka csak fegyelmi fenyítésként szabható ki.

Munkáltatás

11. Az intézet első évtizedeiben a fegyencek büntetési idejük első harmadában, de maximálisan 1 évig csak a magánzárkán voltak foglalkoztathatók, ott dolgoztak mindenkitől elzárva. Lényegében a mai négyszemélyes zárkák ezért lettek szélesebbre készítve. A mesteremberek általában a szakmájukat úzték tovább, a többiek kosarat fontak, foltoztak, szöttek.

A fegyenceknek munkaválasztási joguk nem volt, az igazgatóság által kijelöltet kötelesek voltak elvégezni. A munkaidő télen 11, nyáron 12 óra volt hivatalosan, általában azonban ennél kevesebbet dolgoztak. A zárkán kívüli munkáltatást kezdetben mindössze néhány kisebb műhely jelentette, pár évvel később viszont dr. Berényi Pál már ezt írja: „Gépek zakatolása és a műhelyek zaja veri el a süket csöndet. Van nyomda, lábfakészítő-, kosárfonó és lakatos műhely. Fogadott előmunkások tanítják a fegyenceket a munkára, a melyek olcsósága ellen kisiparosaink köréből itt sűrűn hangzik fel a panasz, holott épp bennünket alig érint a fegyenczek munkájának olcsósága, mert a kész árut az illető nagyvállalkozók nagyobb részekben szállítják, illetőleg adják el.”⁴⁰⁽¹⁸⁾ A munkatermek a mai őri kultúrházban és a szövőirodák nyolc nagyobb helyiségében voltak, s gőzfűtéssel, villanyvilágítással és szellőző berendezéssel is felszerelték azokat.

Hamarosan nagy jelentőséggel bír a cipészet is. Ehhez is, mint minden máshoz a szükségleteket az újságban közzétett árlejtési hirdetések útján igyekeztek biztosítani. Egy példa erre: „A soproni kir. orsz. fegyintézet 1896. évi házi és iparüzlet szükségletére beszerzendő: 500 kg tehénbőr, 1000 kg talp, 200 kg vékony talpbélés szállítására árlejtést hirdetek.”⁴¹⁽¹⁹⁾ Aki aztán a legelőnyösebb ajánlatot tette az igazgatóságnak, az nyerte el a jogot a szállításra.

A fegyencek által végzett munkákat külső és belső munkákra csoportosították. A belső munkát a házi (kőműves, segédmunkás, pék, szakács, stb.) és az ipari munka jelentette. Ilyenek voltak az előzőekben említett cipészet mellett a századfordulón a szabóság, az asztalos-, kovács-, lakatos- és takácsipar, valamint a könyvkötészet. Ezek elsősorban intézeti célokat szolgáltak, a bérleti rendszerben foglalkoztatott fegyencek viszont a vállalkozóknak termeltek. A fontosabb bérleti rendszerű munkák a fenti időpontban az alábbiak:

104*Kapta- és sámfagyártás:* ez az egyik legkorábban üzött munkanem. Az üzemet a szövőirodák helyén alakították ki, a foglalkoztatott létszám 70–100 fő volt.

Szemüveg- és üvegdíszmű gyártás: A századfordulón honosodott meg, elhelyezése az előbbi mellett történt. Itt 30–50 fő dolgozott.

Cipészet: Létezése az 1900-as évek elején kétséget kizáróan bizonyított. Az üzem elsősorban gyermekcipők készítésével foglalkozott. Fegyenclétszámról adataim nincsenek.

Ezek az iparnemek az I. világháború folyamán megszűntek, a fegyencek munkáltatása hosszú évekig megoldatlan maradt. Karay Pál írja, hogy csupán „...1923-ban történt gondoskodás a soproni kir. országos fegyintézet felesleges munkaerejének bérbeadása tárgyában.”⁴²⁽²⁰⁾ Ekkor a következő bérleti rendszerű üzemeket szervezték:

Kézi, majd mechanikai szövőüzem.

Kefegyártó üzem: profiljába mindennemű kefe-, meszelő- és ecsetgyártás tartozott. A szerződés időtartama 1923. július 16-tól számítva 12 év volt, s erre az időre 150–200 fegyenc munkáltatását vállalta a szerződést megkötő Hangya Ipar Rt. Az 1926–27-es években a ténylegesen foglalkoztatott létszám 200 fő körül volt. „Ez a vállalkozás valószínűleg a helytelen üzemvezetés és a beállott üzleti pangás következtében 1930-ban megszűnt.”⁴³⁽²¹⁾

Kosárfonó üzem: az 1920-as évek végén, vagy az 1930-as évek elején alakult. A felszabadulásig nagyon jó vállalkozás volt. Elhelyezése a mai kórház épületében történt, s mintegy 200 főnyi létszámmal dolgozott.

A fegyházon kívül a fegyenceket az első évtizedekben általában csak közmunka esetén lehetett foglalkoztatni. Erre ritkán került sor, mert pl. az 1920-as években „...mindössze a soproni m. kir. államépítészeti hivatal kért az ottani fegyházból rabmunkásokat a pozsony–varasdi országútnak a fegyintézet előtt húzódó szakaszának felújítása céljából.”⁴⁴⁽²²⁾ De ugyancsak külső munkának számított az olyan igénybevétel is, mint amilyen 1928–29 telén volt: 11 alkalommal tisztították meg a pozsonyi utat a hótól. (Fegyencek dolgoztak a Tómalmon is 1920-ban, ld. Hárs József: Idegenforgalom Sopronban a két világháború között. SSz. 1967, 102. l.)

A munkáltatás biztosítása terén keserves időszakot jelentettek az 1945-től 1948-ig terjedő évek. A soproni laktanyában elsősorban a háziműhelyek tevékenysége volt a jelentősebb, ezek közül kiemelkedett a kádárműhely. Emellett 1946 januárjától 1947. március 22-ig Brennbergbányán végzett bányamunka érdemel említést. A Jóremény akna feltárásán javarészt kényszermunkára elítélteket foglalkoztattak.

10510–11. Munkáltatás az udvaron és a kefeüzemben

Az 1948. évi visszaköltözést követően a domináló ismét a szövés lett, majd hamarosan megindult a kosárfonás is. A fűzfavesszőket más vidékekről szállították ide, de az 1960-as években sikerült bérbevenni azt az 1957–59. között létesített füzes kísérleti telepet, melynek létrehozója az Erdőmérnöki Főiskola Erdőtelepítés- és Fásítási Tanszékével karöltve az Erdőkémia Erdőgazdasági Vegyi- és Ipari Vállalata volt. Ebben a fonásra legalkalmasabb kender-, bíbor- és mandulafűz egyaránt megtalálható volt. Miután a kosárfonás megszűnt, az 106Állami Gazdaság a fűzest is megszüntette. Az 1960-as évek elejétől új munkanemekkel lehet találkozni:

Üvegbefonás: PVC-huzallal vagy fűzfavesszővel történt, normál- és díszüveget egyaránt befontak. Az elkészített árut különböző porcelánboltok árusították. A munka még ugyanabban az évtizedben megszűnt.

Kábelbontás: A Magyar Kábel Művekkel kötött szerződés alapján a hibásnak minősített kábelekről kellett a védőréteget lefejteni. Ez is néhány év után megszűnt.

Konfekció üzem: Részben a szövőgyárban termelt, részben más cégektől beszerzett alapanyagokból elsősorban munkaruhákat és közületi ágyneműket készítettek. Ez utóbbiból exportra is készítettek a Kanári-szigeteknek. Az üzem ma is működik.

Híradásipari üzem: elsősorban a korlátolt munkaképességű elítéltek foglalkoztatása érdekében szervezték meg. Itt rádióellenállásokat készítenek. Ma is működik.

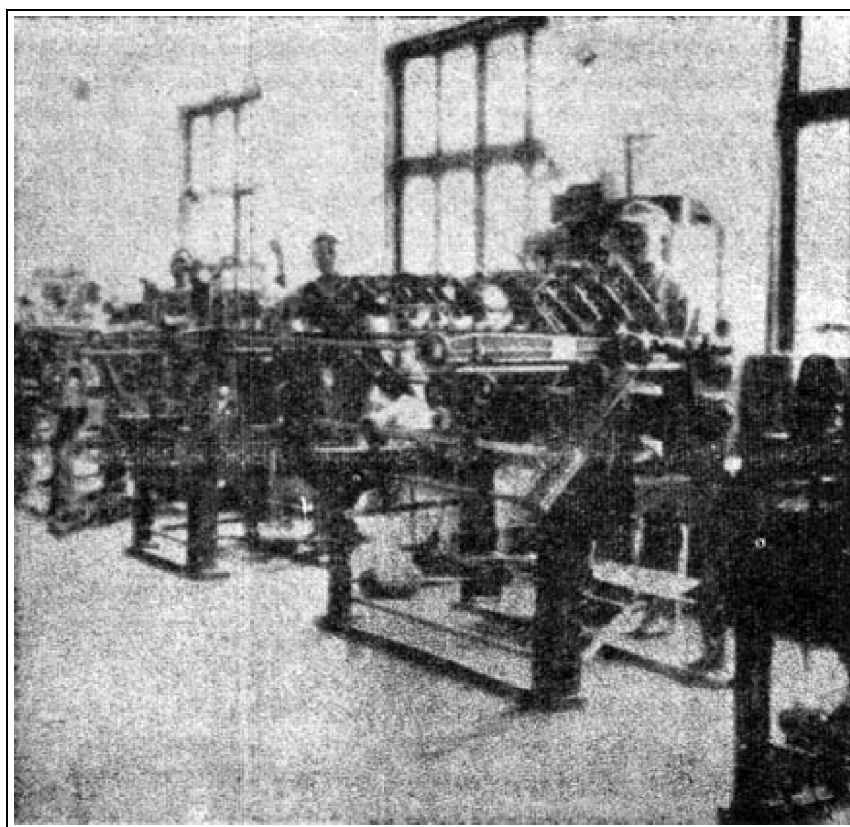
A vállalati rendszerben foglalkoztatott elítéltek által létrehozott termelési érték ma már megközelíti a fél

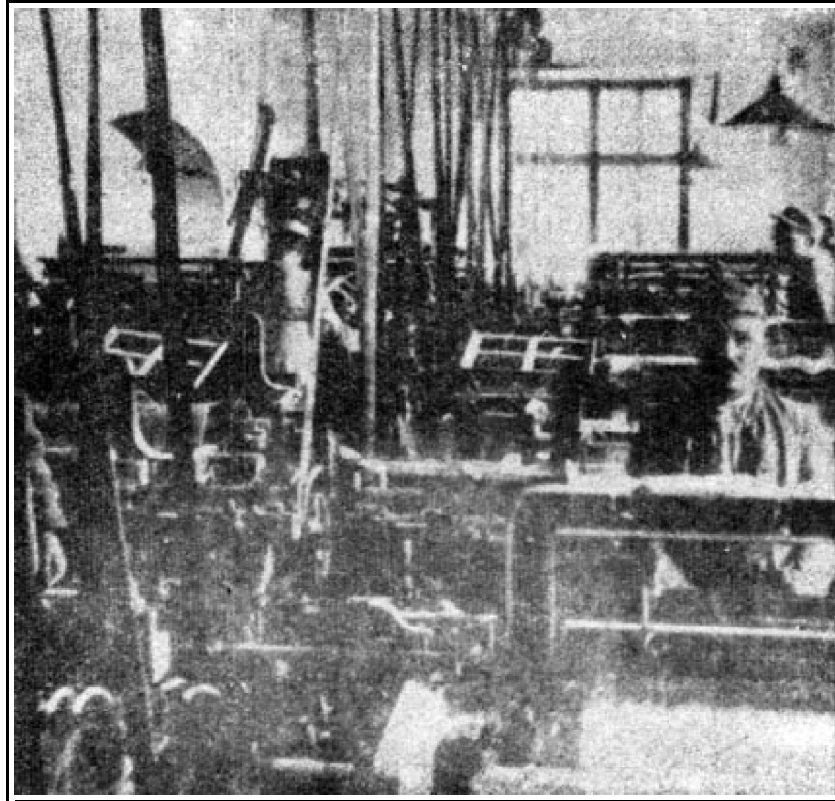
milliárd forintot. Átlagkeresetük 1977 végén túlhaladta az 1800 Ft-ot.

12. Mezőgazdasági jellegű foglalkoztatás az 1920-as évekig szinte alig volt az intézetben, amivel mégis találkozni lehetett, az elsősorban a meglévő állatállomány takarmánnyal való ellátása érdekében történt. Rendszeresnek számított a szénakaszálás a Fertő mellett, a győri püspök birtokán, valamint a favágás a sopronpusztai erdőben.

A központi utasításnak megfelelően az 1920-as évek közepén hozták létre a rabgazdaságot. Ennek 1926–27. évi nagyságáról rendkívül pontos adatok állnak rendelkezésre: az intézetnek „... 1 kat. hold 1135 négyszögölnyi kincstári és 25 kat. hold 428 négyszögölnyi haszonbérelt, összesen 26 kat. hold 1563 négy-szögölnyi ingatlana van, melyből cirka 8 hold a szántó és konyhakert, míg a többi kaszáló.”⁴⁵⁽²³⁾ Az itt foglalkoztatott átlaglétszám 50 fő körül volt. A leginkább termesztett növények a kukorica, cirok, zab, burgonya és konyhakerti termények voltak. Az 1930-as években a földterület a duplájára emelkedett, mert „az OFB-től juttatott 30 kat. holdnyi területtel bővült.”⁴⁶⁽²⁴⁾

A rabgazdasághoz tartozó területeken, a Rákos patak mellett id. dr. Udvardy Jenő 1933-ban pisztrángtenyészetet létesített, a költségeket teljes egészében maga fedezte. A tenyészet előzményei: a patakban már 1917-ben pisztrángtenyésztéssel kísérletezett egy soproni sporthorgászokból álló csoport, de 1918-ban a patakba épített elzáró rácsokat ismeretlen személyek lerombolták és a halak megszöktek. Dr. Udvardy először ráktenyésztéssel próbálkozott, de a pézsmapockok mindent elpusztítottak.

10712–13. Kézi és mechanikai szövőüzem 1929

A megépítendő tórendszer helyének kiválasztásánál az jelentette a döntő szót, hogy a patak mellett – a pozsonyi és pusztai út között – a fegyintézet kertészetének nagyobb mennyiségű tőzeget termeltek ki akkor, és a tőzeg helyén mély gödrök keletkeztek. Mielőtt a tavak kialakítását Udvardy megkezdte volna, megvizsgált több ausztriai pisztrángost, így többek között a traismaurerit és a hallwangit. Végül 10 tavat alakított ki, az összes vízfelület 1883 m² volt. A tenyésztést már 1933-ban megkezdte és ettől az évtől kezdve rendszeresen részt vett pisztrángjaival az országos mezőgazdasági kiállításokon. 1933–36 között 10859 500 db ikrából 55 183 ivadék volt. A tenyésztés eredményeit jól illusztrálja az, hogy a pisztrángivadék pusztulása négy éves átlagban 47,6% volt, ugyanakkor a nemzetközi irodalom 50–60%-kal számolt. Id. dr. Udvardy Jenő 1936-ban bekövetkezett halála után a tenyészet kincstári kezelésbe került, mert a minisztérium közel 900 pengőért megvásárolta. A II. világháborút követő időszakban a halgazdaság megsemmisült.

A rabgazdaság földterülete a felszabadulást követően többször változott, egyre inkább zsugorodott. 1950-ben a föld egy részét a 2724/1950. IM. sz. utasításra átadták a Sopronpusztai Állami Gazdaságnak, de helyette a Teich dűlőben kaptak. E terület közepén „... 1951-ben földfelszíni öntözőárkot építettek, miközben sírokra találtak.”⁴⁷⁽²⁵⁾ (Mint az 1960-ig tartó ásatások bebizonyították, IX. századi avar temetőre bukkantak, a feltárt sírok száma 145 volt.⁴⁸⁽²⁶⁾ Az öntözőárok elkészülte után vízzel való meg-, illetve újratöltését a Tómalom mellett kiépített medencéből oldották meg. Innen szivattyúzták, nyomatták a vizet vezetékeken fel a csatornába. Az öntözés még 1951-ben megszűnt, mert az intézetet felszámolták. A Tómalom mellé épített szivattyúház romjai és néhány csőmaradvány 1973-ban még látható volt, de ekkor a tó gátjának átalakítása miatt ezeket is megsemmisítették. Ma csupán a szilvafasor között megbúvó

öntözőárok tanúskodik arról, hogy valaha ott kísérletezések folytak a modernebb gazdálkodással. Az intézeten kívüli mezőgazdasági jellegű tevékenység 1973-ban véglegesen megszűnt.

13. A szövőgyár. Az előzőekben már volt arról szó, hogy a századfordulón a takácsipar is honos volt az intézetben. Ekkor évente már mintegy 30 ezer méter nyers calicot – finomabb pamutot és lenszövetet – készítettek a fegyencek. A szükséges alapanyagokat itt is árlejtési hirdetmények útján szerezték be. Az 1904. évi termeléshez pl. szüksége volt az intézetnek 600 csomag 1603-as, és 500 csomag 2000-es szövő pamutfonalra, valamint 50 csomag 360-as és 50 csomag 2000-es fehérített szövő pamutfonalra.[49\(27\)](#) Egy-egy csomag súlya 10 angol font volt (4,536 kg). A későbbiekben az ilyen módon üzött „szövést” elvesztette a jelentőségét, megszűnt a termelés.

1923-ban azonban – már fejlettebb formában – ismét megjelenik a szövény. Ez év február 10-én kötötték meg a szerződést kézi szövőüzem felállítására az Alföldi Magyar Közművelődési Társasággal. Az egyezség 12 évi időtartamra szólt, a társaságnak kötelessége volt 100–150 fegyenc folyamatos munkáltatását biztosítani. A ténylegesen foglalkoztatott létszám 1926–27-ben 99 fő volt. Az üzemet a zárkaépület előtt húzódo egyemeletes épületben alakították ki.

Az előbbi szerződés kiterjesztéseként azonban létrejött a megállapodás mechanikai szövőüzem létesítésére is. A szükséges építkezések és berendezések 1924–25-ben megtörténtek, a termelés megindult. Az üzem 1926-ban 100 db mechanikai szövőgéppel rendelkezett, de az ott dolgozó létszám a szerződésben meghatározottnak csupán 60%-a volt. A szövőüzemnél a vállalkozók többször cserélődtek, a legutolsó az Arányi Rt. volt.

1936-ban bővítették az üzemet, felépítették az ún. külső szövőt. Ettől kezdve már 250–300 fegyenc dolgozhatott itt. A kereset az 1920-as évek második felében 2–3 pengő, később 4–5 pengő volt havonta.

1091945-ben a szovjet katonai parancsnokság a szövőgyárat is hatáskörébe vonta és polgári munkavállalókkal beindította a termelést, még 1945 tavaszán! Ekkor a szovjet alapanyagot feldolgozó üzem teljes egészében a jóvátételi szerződési kötelezettség kielégítésére termelt, de már 1945. június 26-án áttérhetett a szabad termelésre, s valószínű, hogy ekkor kapta meg a rendelkezési jogot is a régi tulajdonos. A fenti időponttól kezdve az üzem így részben állami kötelezettségünk teljesítésére, részben közmegrendelésre dolgozott. (1946. októberében 26 816 m vászont, inganyagot termelt saját szabad rendelkezésre.[50\(28\)](#))

14. Fegyencek a fertőrákosi kőfejtőben

1946. január 11-én (vagy 12-én) a szövőgyárba nem mentek be a munkások dolgozni. Mivel az üzemben nagyrészt hazai németek dolgoztak, ezért politikai okokra gyanakodtak, hiszen előtérben állt akkor Németországba való kitelepítésük. A vizsgálatot a szakszervezetek Sopron megyei titkára, Pálvölgyi János és Barna Endre rendőrőrnagy, a politikai osztály vezetője folytatta. Kiderült, hogy mintegy 60 szövőmunkásnő elsősorban gazdasági követelések miatt sztrájkolt, teljes összegű természetbeni fizetést kértek. Megállapította a vizsgálat azt is, hogy a többi soproni üzemmel szemben itt jóval kevesebb volt az élelmiszer juttatás, [110](#)de „... a leginkább jogos panasz a gyár elhanyagolt állapota”[51\(29\)](#) volt. A gyártulajdonos nem fordított gondot rá, nem volt egyetlen karbantartó munkás, a gépek rozsdásodtak.

A problémák azonban e fellépés után sem oldódtak meg, s az újság csak siralmas állapotokról tudott hírt adni: „A munkások a kalóriát rendszertelenül vagy sehogyan sem kapják. A múlt héten mindössze 1,10 kg lisztet kaptak, semmi mást. Ezen a héten – négy hét óta először – 20 dkg olajat is kaptak.”[52\(30\)](#) „A bémunkát teljesen elhanyagolják, nincs összeköttetésük a gyár budapesti központjával, azt sem tudják, mi a feladatuk.”[53\(31\)](#)

1946. június 24-én az igazgató továbbra sem teljesítette a bér- és kalóriaköveteléseket, ezért a végsőig elkeseredett dolgozók ismét sztrájkba léptek. Több napig tartó tárgyalások után kiosztottak mindenkinek 50 dkg étolajat és megadták a fejadagot is. Rendkívüli segély formájában a gyár által előállított anyagból juttattak a munkásoknak, rendezték a prémiumokat, a termelés fokozására termelési bizottságokat hoztak létre, s a progresszív akkord-tervezet elkészültéig az alapbérekre 200%-ot fizettek előlegként.

1946 nyarán változott a gyárban dolgozók összetétele, mert „A Sopronkőhidai Szövőgyár Győrből és az Alföldről több munkást kapott.”⁵⁴⁽³²⁾ 1947-ben a Magyar Textilipari Vállalat az üzemet a régi cégtől megvette és a személyzetet budapesti szakemberekkel egészítette ki. 1948-tól – az államosítást követően – már önálló üzem. Még ugyanebben az évben termékeivel részt vett a „Soproni ipar 100 éve” címmel Sopronban, a Szakszervezeti Székházban megrendezett kiállításon. Ebben az időszakban a gyárnak két élmunkása volt: Dragovecz Lajos és ifj. Kiss Miklós.

1949 márciusában a vállalatot az Igazságügyminisztérium átvette és az Igazságügyi Ipari Vállalatba tömörítette más intézetek üzemével együtt. Mintegy két és fél évig működött a gyár elítélt munkaerővel, majd ismét polgári munkavállalók váltják fel őket.

Ebben az időszakban kb. 400 db szövőgéppel folyt a termelés, az üzem dolgozóinak 86%-a nő volt. Az 1953-ra megkötött kollektív szerződéshez azt a reményt fűzték az itt dolgozók, hogy „... biztosítsa az új technika fejlesztésével még több sztahanovista üzemrész, még több sztahanovista élenjáró dolgozónak felszínre hozatalát, és ezen keresztül dolgozóink életszínvonalának emelését.”⁵⁵⁽³³⁾

A dolgozók reményei nem teljesültek. 1953. október 1-gyel megszűnt a gyár önállósága, mert hozzácsatolták a Soproni Pamutiparhoz, annak 2. sz. telepe lett. Megkezdődött a gyár leépítése: 1955 februárjában az utolsó gépek is leálltak, megszűnt a termelés. Úgy látszott, hogy a szövőgyár sorsa végleg megpecsételődött. A börtönnek 1955. évi visszatelepítésével egyidejűleg a minisztérium nagy erőfeszítéseket tett az üzemképtelen szövőgyár helyreállítására, a gépek megjavítására. A munka nagyságát jól jellemzi két tény: 15 féle szövőgépet kellett üzemképessé és egységessé tenni, továbbá az ún. külső szövő tetőzete a gombásodás miatt beomlott.

111Jelentős időpont a szövőgyár történetében 1958 júliusa. Ekkor adták át a mai I. szövőtermet. Az ünnepségre az Országos Tervhivatalból, a Könnyűipari Tervezőirodából és a soproni textilgyárakból egyaránt érkeztek vendégek, mert jelen kívántak lenni az ország akkori egyik legnagyobb szövődéjének megnyitásánál. A szövőde és egyéb üzemrészek azóta is folyamatosan bővültek, illetve bővülnek. Már évekkel ezelőtt megkezdődött a gépek rekonstrukciója, jelenleg a szövődében a csehszlovák gyártmányú, világszínvonalon álló P-165-ös pneumatikus szövőgépekkel váltják fel a régi, ún. hagyományos gépeket.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből II. rész / Jellemformálásra irányuló törekvések

Jellemformálásra irányuló törekvések

14. Felszabadulás előtti büntetési rendszerünkben a vallás-erkölcsi oktatás volt az, mely a leginkább hivatott volt arra, hogy hasson a fegyencek gondolkodására és felkeltse bennük a bűnbánatot, visszatartva ezzel őket az újabb bűncselekmények elkövetésétől. A vallási ráhatás megvalósítói a fegyintézeti lelkészek voltak. Rendszeresen tartottak miséket, litániákat, hittanórákat és felolvasásokat.

Az intézet megnyitását követően egy római katolikus, egy protestáns, egy görög-keleti lelkész és egy bejáró rabbi foglalkozott a fegyencekkel. Hiányzott viszont a templom, mert az intézet megnyitására nem készült el. A visszás helyzetet úgy oldották meg, hogy két oltárt helyeztek el a zárkaépületben a folyosóvégeken lévő világító ablakok alatt, egyet a katolikusoknak, egyet a görög-keletieknek. A többi felekezetűeknek imatermeket rendeztek be. 1890-ben azonban az intézet udvarán elkészült a teljes egészében fegyenc munkaerővel felépített templom. Ezt a zárkaépület főbejáratával szemben, attól 50 méterre építették fel. Belmérete 30×12 m volt, s a balkonos megoldás tette lehetővé, hogy az istentiszteletre 500 fegyencet volt képes befogadni. A templom közepén a tisztviselőknek és az öröknek ülőhelyeket alakítottak ki, míg a kétoldalt vasráccsal elválasztott területen a fogvatartottak kaptak helyet. A templom belső kiképzése rendkívül egyszerű volt, kifestésében, díszítésében messze elmaradt olyan fegyintézeti templomoktól, mint amilyen pl. Márianosztrán vagy Vácott volt. A templom egyik végében állt az oltár, ahová csak több lépcsőn lehetett feljutni, az oltár mögötti falon pedig egy hatalmas festmény volt.

A lelkészek létszámában az idők folyamán több módosulás történt. A megnyitást követően hamarosan „hiánycikk” lett a görög-keleti lelkész, az evangélikus, ágostai és helvét felekezetűeknek pedig rendszerint csak egy pap hirdette az igét. A későbbiekben már csak két főállású lelkészt alkalmaztak az intézetnél.

A fegyházban szinte minden jelentősebb ünnepre műsorral készültek a fegyencek. Az összeállításban a lelkész és a tanító segítkezett, a vallásos énekek, versek domináltak. 1932. augusztus 20-án pl. az alábbi ünnepség zajlott le a zárkaépület keresztfolyosóján az igazgató és a teljes tisztikar jelenlétében: A fegyencekből alakított zenekar az e napra illő vallásos tartalmú műveket adott elő és kísérte az énekkart is. Az ének- és zeneszámok után dr. Gerecs Szaléz paptanárnak mondott ünnepi beszédet, majd közösen elénekelték a Himnuszt. Befejezésre id. dr. Udvardy igazgató mondott pár köszönő szót a szereplőknek.

A fegyencek vallásoktatásával foglalkozó lelkészek közül Kiss Ferenc evangélikus lelkészt érdemes kiemelni. Igaz, nem volt olyan hosszú ideig az intézet szolgálatában, mint a 42 évet letöltött Heszler Sámuel, de az itteni évei alatt nagy jelentőséggel bíró kezdeményezés indult ki tőle. 1932 elején nyilvános [112](#)felhívást intézett a többi intézethez, [56\(34\)](#) melyben a visszaesők felkarolására ún. Baráti Ház létrehozását szorgalmazta. Amint Kiss lelkész felhívásában közzétette, erre a célra az intézetben lévő fegyencek zöme egy havi keresetét ajánlotta fel. Az ötlethez más intézetek is felajánlásokkal jelentkeztek, de több vonatkozásban vita is folyt. Nem tudni, vajon a felhívás és viták eredménye volt-e, de tény, hogy 1937-ben Debrecenben létrehozták a Reménység házát a börtönből szabadult református felekezetű rabok számára. Fenntartási költségeihez a sopronkőhidai fegyintézet elítéltei 1940 elején 72 pengővel járultak hozzá.

Az 1948. évi visszaköltözést követően még tovább folyt az elítéltek vallási oktatása, mert a lelkészeket – letartóztató intézeti lelkész századosként és főhadnagyként – alkalmazták. 1949 karácsonyán – miután fogadalmat tettek az alkotmányra – még gyóntattak, misét tartottak. A politikai életben történt események, változások hatása a büntetésvégrehajtási intézeteken belül is érvényesült, s a vallásoktatást megszüntették. A két utolsó lelkész (Bárdosi, Geiszbühl) 1950. március 1-vel befejezte az intézeten belüli tevékenységét.

A szocialista jellegű nevelés csírái már az 1940-es évek végén felfedezhetőek voltak. Akkor, amikor még az intézeti lelkészek tevékenysége volt előtérben, az igazságügyminiszter már elrendelte az elítéltek felvilágosító oktatását is azért, hogy „A büntetés megtorló célján kívül annak javító feladatát szem előtt tartva, elősegíteni szándékozom, hogy az elítéltek büntetésük kiállása után erkölcsileg megjavultak és demokratikus felfogással térjenek vissza a társadalomba.”[57\(35\)](#) Az 1948 májusában megjelent rendelkezés szerint az előadókat a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front soproni szervétől kellett igényelni úgy, hogy mindig más-más párt képviselője fejthesse ki az adott témáról a véleményét. Az előadások hetente 1 óra

időtartamúak voltak, a résztvevők létszáma 100–150 fő volt. Az elítéltek nevelése érdekében tett intézkedések 1959-ben döntő fordulathoz érkeztek. Elrendelték a rabnevelői állomány és a nevelési szolgálatok létrehozását. Azóta hatalmas fejlődés következett be ezen a téren. Konkretizálódtak a feladatkörök, javultak a nevelés tárgyi és személyi feltételei. A nevelői beosztást csak a megfelelő főiskolai végzettséggel lehet betölteni.

Az intézet működésének kezdeti éveiben – igaz, nagyon szerény keretek között – létrehozták a fegyenckönyvtárat. A fő hangsúlyt az imakönyvekre és olyan könyvekre helyezték, melyek elolvasásuk által elősegíthették az „erkölcsös életre” nevelést. Nem lehetett a könyvtár állományában detektívregény, „mortalóc-történet”, és erotikus tartalmú könyv. A felszabadulás előtti évtizedek könyvállományára vonatkozó adatok birtokába nem sikerült jutni.

A könyvtár fejlesztésére az 1960-as évek végétől fokozott gondot fordítanak, s választékban rendkívül gazdag könyvállományt sikerült létrehozni. Jelenleg több mint 15 ezer kötet könyv van. Az elítéltek negyedévente – maximum 200 Ft összegben – könyvet is vásárolhatnak. Az 1977-ben eladott művek értéke 444 ezer Ft volt. A 10% jutalékot teljes egészében a könyvtár fejlesztésére kell fordítani.

Újság fegyenc kezébe 1929 karácsonyán került először a fegyházban, s ez az ún. Bizalom című fogházújság volt. 1944 őszén nyomtatását és terjesztését megszüntették. 1957-től kezdődően az elítéltek a Heti Híradót rendelhetik meg. Ma már az intézet „lakóinak” 2/3-a rendszeres előfizetője ennek a belső használatra készült sajtóterméknek.

113A sopronkőhidai fegyintézetben már az átadást követő évben, 1887-ben megindult a fegyencek iskolai oktatása. Az intézetekben a kezdő, haladó és polgári osztályok voltak szervezhetőek, de itt csak az első kettőt indították. A kezdők írni, olvasni, számolni tanultak, a haladók pedig az előzőeken kívül a hazai földleírás és történet, a gazdaságtan és a polgári tananyagából átvett természetrajz rejtjelmeibe mélyedtek bele. Az oktatást tiszteletdíjas tanítók végezték. Rendszerint azokat alkalmazták, akik a telepi iskolában főállásúként dolgoztak. A terv szerint négy tanítót kívántak foglalkoztatni, de ez sohasem valósult meg, a legtöbbször csupán két tanító volt. A tantermek a mai kultúrház emeletén voltak.

A felszabadulást követően az elítéltek nevelésének előtérbe állításával egyidejűleg kapott nagyobb szerepet, hangsúlyt az általános iskolai oktatás. Azóta folyamatos az oktatás, s ma már mindenki részére, 45. életév betöltéséig kötelező a hiányzó osztályok pótlása. Gyönyörű, modern berendezéssel ellátott tantermek állnak a művelődés szolgálatában. A bizonyítványokban a fegyházra történő utalás nincs. Jelenleg több mint kettőszázan vesznek részt az iskolai oktatásban. Emellett szövő szakmunkás-képző iskola is működik az intézetben.

Szabadidőről a régi büntetési rendszerben nem lehetett beszélni, ma ezt is biztosítják, még a legsúlyosabb fokozatként nyilvántartott fegyházban is. 1964-től kezdődően rendszeresen rádióműsorokat közvetítenek az elítélteknek, minden zárkában hangszóró van. Ma naponta – vasárnap is – 4 órás műsorközvetítés van. 1977 közepétől rendszeressé vált a televízió műsorainak megtekintése is. Elítéltekből álló kultúrbizottság és szakkörök működnek, vetélkedők, irodalmi műsorok színesítik a hétköznapi egyhangúságát. Nagyon sikeresek a sportfoglalkozások.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből II. rész / Intézeti rend, fegyelem alakulása

Intézeti rend, fegyelem alakulása

15. Az intézet rendjét az 1870. június 10-én kiadott „Házszabályok és szolgálati utasítások a magyar kir. országos fegyintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára” című rendelet határozta meg. Ennek kiegészítését jelentette a 2106/1880. IME. rendelet, s annak mellékletei. A házszabályokon kívül külön napirend szabályozta a nap minden egyes percét. E szerint az ébresztő nyáron öt órakor, télen fél hatkor volt. Ezt követte a tisztálkodás, az ima és a küblizés. Az ébresztőt követő fél óra múlva már megkezdődött a munka – 8 óráig. Csak ekkor fogyaszthatták el a reggeli levest – erre 15 percet adtak –, s folytatták a munkát 12 óráig. Az egy óra ebédidő tartamára visszavonultak a magánzárkákba, majd egyszeri, 15 perces szünettel folytatták tovább a termelést este fél kilencig (télen 8-ig). 21 órakor megszólalt a takarodót jelző trombita és az esti ima elmondása után nyugovóra lehetett térni. (Az előzőektől néhány vonatkozásban eltért az ünnepnapirend.) A fentiekben az évtizedek során kisebb módosulások történtek, a legjelentősebb az volt, hogy a szövőgyárban már 19 órakor befejeződött a munkavégzés.

Az elítéltek intézeti életét ma a Magatartási Szabályzat és a Napirend szabályozza. Az előbbi nem csupán azt rögzíti, hogy mit nem tehetnek az elítéltek, hanem a tiltások mellett tartalmazza a kötelezettségeket és jogokat is. Mindkettő minden zárkában ki van függesztve.

A Fegyházrendtartás szerint, ha a fegyenc a rá vonatkozó szabályokat megszegte, kihágást követett el, s ezért fegyelmi fenytetés járt. A kiszabható fenytetések az alábbiak voltak: megintés, dorgálás, kedvezmények elvonása, munkajutalom [114](#)leszállítása vagy teljes elvonása, egyszerű és szigorított magánelzárás, lábbilincs és karperec, kurtavas, kényszeröltöny és leláncolás. Ezek voltak a szabályok engedte fenytetési nemek, de a valóságban az intézetnél még más eszközökkel is fenytettek. Hiteles adatok vannak arra vonatkozóan, hogy az 1800-as évek végén még sós vízbe mártott kötéllel ütötték-verték a fegyenceket.[58\(36\)](#) Ugyancsak az intézetben volt használatos az ún. motola. Ez két kézre való rúdvas volt, mely súlyánál és a kézmozgás korlátozásánál fogva kellemetlenebbül hatott, mint az akkor használatos kézvas. „Ez a motola a közepén lévő lyukon áthúzott láncsal a lábvashoz volt kötve. A fegyenc a kezét nem emelhetette föl. Súlyja 2,14 kgr.”[59\(37\)](#) Az eszközt 1889-ben még használták, később a Börtönügyi Múzeumba került a fenti kötéllel együtt.

A fegyelemsértések közül – a dohányzási tilalom miatt – gyakori volt a dohánycsempészés és az ún. fekete készítés. Ez nem volt egyéb, mint tűzgyújtásra szolgáló preparált rongydarab. Elállítása a következőképpen történt: a fegyenc darócruhájából lehasított egy csíkot – természetesen onnan, ahol kevésbé volt látható –, két ceruzának egyik végét kihegyezte, a másikat pedig bevágta. Ezután a zárkába bevezetett villanyvezeték szigetelését megkarcolta, majd a ceruzák bevágott részeit a drótra helyezte, hegyes végeit pedig egymáshoz érintette, ezáltal a ceruza grafitja azonnal lángra lobbant. A láng meggyújtotta a darócscíkot. Végül az égő rongydarab könyvlapok közé került préselésre. Az így készített „fekete” mint a tapló a legkisebb szikrától is parázslani kezdett, a cigaretta meggyújtható lett. A szikrát kővel pattintották. (Feketét sokan úgy is készítették, hogy a grafitot nem a vezetékhez, hanem a kicsavart villanyégő foglalat részéhez érintették.)

Több esetben voltak olyan fegyelemsértések is, melyek az intézeti rend súlyos megsértését jelentették. Az első jelentősebb zendülést a fegyencek Bukovics Lajos igazgatói tevékenysége alatt hajtották végre. Az eseményben mintegy 200 fő vett részt, irányítója Gróf Ferenc nevű fegyenc volt. Az ok, amiért egyik nap reggel 7 órakor a munkát beszüntették a gyenge élelmezés volt.

1913 elején nevezték ki az intézethez őrpáncsnoki beosztásban Csengery Jánost. Még ez év nyarán öt egy Kulik nevű fegyenc a szemüveggyártásnál használatos vitriollal leöntötte. Csengery mindkét szemére megvakult, később öngyilkos lett. A fegyenc 3 évi fegyházbüntetést kapott. 1936 nyarán ismét zendülés színhelye volt az intézet. A cselekményben kb. 200 fő szigorított dologházasi részt. A zendülés oka vitéz Kovács István őrpáncsnok bánásmódja volt. Kovács, aki korábban huszár tiszthelyettes volt, megszokta a katonás hangot, a pattogó vezényszavakat, s ha valamit nem úgy csináltak a fegyencek, ahogy azt ő szerette volna, akkor durvaságokra is hajlamos volt. A rendkívüli esemény megszüntetésében nagy érdemeket szerzett az akkor alig pár hete titkári címmel felruházott dr. Stráner Ernő, aki – még mielőtt az őrség hatékonyabb eszközökkel közbelépett volna – egyedül bement az ordító, követelőző tömegbe, s pusztán ez a tény olyan hatást váltott ki, hogy a rend hamarosan helyreállt.

A magatartási szabályok súlyos megsértését jelentette a szökés is, amelyre a fegyencek minden lehetőséget igyekeztek felhasználni. Nagyon sok szökés történt az 1918. évi őszirózsás forradalom győzelmét követő napokban, hetekben. Igaz, az akkor eltávozott fegyencek jelentős része törvényes úton hagyta 115el az intézetet, mert 1918. október 31-én (vagy november 1-én) a Nemzeti Tanács egyik megbízottja távirati utasítással kibocsátotta a fegyházból azokat, akik a közbiztonságra nem látszottak veszélyesnek. Ennek, valamint a Forradalmi Kormányzótanács által 1919. április 16-án alkotott LXII. számú rendeletnek alapján a fegyencek 2/3 része szabadlábra került. (E rendelet szerint azoknak a fegyenceknek az ügyét, „...akik büntetésüket ... a soproni fegyintézetben ... töltik, a budapesti központi tanács által kiküldött tanácsok vizsgálják át.” Ha e tanács azt látta, hogy a büntetésvégrehajtásnak nincs helye, azonnal szabadlábra helyezte az érintett fegyencet.)

1929 őszén az intézetben töltötte több éves fegyházbüntetését az 1925-ben megalakított Magyarországi Szocialista Munkáspárt vezetője, Vági István, továbbá három tagja: Kieszl János, Poll Sándor és Szántó Zoltán. Valamennyien kommunisták voltak. Részben az egyre inkább súlyosbodó ellátás miatt, részben azért, hogy mint politikai foglyok megkülönböztetett bánásmódban részesüljenek, elhatározták, hogy éhségstrájkba kezdenek. Közben azonban a Vörös Segély leveléből értesültek, hogy az is szervez több intézetre kiterjedően általános éhségstrájkot, így ehhez kapcsolódva szerkesztették meg a politikai foglyok követelését. A memorandumot Szántó Zoltán állította össze, három társa azt elfogadta és aláírta. 1929. október 19-én kihallgatásra jelentkeztek az igazgatónál, s kérték az emlékirat továbbítását a miniszternek. Az igazgató a kérésnek eleget tett, mert a felszabadulás után az emlékiratot az Igazságügyminisztérium irattárában találták meg. A követelések jól tükrözik az akkor érvényes szabályokat és az előforduló szabálytalanságokat, problémákat:

- „1. A kincstári élelmezés feljavítására hetenként egy élelmiszercsomag küldhető;
2. Politikai foglyok együtt, a bűnözőktől elkülönítve foglalkozhatnak;
3. Politikai foglyok, ha kérik, a munkaidőn kívül is érintkezhetnek egymással;
4. 8 órás munkaidő;
5. A szidalmazó és káromkodó tisztviselők és örök megbüntetendők;
6. A letartóztatottakat tettel bántalmazó tisztviselők, orvosok és örök felelősségre vonása és megbüntetése;
7. Politikai fogoly havonta legalább egyszer fogadhat látogatót. A beszélgetés tartama alatt legalább a látogató leülhet:

8. Politikai fogoly havonta legalább egyszer levelet írhat;
9. Politikai fogoly a törvényes hatóságok által be nem tiltott és el nem kobzott könyveket, a napi és időszaki sajtó termékeit elolvashatja;
10. A római index alapján végzett cenzura beszüntetendő;
11. A cenzurázás az érkezés napjától számított 8 napon belül elvégzendő;
12. Vallásos szertartáson és előadáson való részvételre politikai fogoly nem kötelezhető;
13. Politikai foglyok, tehát a jogerősen fegyházbüntetésre ítélték is naponta 2 órát tölthetnek a friss levegőn;
14. Hetenkénti fürdés;
15. Írószer, papír és füzetek használatának engedélyezése;
16. A hajzat csak a letartóztatott beleegyezésével nyírható le;
- 116 17. A hónalj és a nemi szervek körüli szőrzet csak betegség esetén, orvosi rendeletre távolítható el;
18. Kenyérnek, evőcsészének és tiszta fehérneműnek a földre dobálása beszüntetendő.”[60\(38\)](#)

Az éhségstrájk 1929. október 21-én reggel kezdetét vette. A hatodik napon kényszerzubbonyt húztak rájuk, s megkezdték a szájon és orron át a mesterséges táplálásukat. Közben híre futott az intézetben az eseménynek. A szövőgyárban dolgozó szigorított dologházások szolidaritásuk jeléül azt tervezték, hogy beszüntetik a munkát. Erre a jeladást november 2-án Litzmann József dologházás adta meg úgy, hogy felmászott a gőzkémény tetejére és egy ruhadarabot kezdett lengetni. Akkor azonban, amikor cselekedni kellett volna, a dologházások meghátráltak, nem álltak le a munkával, mert féltek. Félt aztán a rá váró retorziótól Litzmann is, így le sem mert jönni a kéményről. Délután már tűzoltók jöttek ki Sopronból, akik vízfecskendők segítségével akarták jobb belátásra bírni – hatástalanul. Másnap vasárnap lévén, s mert híre gyorsan szétterjedt, hatalmas tömeg vándorolt ki a városból Kőhidára, hogy láthassa a szenzációt: fegyenc a kéményen! A feltűnést szolgáltató csak hétfőn volt „hajlandó” lejönni, mert befűtöttek a kéménybe és teste olyan lett, mint az aszalt szilva. Fenyítésül azonnal ráverték a 6–7 kg-os láncot.

A négy bátor kommunista csak november 6-án, az éhségstrájk 17. napján volt hajlandó élelmet elfogyasztani.

E téma befejezéseként – részben mementóként is – álljon itt néhány tény. 1942. június 6–13-a között 195 főt vittek el az intézetből munkaszolgálatra. Pár hónappal később újabb csoportot állítottak össze, s indítottak a Szovjetunióba ugyanazzal a céllal, mint az első szállítmánynál. A november 21–28-a között útnak indított csoport létszáma 212 fő volt. Konkrétumot senki nem tud, de a régi fegyőrök beszélnek, hogy állítólag a Donhoz vitték őket aknaszedésre.

1944. május 27–június 3-a között 130 fő önként jelentkező fegyenc hagyta el az intézetet, ám ezzel még nem volt vége a frontra vándoroltatásnak. A negyedik és egyben utolsó csoportot Szálasiék utalták ki, de már nem kelet, hanem nyugat felé vitték őket. Mind az 516-an szigorított dologházások voltak. Ez utóbbiak sorsa is ismeretlen volt egészen 1978 elejéig. Ekkor azonban a véletlen folytán előkerült T. A. miskolci lakosnak 1945. november 20-án kelt és a fegyház igazgatójának címzett levele, melyben mint egykori szigorított dologházás beszámol az átélt borzalmakról. Idézek a leveléből: „Én f. év nyarán tértem vissza

Mauthausenből, ahová a németek elhurcoltak bennünket és bizony az 500 emberből 50-en sem maradtunk életben.” A levélből fény derül arra, hogy milyen kínzásokon ment keresztül, ugyanakkor közli azoknak a nevét is, akikkel együtt jött haza: J. K. miskolci, H. G. hejőkeresztúri és M. P. valamint L. J. nyíregyházi lakosokét.

(Folytatjuk)

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez (1873–1948) II. rész

117 Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez (1873–1948) II. rész

7. 1919 szeptemberétől a társulat soraiban megkezdődött az előző hónapok eredményeinek felszámolása. Tudomásul vették a Földművelésügyi Minisztérium rendeleteit, amelyek szerint a vízügyi igazgatásból, a társulat ügyeinek intézéséből ki kell zárni azokat a személyeket, akik a Tanácsköztársaság fennállása idején kerültek vezető pozíciókba. A Rábaszabályozó Társulat esetében nem volt változás a vezetőségben. Sem az elnök, igazgató, sem a miniszteri (Tanácsköztársaság idején Földművelésügyi Népbiztossági) megbízott személye nem változott. Az alkalmazottakat az 1918. évi bérkategóriákba sorolták vissza, ami viszont sokakat érintett. A gátörök között megkezdődött a tisztogatás. A tóközi-szigetközi járás főszolgabírója tett feljelentést a társulatnál, hogy Mihalik Antal abdai lakos, gátfelügyelő kommunista elveket vallott, és mivel sok alkalma van emberekkel érintkezni, kéri eltávolítását. A társulat fegyelmi bizottsága vizsgálatot indított Mihalik Antalon kívül Schneider Román, Kolenszky József, Pócza József és a már említett Puska Ferenc ellen.⁵⁵⁽³⁹⁾ 1919. nov. 18-ra születtek meg a bizottság határozatai. Puska Ferenc gátort elbocsátották állásából, és féléven belül kötelezték szolgálati lakása elhagyására. Schneider Románt megdorgálták a vezetőkkel szemben tanúsított tiszteletlenség miatt.⁵⁶⁽⁴⁰⁾ A vizsgálat másik része 1920-ban zajlott le. Kolenszky Józsefet szigorú dorgálásban részesítették, Mihalik Antalt elbocsátották. Nyugdíjazását kérte, de nem ítélték meg számára kért összeget.⁵⁷⁽⁴¹⁾ A fegyelmi bizottság határozatait a társulat választmánya és közgyűlése is jóváhagyta.⁵⁸⁽⁴²⁾

Az államkincstár súlyos helyzetére hivatkozva a társulattól megtagadták az ígért segélyt. A Földművelésügyi Minisztérium 3771/1919. sz. rendeletében azt kérte, hogy az érdekeltek járuljanak hozzá a védművek fenntartásához. Különösen azt sérelmezte a minisztérium, hogy a társulatok már nemcsak az építkezésekhez kérnek segélyt, hanem az árvízvédelemhez, szivattyúzáshoz, fenntartási munkához is. Arra kell törekedni, hogy az ártéri járulékból fedezzék a kiadásokat.⁵⁹⁽⁴³⁾ 1920-ban módosították az alapszabályokat. Növelték az árvédelmi tartalékalapot, megszüntették a térképtárosi és titkári állásokat, ugyanakkor felvettek egy segédmérnököt.⁶⁰⁽⁴⁴⁾ A társulat illetékességi területe 1920 után csökkent, azonban az Ausztriához került árterek birtokosainak is fizetniük kellett a járulékot.⁶¹⁽⁴⁵⁾

A két világháború között a társulat két jelentősebb vízépítési témával foglalkozott: a Marcal menti területek ármentesítésével és a még mindig megoldatlan Kis-Rába-toroki duzzasztómű építésével. A Marcal menti érdekeltek 1920-ban kértek, erősítsék meg a gátakat, szűnjék meg az árvízveszély, újabb szabályozással tegyék a Marcal folyót hajózhatóvá, vagy vezessék be már **118**Árpásnál a Rábába.⁶²⁽⁴⁶⁾ A folyó felső szakasza a Marcalvölgyi Vízitársulat, a Marcaltó–Gyirmót közti szakasz a Rábaszabályozó Társulat fennhatósága alá tartozott. A Rábaszabályozó Társulat a Marcal mentén már addig is komoly munkát

végzett. Az 1885. évi Rába-törvény alapján a medret a Pápa–Marcaltó-i úttól Kisbabetig kimélyítették, innen Gyirmótig új medret ástak. Itt érte el a folyó a holt Rába-medré, amelyen keresztül Gyórnél torkollott a folyóba. A Marcal mellett csak a balparton volt töltés, az Gyirmótnál a Rába jobbparti töltésébe volt bekötve, de Gyórig ez is csonka vezértöltés volt. A jobbparton nem volt védmű. Itt sok rendezetlen medrű, sebes patak torkollott a Marcalba, és a védelemre szoruló lapály is keskeny volt, nem érte meg a befektetést. 1899-ben a balparti Marcal- és a jobbparti Rába-töltés is tönkrement. 1900-ban elrendelte a Földművelésügyi Minisztérium, hogy a társulat gondoskodjék Ménfőcsanak, Gyirmót árvédelméről. 1903-ra elkészültek a tervek, de a birtokosok – akiknek kertjeikből jelentős területeket vett volna el a töltés – nem engedték végrehajtani. Készült egy másik változat is, keskenyebb gátakkal, de az érdekeltek ellenállása miatt ezt sem lehetett megvalósítani. 1907-ben Gyirmóton ismét árvíz volt. A minisztérium utasította a társulatot, hogy a Marcal számára a Rába jobbparti töltése mellett ássanak új medret: a kisebb patakok vizét pedig csőzilipen keresztül vezessék be a folyóba. A holt Rába-mederben halastavat kívántak létesíteni, amelynek vízzel való ellátását szintén csőzilippel oldották volna meg. Az érdekelteknek ez sem tetszett. A negyedik változat szerint a Marcal az ikrény–győri határ mellett érte volna el a Rábát, de az ártérbirtokosok ezt is drágának tartották. Végül ezt úgy módosították, hogy az új töltéssel Győr város határának egy részét is ármentesítik, és a városi tanács így hajlandó volt fizetni. 1910-re készült el a Marcal új torkolata. 1912-re befejezték az ármentesítési munkát. A Marcal menti községek – pl. Gyirmót – számára ez a megoldás nem jelentett teljes biztonságot, de a társulat egyelőre nem kívánt újabb Marcal-szabályozási tervet készíteni, hiszen az előzőeket sem fogadták el az érdekeltek. Az 1920-as évek elején kérelmezésen és elutasításon kívül a Marcal mentén semmi sem történt a további ármentesítés érdekében.

Készült viszont két terv a nicki gát újjáépítéséről. A Földművelésügyi Minisztérium Rohringer Sándor műszaki tanácsos kultúrmérnöknek adott megbízást.⁶³⁽⁴⁷⁾ mellette Milán Gyula társulati szakaszmérnök is készített tervet. Mindkét elképzelés a Rába vízerejének hasznosítását tűzte ki célul. Rohringer véleménye szerint a Rába jobbpartján létesítendő átmetésbe duzzasztógátat és turbinatelepet építenek, amely 20 m³/sec vízhozam esetén 700 lóerő energiát fog termelni. Ezenkívül építenek egy 23,3 km hosszú „műcsatornát” (üzemvízcsatornát) Nick és Várkesző között, amelyen 2 turbinatelep lesz. Az egész rendszer 3310 lóerő energiát termel majd, amellyel az összes rábamenti községet el lehet látni villanyárammal. Milán Gyula elképzelése hasonló volt. A dömölki szigettől csatornát akart vezetni a jobbparton a Marcal völgyébe, amelyen a turbinák 4274 lóerőt állítottak volna elő. A dömölki szigeten épített tározóból, duzzasztón keresztül jutott volna a víz a Kis-Rábába, amelyen szintén épült volna turbina. A Kis-Rábába minimum 3,5 m³/sec, maximum 8 m³/sec víz kerülhetett volna.”⁶⁴⁽⁴⁸⁾ A tervek vitájában a vízierő felhasználására és az öntözésre ¹¹⁹törekvő érdekeltég került szembe egymással. A Hanság lecsapolása esetén az itteni kisbirtokosoknak a korábbinál fokozottabb mértékben lett volna szükségük az öntözővízre, amit csak a Kis-Rábán és Répcén keresztül tudtak megszerezni. Az öntözőérdekeltég eleve tiltakozott a jobboldali csatorna terve ellen, amely a vizet más irányba vezette volna. A vízierőhasznosítás hasonlóképpen ellenzésre talált a társulat konzervatív, csak ármentesítésre törekvő tagjai között is, így a kérdés egy időre lekerült a napirendről.

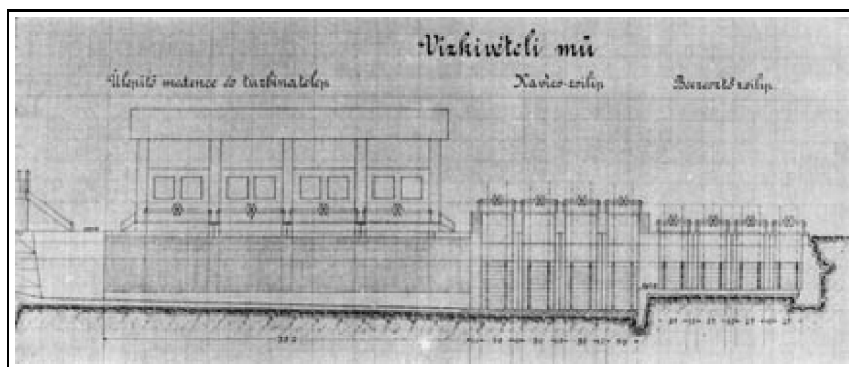
8. Az 1920-as évek elején a társulat főként fenntartási és kiegészítő munkákkal foglalkozott, és állandó munkaerőhiánnyal küzdött. Problémát jelentett az is, hogy az ártérbirtokosoknak lehetőleg mindenütt eleget akartak tenni, és igen sokféle munka folyt egyszerre. Az 1922. szept. 16-i választmányi ülésen Bíró Elek igazgató a Marcal balparti töltésének magasztásáról, a nyárigát építéséről, az Árpás–Lesvár-i csatorna, a Rábca felső szakaszának kotrásáról, a Kis-Répcse bújató építéséről, a Körös árapasztó bővítéséről számolt be. Gyakorlatilag minden munka pangott, mert kevés volt a kubikos, így amikor az osztrák és a magyar

érdekeltek a Vulka szabályozását kérték, szó sem lehetett kívánságuk teljesítéséről. 1923-ban a társulat mérnökei értekezletet tartottak a munkaerőkérdésről. Munkásszerzők beállítását javasolták, akik 30 tagú csapatokat szerveznének. Bérüket a teljesítmény után kapnák. A munkások utazási költségeit a társulat előlegezné, és nyáron a kubikosoknak külön aratási pótlékot adna, hogy a mezőgazdasági idénymunka ne vonja el a munkaerőt. Az elszállásolást a közelben épített lakásokban vagy kunyhókban kell megoldani, az élelmiszerellátást pedig a gátéri szervezeten keresztül. Ezek az intézkedések várhatóan fel fogják emelni az építési költségeket, és ennek megfelelően kell emelni az ártéri járulékot is. A munkaerőhiány miatt a helyzet annyira aggasztó volt, hogy a társulat autonómiáját veszély fenyegette.⁶⁵⁽⁴⁹⁾

1923-ban a társulat vezetősége – bűnbakot keresve – a vezető tisztség kérdését vetette fel. Általában helyesnek találták az igazgató-főmérnöki funkció összevonását, hiszen a társulat ügyei így egy kézben futottak össze. A tagok egy részének az volt a véleménye, hogy a vezető mellett a tisztán műszaki ügyek intézésére foglalkoztatni kellene egy központi mérnököt, más részük pedig gazdasági szakértőt kívánt.

1924-ben Bíró Elek megvált a társulattól. A Földművelésügyi Minisztérium által delegált vezető megbízatása hosszúra nyúlt. Az általa fémjelzett korszakra az ármentesítési munka befejezése, általában egyensúlyi állapot jellemző. Bíró Elek pályafutása első éveiben rendkívül energikusan igyekezett végrehajtani a minisztérium akaratát, és a III. Rába-törvényt. Azonban tanult a leváltásával kapcsolatos eseményekből, és ő maga ezután semmit sem kezdeményezett. Nem foglalt állást a csak ármentesítésre törekvő nagybirtokosok, az öntözővizet igénylő kiscgazdák, és a villanyáramot váró falvak vitáiban sem. A további fejlesztés kérdései (Hanság, Marcal-völgy, nicki duzzasztó) folyamatosan elodázódtak, amihez természetesen a világháború és az azt követő pangás is hozzájárult.”⁶⁶⁽⁵⁰⁾

Az új igazgató-főmérnök Gillyén Sándor lett, aki többéves folyamalmérnöki gyakorlat után került a társulat élére. Elődjével szemben a társulati érdekeltek vitáiban állást mert foglalni: általában pártolta az öntözési törekvéseket. Nem értett egyet azokkal a nagybirtokosokkal, akik a minél kisebb ártéri járulék ¹²⁰miatt lemondtak volna a vízrendszer továbbfejlesztéséről, és hasznosításáról, de igyekezett mérsékelni a villamosenergia-érdekltség törekvéseit is, amely a kérdéses szakaszon egyébként már csekély esésű folyót elsősorban áramfejlesztésre akarta felhasználni.⁶⁷⁽⁵¹⁾ 1925-ben elkészült a társulat utolsó alapszabálya. Az új igazgató-főmérnök szeretett volna területén rendet teremteni. A társulat feladata lett Győr, Sopron, Moson, Vas, Veszprém megye területeinek ármentesítése mellett Sopron és Győr város határainak védelme, a száraz területek öntözése és a Fertő szabályozása is. A közgyűlésen 250 aranykorona ártéri járulék biztosított egy szavazatot. A választmány továbbra is elnökből, alelnökből és 22 választmányi tagból állt. Az igazgató-főmérnök, mint a társulat vezetője, az adminisztratív és műszaki ügyeket egyaránt vezette. A területi feladatokat három szakaszmérnök látta el, a negyedik az ártéri nyilvántartás vezetésével foglalkozott. A segédmérnök az igazgató-főmérnök közvetlen munkatársa volt, ezenkívül pénztáros és ellenőr is tartozott az alkalmazottak közé. A segédhivatalban irodatiszt, írnok, telefonszerelő, hivatali szolgák dolgoztak.”⁶⁸⁽⁵²⁾ A mérnöki állást – pályázat útján – Edvi Illés Aladárral töltötték be.⁶⁹⁽⁵³⁾ A megjelenők kis száma miatt a választmányi ülések gyakran nem voltak határozatképesek, ezért az albizottmányoknak a korábbinál nagyobb szerep jutott. Hét tag jelenléte volt szükséges ahhoz, hogy a választmány érdemben határozzon, azonban gyakran előfordult, hogy az ülésen csak 2–3 személy jelent meg. A társulat iránti közönyt az is indokolta, hogy az igazgató-főmérnök törekvései ellenére a végső döntésnél, a közgyűlésen a nagybirtokosok voltak többségben és az ő akaratuk érvényesült. Például 1930. dec. 6-án 415 érvényes szavazat közül 240-et tett ki az Esterházy birtok szavazatainak száma.⁷⁰⁽⁵⁴⁾

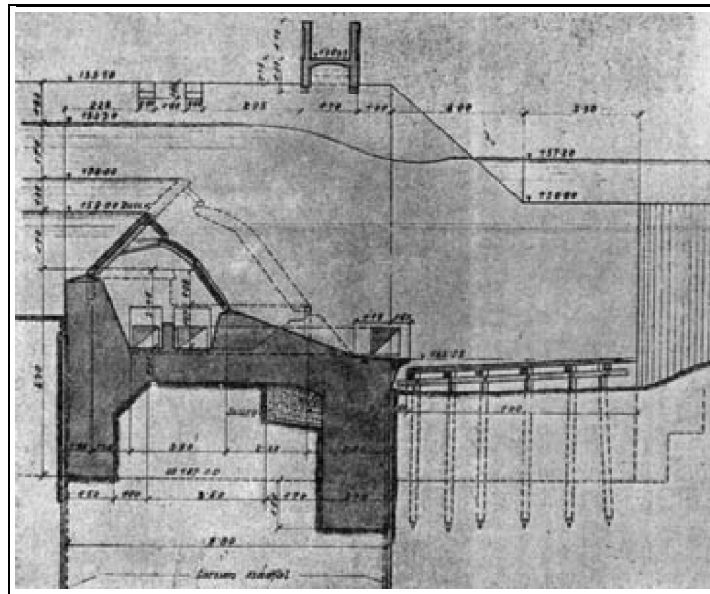

1213. A nicki víztelep terve (1920)

A társulat tevékenységét a 20-as évek közepén a munkaerőkérdés megoldása mozdította ki a holtpontról. Az országban az évtized közepére egyre nagyobb méreteket öltött a munkanélküliség. A válság elodázása, a kérdés megoldása érdekében a kormány kényszereszközökhöz folyamodott. 1925-ben a Pénzügyminisztérium a munkanélküliség enyhítése céljából 5 millió koronát bocsátott a társulat rendelkezésére. Ekkor 358 munkást foglalkoztattak, akik főként a környező falvak lakosai közül kerültek ki, de volt köztük 8 alföldi kubikos és 6 pesti kordélyos is.⁷¹⁽⁵⁵⁾ A munkanélküliek alkalmazása nem volt problémamentes. A társulat nem készült fel megfelelően a munkaerő növekedésére, és eleinte nem tudtak normális körülményeket teremteni. 1926-ban pl. 34 salgótarjáni bányász jelentkezett, akik közül 8 azonnal visszautazott az embertelen munkakörülmények miatt.⁷²⁽⁵⁶⁾ Az 1929–1933. évi gazdasági válság idején még több munkás jelentkezett, és az ő segítségével lehetett megoldani a társulat két utolsó nagyarányú építkezését: a Marcal jobbparti területeinek ármentesítését és a Rába-toroki duzzasztó építését. A Marcal menti községek – Gyirmót, Tét, Koroncó 1924-ben ismét a Földművelésügyi Minisztériumhoz fordultak az árvíz miatt, és a miniszter felszólította a győri Folyammérnöki Hivatalt a kérdés megoldására.⁷³⁽⁵⁷⁾ Elrendelte a nyárigátak magasztását és új védművek építését.⁷⁴⁽⁵⁸⁾ 122A terveket a Győri Folyammérnöki Hivatal, illetve a társulat készítette. A Folyammérnöki Hivatal azt javasolta, hogy a sebestagi híd alatt, a Marcal bal-parti töltésével párhuzamosan ássanak új medret, és a folyót itt vezessék a Rábába. Az új meder jobbpartján építsenek töltést. A társulat terve szerint nem készült volna új meder, csak töltések mindkét parton és rendezték volna a Marcal egyik mellékfolyója, a Bakonyér torkolatát. Ez a megoldás olcsóbbnak látszott. A tagok arra hivatkoztak, hogy 1910-ben a Marcal torkolati szakasza már így is új mederbe került, kár lenne a régi munkát tönkretenni.⁷⁵⁽⁵⁹⁾ A szabályozási kiadásokat a társulat, az állam és 15%-ban az érdekeltek fizették.⁷⁶⁽⁶⁰⁾ 82 000 pengő kölcsönt kaptak, azonban a két terv közül a Győri Folyammérnöki Hivatal javaslatát kellett végrehajtani. 1930 júniusában pályázatot hirdettek a munka elvégzésére. A feladatok közé tartozott 700 m meder megásása a sebestagi hídtól a Rábáig, 6,2 km hosszú töltés építése a Marcal jobbpartján, a Rába jobbparti töltéseinek magasztása, a korábbi Marcal-torkolat betömése.⁷⁷⁽⁶¹⁾ A kiírásra 14 ajánlat érkezett. A Földművelésügyi Minisztérium kötelezte a társulatot, hogy 150 000 m³ földmunkát kubikosokkal végeztessen el a munkanélküliség enyhítése érdekében; ha ez többletköltséggel járna, azt az államsegély terhére számolják el. A társulat vezetősége tisztában volt azzal, hogy minden munkát nem tudnak kézierővel elvégezteni, ezért csak olyan ajánlkozók jöhettek szóba, akik megfelelő eszközökkel (kotrókkal) is rendelkeztek. Végül a Fábrián, Somogyi és György céget bízták meg a munka elvégzésével, bár nem az ő ajánlatuk volt a legolcsóbb.⁷⁸⁽⁶²⁾ Az Esti Kurír és a Dunántúli Hírlap vádolta a társulatot az ajánlat elfogadása miatt. Az volt a kifogás, túlságosan költségesek és nem segítenek a munkanélküliek helyzetén. A vezetőség a vádat azzal utasította vissza, hogy a Marcal mellett már ekkor 673 munkást és 25 kordélyost foglalkoztatott.⁷⁹⁽⁶³⁾ 1930. okt. 20-án megkötötték a szerződést a

vállalkozóval. Eszerint a munkát 1931. augusztus végéig be kellett volna fejezni.⁸⁰⁽⁶⁴⁾

A kézi munkások foglalkoztatása miatt a vállalkozó természetesen túllépte a kereteket, és nem volt hajlandó vállalni a felesleges kiadást. A munka csak 1932-ben fejeződött be, majd 2 éves pereskedés kezdődött a vállalkozóval a többletkövetelések miatt.⁸¹⁽⁶⁵⁾ A Marcal ármentesítésén kívül az 1920-as évek elején a folyó felső szakaszán folyószabályozási munkára is sor került. Ezt a Marcalvölgyi Víztársulat végezte, azonban munkája eredménye a folyó alsó szakaszának vízlevezető képességétől függött. Még 1925-ben elhangzott az a javaslat, hogy építsenek árapasztó csatornát Árpás és Mórchida között, amely a felesleges vizet elviszi a Rábába.⁸²⁽⁶⁶⁾ A terv elkészült, azonban a nagy anyagi kihatások miatt csak az alsó szakasz kotrását határozták el.⁸³⁽⁶⁷⁾ A munkához a Marcalvölgyi Víztársulat adta a pénzt, a munka 1935-re fejeződött be.⁸⁴⁽⁶⁸⁾

1234. A nicki terv megvalósult részlete

1249. Az 1929–1933. évi gazdasági válság idején rendeződött a nicki duzzasztó ügye is.⁸⁵⁽⁶⁹⁾ Az 1929: III. tc. értelmében a társulatnak államsegéllyel és az érdekeltek költségén kellett újjáépítenie a gátat. A választmány úgy döntött, hogy semmiféle külön költséget nem vállal, és abba sem egyezik bele, hogy a fenntartás a társulat feladata legyen.⁸⁶⁽⁷⁰⁾ Eldőlt a vita a vízierőhasznosítással is. Eszerint az alépítményt úgy készítik el, hogy az fejleszthető legyen, de komoly vízierőtelepet nem létesítenek. A folyónak nincs elég természetes esése, a nagyobb falvak távol vannak, és közösködés esetén örökös vita lenne a villanyérdekeltséggel.⁸⁷⁽⁷¹⁾ Gillyén Sándor külföldi útja alkalmával Leobenben tanulmányozta az ottani gát működését, és ezt kívánta a Rába-torokban is megépíteni. Ez volt az első nyerges-fedeles gát Magyarországon.

A terveket a bécsi Pflöschinger cég 1930 nyarán készítette el. Uraiújfaluban megszervezték a Kistrába-toroki Duzzasztómű Építésvezetőségét, amely a társulat nevében ellenőrizte a vállalkozót. A munkát a minisztériumból Dieter János miniszteri osztálytanácsos irányította, az uraiújfalui kirendeltség élén pedig Illés Aladár társulati mérnök állt.

A terv szerint a rögzített fenékszilip duzzasztási magassága 3 m, szabad nyílása 10 m, a 3 fedeles gátmező

nyílása egyenként 24 m, duzzasztást magasságuk 1,7 m. A duzzasztómű 3,5 m³/sec vizet enged le a Kis-Rábába, és a mozgó zsilipek át tudják bocsátani az árvizeket is. A jobboldali gátfőhöz vízierőmű csatlakozik, azonban ez csak a helyi szükségletekre termel. A duzzasztóművet turbinaház, kezelőházikó egészíti ki, az árvizektől pedig kétoldalt vasbeton szádfal védi.[88\(72\)](#)

1930 őszén a társulat pályázatot hirdetett az építési munkák elvégzésére. Kiadták a részletes építési feltételeket, amelyekben meghatározták, hogy a vállalkozó szállítja az anyagot és a gépeket, és utólag nyújtja be a számlát a társulatnak. Volt olyan elképzelés, hogy a kivitelezést is a bécsi cég végezze el, de félő volt, hogy túl drágán fogja szállítani az anyagot.”[89\(73\)](#) A pályázatra 15 cég jelentkezett.[90\(74\)](#) Köztük Széchy Endre mérnök és építési vállalkozó javaslatát fogadták el, és 1930. nov. 5-én megkötötték vele a szerződést. A munka határideje 1931. nov. 30-a volt.[91\(75\)](#) A vállalkozó egyes részlettervekkel nem értett egyet, és azokat módosítani akarta, azonban erre nem volt lehetőség.[92\(76\)](#) Az építési munkát az árvíz is akadályozta. Nehézséget jelentett a hosszan elhúzódó tél, az erős fagy.[93\(77\)](#) A helyszínen többször kint járt Dieter János és az igazgató-főmérnök, akik alkalmi tanácsokkal látták el a vállalkozót. Széchy nem mert szembeszállni velük, de ha a javasolt megoldás nem volt sikeres, ő viselte a következményeket.[94\(78\)](#) Az építkezést lassította a gazdasági válság kibontakozása is. Egyes építőanyagok, acélárak, szerszámok beszerzése lehetetlen volt.[95\(79\)](#) A fizetésképtelenné vált bankok nem bocsátották a vállalkozó rendelkezésére a munka [125](#)folytatásához szükséges összegeket.[96\(80\)](#) Széchy is könnyen jutott munkaerőhöz a válság miatt. Az építési zavarok következtében azonban a létszám nem volt állandó. A vállalkozó többször kényszerült arra, hogy munkásait elbocsássa, ha nem kapott építőanyagot, vagy nem volt pénze a munkabér kifizetésére.[97\(81\)](#) Az építési munka 1932. máj. 1-én fejeződött be. Sok vita után teljesítették Széchy követeléseit, és az ő esetében nem került sor perre. 1933-ra elkészült a zsilip kezelési szabályzata, és kiadták a duzzasztómű vízhasználati engedélyét. A társulat egyelőre az 1933. évi állapotnak megfelelően 3,5 m³/sec vízre kapott engedélyt, amit tovább lehetett emelni. Azonban kérte, hogy a többlet már az öntözővizet felhasználók nevében legyen, hogy a későbbiek során ne a társulat feladatának tekintsek a duzzasztómű bővítését.[98\(82\)](#)

A gazdasági válság első 3 éve a társulat számára igen sok pozitív eredményt hozott. Az igazgató-főmérnök helyzete megszilárdult. A társulatnak adóssága nem volt, még arra is lehetőség adódott, hogy az érdekeltek egy évig ne fizessenek járulékot. A megtakarított pénzt – 629 000 pengőt – a Győrvárosi és Megyei Takarékpénztár Vállalatnál helyezték el, ez a vállalat azonban csődbe jutott, és a pénz egy időre elveszett.[99\(83\)](#) A válaszmány azonnal fegyelmet indított Gillyén Sándor igazgató-főmérnök és Kiss Márton pénztáros ellen. Mivel semmi hibát nem találtak, beszüntették az eljárást. A tagság elégedetlensége egyre nőtt. Kérésére a főispán újabb vizsgálatot rendelt el, de a pénzügyi könyvszakértő sem talált kifogásolnivalót. A válaszmány ülésén nagy vita volt, a kisbirtokosok képviselői az autonómia felfüggesztését kérték, még pedig az igazgató-főmérnök felelősségre vonásával.[100\(84\)](#)

A helyzet 1933-ban tovább bonyolódott. Júl. 20-án megalakult a Közérdekeltségek Felügyelő Hatósága, amely bizonyos szempontból ellenőrző hatáskört gyakorolt a vízszabályozó társulatok felett. A gazdasági válság után az állami tisztviselők fizetését csökkentették, és ennek megfelelően a társulati alkalmazottak bérét is mérsékelni kellett. A végrehajtást a fenti hivatal ellenőrizte. A tisztviselők tiltakoztak. A kezdők a társulatnál jóval több fizetést kaptak, mint a minisztériumban, de az emelkedési lehetőség kisebb volt. Az igazgató-főmérnök fizetését az első évben 19, a másodikban 25%-kal kívánták csökkenteni.[101\(85\)](#) A társulatban kiéleződtek a régi ellentétek. A tagok számára kiadást jelentett a tisztviselők fizetése, ezért főként a kisbirtokosok képviselői szorgalmazták a bérek leszállítását. Az igazgató-főmérnök hajlandó lett volna 19%-os csökkentésre, de a 25%-ot már nem tartotta elfogadhatónak, ezért lemondott.[102\(86\)](#) Néhány

hónap múlva – tájékozódva a vízügyi szolgálatban végrehajtott fizetéscsökkentésekről – visszavette hivatalát, hozzájárulva mindenhez. A kisbirtokosok szívesebben vették volna, ha nem töltik be az igazgató-főmérnöki állást, hanem némi kiegészítéssel az egyik szakaszmérnököt bízzák meg teendői ellátásával.¹⁰³⁽⁸⁷⁾ Gillyén visszatért hivatalába, de a történetek erősen megviselték, és betegsége miatt a társulat munkájába egyre kevésbé kapcsolódott be.

12610. 1934-ben a Közérdekeltségek Felügyelő Hatósága ellenőrizni akarta a fizetés-csökkentések eredményeit, és részletes jelentést kért a társulatok gazdálkodásáról.¹⁰⁴⁽⁸⁸⁾ A jelentés jól tükrözi az elért eredményeket és a társulat válság utáni helyzetét. A számok komoly építkezésekről beszélnek. Az elsőrendű töltések hossza ekkor már 317 km, a nyárigátaké 6,1 km, a depóniáké 64,6 km volt. A gát- és csatornaőrök felügyelete alatt álló belvízcsatornák 817,2 km-t tettek ki. A belvizek eltávolításához 13 szivattyútelep állt rendelkezésre, összes teljesítményük 16,5 m³/sec volt. A védőtöltéseken 70 zsilip és 546 egyéb műtárgy épült. A folyókon 13 híd vezetett keresztül, 4 helyen volt duzzasztó. Az épületek száma – a székházzal együtt 156 volt. A társulat felügyelete alatt álló folyókon 2 kotró működött, 95 m³/óra teljesítménnyel. A kiadások beruházási, fenntartási, árvízvédelmi, belvízszivattyúzási, személyi, dologi jellegűek voltak. Bevételek az ártéri járulékok, az állam által juttatott adóvisszatérítés, a házbérek, erdők, füzesek, kaszálók, szántók bére, a vasutak hozzájárulása. A kinevezett alkalmazottak száma 74 volt, köztük 10 ideiglenes. A tisztviselők közé tartozott az igazgató-főmérnök, 4 szakaszmérnök, ellenőr, pénztárnok, központi mérnök, irodatiszt. Kezelőként alkalmazták a nyilvántartó segédtszert, a pénztári írnokot, 5 napidíjas pedig díjnokként teljesített szolgálatot. A műszaki altisztek között itt 4 gátfelügyelőt, gépészt és kotrógépészt alkalmaztak. A szakaltisztek közé tartozott a 3 gépész, a gépkocsivezető és telefonszerelő, egyéb alkalmazott volt 2 hivataloszolga, 37 gát- és csatornaőr. Az ideiglenes alkalmazottak között egy napidíjas mérnök, 3 műszaki rajzoló, 2 díjnok, 4 gátőr szerepelt. A bérkorlátozás után rosszabb helyzetbe kerültek, mint az állami tisztviselők. Magasabb volt a nyugdíjjárulék, kevesebb a családi pótlék, nem kaptak félárú vasúti jegyet sem.

A társulat igazgatási, műszaki, nyilvántartási, pénztári osztályokra tagolódott. Az igazgatási osztály jogi, adminisztratív és személyzeti ügyekkel, miniszteri rendeletek, végzések foganatosításával, közgyűlési, választmányi ülések előkészítésével, segédhivatali teendőkkel foglalkozott. A műszaki osztály feladata a védművek fenntartása, beruházások előkészítése, építkezések, árvédelmi munkák irányítása volt. Mindkét osztályt az igazgató-főmérnök vezette. A nyilvántartási osztály élén szakaszmérnök állt. A segédtszerten és a 4 napidíjason kívül a téli hónapokban ideiglenes alkalmazottak is segítettek a nyilvántartások elkészítésénél. A pénztári osztály pénzkezelési, biztosítási, betegsegélyezési ügyekkel foglalkozott. Évente 70–80 helyszíni szemlére kellett kiszállni, az évi ügyforgalom 2940-et tett ki, amihez több mint 5000 számla járult.

Az 1935. jún. 7-i közgyűlésen a kisbirtokosok ismét aktivizálódtak. Kérték, a társulat fordítson nagyobb gondot a 34 millió pengő értékű védművek, csatornák fenntartására. Kifogásolták, hogy a Lajta menti ártér birtokosai jóval kevesebbet fizetnek, mint a rábamentiek. Javasolták, hogy ezt az öblözetet válasszák teljesen külön. A belvízlevezetést a jelenleginél biztonságosabban oldják meg. A győri bankban rekedt pénz ilyen célokra használták volna, azonban az elveszett összeget pótolni kellene. Javasolták, hogy egyelőre ne adják vissza az érdekelteknek azokat az összegeket, amelyeket ők a belvízcsatornák építéséhez hiteleztek a társulatnak. A szakaszmérnökök többet törődjenek munkájukkal, ne lakjanak mindnyájan Győrben, hanem menjenek ki a területre.

1271937-től egyre nagyobb problémát jelentett az évente megújuló árvízveszély.¹⁰⁵⁽⁸⁹⁾ 1941 februárjában általános készültséget rendeltek el.¹⁰⁶⁽⁹⁰⁾ A második világháború idején az árvíz elleni védekezésen kívül más feladatot a társulat nem tudott megoldani. Az állami segítség elmaradt, a hadbavonultak miatt a

munkaerő is megfogyatkozott.¹⁰⁷⁽⁹¹⁾ A társulat fennállásának 70 éves évfordulóját szerény körülmények között ünnepelték meg.¹⁰⁸⁽⁹²⁾ A belvízrendszer fejlesztése – az érdekeltek költségén is – lassan lekerült a napirendről.

1944. febr. 17-én a választmányi ülés – a Marcalvölgyi Vízitársulat vezetőségével egyetértésben – a két társulat egyesüléséről tárgyalt. A Földművelésügyi Minisztériumnak nem volt ellene kifogása: bizottságot küldtek ki az alapszabályok összeállítására.¹⁰⁹⁽⁹³⁾ Az egyesülést a Marcal további közös szabályozása indokolta. A társulat utolsó közgyűlésén a háborúra való tekintettel – 1946-ra halasztotta el a kérdést.¹¹⁰⁽⁹⁴⁾

11. A társulat felszabadulás utáni története rövid 3 évre korlátozódott. 1945 nyarán a Földművelésügyi Minisztérium az autonómiát valamennyi társulatnál felfüggesztette, mivel a földterületek államosításával az érdekeltségek megváltoztak. Minden társulat élére miniszteri biztos került. A Rábaszabályozó Társulathoz Tavy Lajos tanácsost neveztek ki, aki ezenkívül a Szigetközi Ármentesítő Társulat, a Győri Folyammérnöki és Kultúrmérnöki Hivatal felett is felügyeletet gyakorolt.¹¹¹⁽⁹⁵⁾ A biztos mellett véleményező bizottság működött, amelynek létszámát szerették volna 22-ben megállapítani, hogy az összes választmányi tag szerepelhessen, de a Földművelésügyi Minisztérium csak 15 tagot engedélyezett.¹¹²⁽⁹⁶⁾ A véleményező bizottság a választmányhoz hasonlóan tartotta üléseit.

Az egyik elintézésre váró kérdés a Rábaszabályozó és a Marcalvölgyi Vízitársulat egyesítése volt. A Földművelésügyi Minisztérium szerint ezt közgyűlés elé kellett vinni.¹¹³⁽⁹⁷⁾ Tavy Lajos – hivatkozva a zavaros állapotokra – nem tudta összehívni az érdekelteket,¹¹⁴⁽⁹⁸⁾ és hosszas vita után emiatt a minisztérium nem adta meg az engedélyt az egyesülésre.¹¹⁵⁽⁹⁹⁾ A társulat a háború után nehezen állt talpra. A megrongált védművek kijavítását nem lehetett halogatni. A „Dunántúli Szabad Nép” bírálta a társulatok munkáját, hogy nem teszik meg a kellő intézkedéseket az árvízveszély elkerülésére.¹¹⁶⁽¹⁰⁰⁾ A miniszteri biztosnak más tervei is voltak a Nyugat-Dunántúlon. A fennhatósága alatt álló hivatalokban létrehozta a Vízimérnökök Organizációs Munkaközpontját azzal a szándékkal, hogy a társulás országos szervezet alapja lesz. Tavy Lajos elképzelései nem váltak valóra, ezért még 1946-ban elhagyta hivatalát.¹¹⁷⁽¹⁰¹⁾ Utódja Szigethy Zoltán lett.

A társulatok válsága kiteljesedett. A miniszteri biztosok országszerte arról panaszkodtak, hogy lehetetlenség behajtani az ártéri illetéket, az összegyűlt **128**pénzből még védművek fenntartására sem futja. Az érdekeltek arra hivatkoztak, hogy a társulat tehetetlen, semmi munkát nem végez, és ők ilyen körülmények között nem fizetnek.¹¹⁸⁽¹⁰²⁾ A Gazdasági Főtanács 1948. jan. 21-én kimondta a társulatok államosításának szükségességét,¹¹⁹⁽¹⁰³⁾ majd a 6060/1948. Korm. sz. rendelet jún. 2-án ezt megerősítette.¹²⁰⁽¹⁰⁴⁾ Szigethy Zoltán miniszteri biztos még néhány hónapig hivatalban maradt, majd 1948. szept. 13-án felmentették állásából.¹²¹⁽¹⁰⁵⁾

A társulati feladatokat a Győri Vízgazdálkodási Körzet vette át. A vízgazdálkodási körzet a vízügyi szakigazgatás középfokú szerve volt, amely felett az Országos Vízgazdálkodási Hivatal gyakorolt felügyeletet. A társulati tisztviselők és gátőrök egy része is a Győri Körzet alkalmazottja lett. Államosításkor a társulat összes vagyona 39 734 842 Ft, a befektetett tőke értéke 107 536 498 Ft volt. A védtöltések hossza 402 km-t tett ki, a távbeszélőhálózat 156,9 km, a belvízlevezető csatorna ekkor már 1008 km volt. A csatornahálózat 19 m³/sec vizet tudott levezetni. A 26 150 hold öntözött terület magánosok kezén volt. A folyókon és csatornákon 130 zsilip és tiltó, valamint 441 átereszt épült. A szivattyútelepek és a hordozható szivattyúk száma 22-re emelkedett.¹²²⁽¹⁰⁶⁾

12. A Rábaszabályozó Társulat 75 éves munkájának értékelésénél megállapítható, hogy néhány kritikus

évet kivéve az egyesülés jó munkát végzett. A nagyobb feladatok kezdeményezésében általában nem volt aktív. A szabályozás végrehajtása, a századfordulón végzett kiegészítő munkák, sőt a nicki duzzasztó megépítése is a törvényhozás segítségével bonyolódott le. Mivel a Rába nem volt hajózható, kevesebb állami támogatást kaptak, mint a Duna vagy a Tisza mentén alakult társulatok. A Rábaszabályozó Társulat – a nagybirtokosok elképzelései szerint – kizárólag az ármentesítést tekintette feladatának. Míg a többi társulatok a századfordulón belvízlevezető, majd öntöző társulásokká váltak, a Rába mentén a belvízlevezetés az egyes érdekeltek hozzájárulásával, az öntözés az ő költségükön valósult meg.

A társulat tevékenységében igen pozitív volt a műszaki munka, amely az egyes építkezések tervezésében és kivitelezésében megvalósult. A Rábaszabályozás és a későbbi építkezések folyamán is a legtökéletesebb műszaki megoldásokat igyekeztek alkalmazni, aminek csak az anyagi lehetőségek szabtak határt. A sikeres szabályozást, a belvizek levezetését, a táj termővé tétele érdekében végzett áldozatos munkát, és a védművek fenntartására fordított erőfeszítéseket nem lehet a társulat tagjaitól elvitatni még akkor sem, ha tudjuk, hogy mindezt saját, kisebb vagy nagyobb birtokaik védelme, jobb hasznosítása érdekében tették. A vezetők, műszakiak, tisztviselők emlékét és érdemeit a hagyomány és az írásos anyag megőrizte, tisztelettel kell azonban megemlékeznünk a Sopron és Győr megyei falvak szegényparaszt lakosságáról is, amely kubikosként vagy napszámosként részt vett a Hanság, a Fertő-környék és a Rába-mente vidékének átalakításában.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

129 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Szita Szabolcs: Észrevételek Hiller István–Németh Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1941–1945) c. sorozatához

Szita Szabolcs: Észrevételek Hiller István–Németh Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1941–1945) c. sorozatához

1. A közelmúltban a Soproni Szemle egyedülállóan terjedelmes vállalkozást közölt. A hét folytatásból álló sorozat alapjául Németh Alajos ny. hitoktató 338 oldalas kézírata szolgált, amely mind tartalmilag, mind megírása körülményeit tekintve memoár. A Németh-féle memoár feltárása a soproni helytörténetkutatás javára szolgál, mivel szerzője a felszabadulást megelőző évek történetéhez olyan átélt eseményekről is tájékoztat, amelyekről nem készült, vagy alig maradt fenn írásos dokumentum. Érzékletesen közvetíti az adott kor atmoszféráját, élményei, benyomásai alapján képet ad az események szereplőinek magatartásáról, jelleméről, képességeiről. A visszaemlékező szemüvegén keresztül a valóság egy szeletjében hús-vér emberekkel, azok sokrétű viszonyaival ismerkedhetünk meg. A memoár 13 ív terjedelmű sorozatban¹⁽¹⁰⁷⁾ jelent meg, és címében „A háború és a felszabadulás krónikája” (1941–1945) ígérte hordta magában. A tárgyalt időszakról Németh Alajos 9,5 ívet, Hiller István pedig (mint lektor, szerkesztő és társszerző)

mintegy 3,5 ívet kitevő írást és fényképanyagot publikált.

A sorozat tanulsága is azt mutatja, hogy nemzeti történelmünk széles körű „birtokbavétele” során újra és újra tudományos lelkiismeretességgel megvizsgálandó a múlthoz való viszonyunk. Miben van folyamatosság és miben van megszakítottság? A korábbiaknál nagyobb múlt szemlélet kialakítása érdekében a soproni helytörténetkutatásnak is minden történeti, politikai értéket integrálnia kell. Ám ehhez gondos mérlegelésre van szükség.

A Németh-féle memoár mind az országos, mind a helytörténet számára jó szolgálatot tehet a múlt megismeréséhez. Persze csak akkor, ha ezt a jelentős vállalkozást – műfajából adódóan – annak fogjuk fel, aminek a visszaemlékező szánta: hozzájárulásnak a szülőföld múltjának megismeréséhez és megértéséhez, adaléknak a kutató történettudomány rajzolta képhez. Torzítaná viszont értékrendünket, ha az utóbbi helyett a memoárt kritikátlanul kezelnénk, vagyis mint hiánytalanul tudományos munkát tekintenénk. A visszaemlékezést a források egyikének kell tartanunk, a forráskritika a memoárt használó történész számára kötelező²⁽¹⁰⁸⁾ és sokrétű követelményt támaszt. A Németh-féle kézirat feldolgozásának módja ezért vitatható.

A memoár lektora³⁽¹⁰⁹⁾ a sorozat bevezetőjében társszerzői minőségben – s egyben mint a Németh-féle kézirat szerkesztője – felfogását abban foglalta össze, hogy a kiadás célja „... szemléltetően mutatni a társszerzők munkáját, lehetőleg harmonikus egységben.” Németh Alajos kéziratát „naplószerűen közölt visszaemlékezés”-nek nevezte és feldolgozásának módszerül a „magyarázó és bizonyító” kutatást választotta.⁴⁽¹¹⁰⁾ Így aztán – a társszerző és szerkesztő – saját közlései útján a memoár feldolgozásában az első három folytatásban számottevő, a továbbiakban inkább kisebb kiegészítésekkel élt, eközben magángyűjteménye egyes dokumentumait is közzétette. Ezen az úton mintegy „a történelem”, azaz a történetírás hiteles magaslataira igyekezett helyezni a memoárt és a helytörténész indokolt kritikáját mellőzte a visszaemlékezéssel szemben.

130A sorozat a memoárból egyes részeket kiemelt, a közölt – helyenként erőteljesen megrostált – kéziratrészeket mondanivalójának erősítésére törekedett. Úgy növelte meg a szubjektív élmény jelentőségét, hogy olyan benyomást keltsen, mintha az a kor története lenne. A feldolgozás elmosta így a különbséget a visszaemlékező szubjektív véleménye és az objektivitásra törekvő történettudomány megállapításai között.⁵⁽¹¹¹⁾ Ezért az a (látszólag csupán műfaji) kérdés, amely a memoár és a történelmi szakirodalom közötti különbségre utal, adott helyen tartalmi, sőt politikai kérdéssé válik.

E módszer kapcsán jogos a kérdés; ezek után az olvasó, a kutató is úgy fogadja, úgy értékeli a tárgyalt időszak társadalmi valóságát, ahogy arra a közölt sorozat és a benne hitelesített „szem- és fültanú” visszaemlékezett? Ahogyan az 1941–1945 között történteket, az események szereplőit beállítja vagy hallgat azokról?

A feldolgozás óhatatlanul félrevezetheti az olvasóit, mivel egyidejűleg megmásítja a visszaemlékezést és a történelmet is. Alapvető hiányosságnak tartjuk, hogy szinte teljes egészében hiányzik a sorozatban tárgyalt periódus gazdag levéltári anyagának, tulajdonképpen forrásbázisának a felhasználása. A „bizonyító kutatás” ezért viszonylag kevés új bizonyítékot hozott a felszínre, inkább az érdekességekre törekvés hatja át. Nem segíthet ezen az sem, hogy a – társszerzésen alapuló – feldolgozás a memoárt gyakorta hasonló műfajú írással, visszaemlékezéssel igyekezett igazolni.

Szembeszökő az a torzulás is, amely az átdolgozásban a Németh-féle kézirat eredeti időhatárának (1943) módosításával állt elő. A kiegészítésnél alapvető tények, események és fontos összefüggések maradtak

figyelman kívül, emiatt a „krónikában” a gazdasági alapon és a politikai felépítményben lejátszódott folyamatoknak még a körvonala sem sejlik fel. Másutt pedig – a további észrevételeink okát jelentő – pontatlanságok, túlzások és önkényes értelmezések zavarhatják meg az olvasó tisztánlátását és értékrendjét. A sorozat fejezetei közül elsősorban a Volksbundról, a nyilas uralomról, az ellenállásról, hírszerzésről és kémelhárításról szóló fejezetekhez kívánok hozzászólni, valamint a soproni bombatámadások kapcsán tesztek közzé a kialakult képet pontosító adalékokat.

A memoárt kiegészítő, a Volksbund c. fejezet mondanivalója alapvetően plakátok, egykorú kiadványok és fényképek bemutatására, magyarázatára szorítkozik. Az 1941-es népszámlálás adatainak kritikai felhasználása, a témának a levéltári dokumentációra alapozott kifejtése elmaradt. Jóllehet a Volksbund soproni szervezete az organizációra általánosan jellemző vonások⁶⁽¹¹²⁾ mellett helyi sajátosságokkal is bírt, melyeknek valóság-hű megrajzolásához, – az ellenforradalmi rendszer antidemokratikus nemzetiségpolitikáját szem előtt tartva – a pángermán szervezkedés lokális gyökereinek feltárására lett volna szükség.

Úgy vélem, hogy e keretben folytatott levezetés adna választ arra, hogy Sopronban mely tényezők befolyásolták a faji alapon álló német nemzetfogalom ernyője alatt magukat német nemzetiségűnek vallók magatartását és tevékenységét, (Így a magukat magyar nemzetiségűeknek vallókkal szemben is.) Hogy mit jelentett az 1941–1945 közötti időszak politikai atmoszférájában Sopronban a német nemzetiséghez tartozni? Mi jellemezte a magyarság és a német nemzetiség politikai viszonyát? Ezen az úton eljuthatunk a kellő következtetésekhez, a helyi politikai küzdelmek mozgató rugóinak meghatározásához. Legfőként annak meggyőző bizonyításához, hogy a Sopront szülőföldjének tartó németiség egy részének történelmi útvesztőjéért, amely a kitelepítésekhez is vezetett, a fajok harcát hirdető hitlerizmus, és nem (az e felfogást éppen tagadó) a postdami határozatokat végrehajtó demokratikus Magyarország a felelős.

2. Az 1940-es években Sopronban jól nyomon követhető az az itteni kezdeteit tekintve tulajdonképpen már az 1936–37-es évekre visszanyúló folyamat, amely a náci–német befolyás – országosan is érvényes – kiterjedésében öltött testet. Egy ¹³¹ilyen vállalkozástól elvárható, hogy ezt nyomon kísérje. Először a propagandisztikus akciók és kezdeményezések érhetők jól tetten, majd a gazdasági térfoglalás előkészítése, a fegyveres kötelezettségvállalás, a sorozások, a kényszerítő intézkedések stb. Mindez a német nemzetiség saját objektív érdekei ellen hatott, egyre nagyobb terhet rótt rájuk. Ezekről nem szabad hallgatni, ezek tények.

A 40-es években Sopronban a német terjeszkedést, a „német-barátság” elmélyítését szolgálta az itt üzött nemzetiszocialista szellemű propaganda:

- a német sajtótermékek terjesztése, a pángermán hírverés;
- a horogkeresztes felségjelvények – alkalmilag zászlók – kitűzése, német egyenruha viselése, abban masírozás, náci módra köszönés;
- a volksbundista agitáció, szervezkedés, családonként tagság vállalása;
- a náci ünnepek, évfordulók stb. nyilvános méltatása;
- a német rádióadók közös és nyilvános hallgatása, a „Sondermeldungok”, a német győzelmi hírek nyitott lakásablakokból az utcára felhangosított sugárzása;
- „V” betű a házak kapuin (főleg a németek lakta külterületeken), „Arisches Geschäft” feliratok,

Hitler-képek megjelenése az üzletekben.

Gazdasági és katonai téren:

- kezdetben előnyök, kedvezmények biztosítása a németek részére, majd kizárólag a német katonai, gazdasági igények kielégítése, azok szolgálata;
- besúgás és hírszerzés a német érdekek javára⁷⁽¹¹³⁾;
- SS-be önként bevonulás, SS-segédszolgálat vállalása stb.

Egyéb jelenségek is, mint:

- „birodalmi gyerekek” soproni nyaraltatása;
- német katonák megvendégelése (vendéglőkben, borkimérésekben, utcákon, lakásokon);
- náci faji uszítás, antiszemita megnyilvánulások;
- magyargyalázás, Gestapóval fenyegetés stb.

Véleményem szerint ilyen és hasonló megnyilvánulásokkal, törekvésekkel álltak szemben a város náci-németellenes erői, a különböző társadalmi osztályokból és rétegekből. Rögzítenünk kell, hogy Sopronban az időszakonként jelentős antináci megmozdulások ugyanakkor politikailag nem lépték túl a Horthy-rezsim adta kereteket. Nagyrészt a német terjeszkedéssel, a nyíltan kollaborálókkal való szembeszegülésben, és Volksbund-ellenes akciókban nyilvánultak meg. Az akciókat azonban nem az a (elsősorban Baranya és Tolna megyében elterjedt) „Hűségmozgalom” kezdeményezte,⁸⁽¹¹⁴⁾ melynek soproni befolyása tulajdonképpen még feltáratlan. A soproni hűségmozgalom az 1921-es népszavazáshoz való hűséget jelentette elsősorban. Itt nem a feldolgozásban említett Berencz-féle „Hűséggel a Hazához” mozgalomról van szó! A közölt hivatkozással ellentétesen Tilkovszky az idézett helyen – helyesen – a soproni eseményeket nem is úgy tárgyalta, mint a Hűségmozgalom „soproni vonatkozásait.”

A Volksbund-fejezetben közöltekhez néhány helyen a félreértések elkerülésére kiegészítéseket, pontosításokat is szükségesnek tartunk.

A 12. képen látható hirdetmény, a magángyűjteménybe sorolt „eredeti dokumentum” a városi levéltárban számos példányban fellelhető. Ott kiadásának időpontja alapján az 1944-es gyűjteményben őrzik. Paul százados neve is 1944. március és november között bukkan fel a német megszállás kapcsán a katonai ügyiratok között ¹³²és nem 1940-ben, hanem 1944. március 22-én látott napvilágot – a helyi sajtóban is – a 12. számú képen közölt felhívás,⁹⁽¹¹⁵⁾ ami gazdasági természetű rendszabály volt.

A 15. számú képet nem tartjuk bizonyító erejűnek a 115. oldalon közölt – vitatható – megállapításokhoz, ugyanis a röplap kiadását a párt elnevezése alapján legfeljebb 1936 júniusa és 1937 októbere közé datálhatjuk.

Basch Ferenc és kísérete nem 1944 szeptemberében, hanem novemberben költözött Sopronba, november 11-én kötött Kamenszky Árpád soproni polgármester előtt házasságot¹⁰⁽¹¹⁶⁾ Schmidt Évával. Decemberben és januárban a közölnél több lap soproni kiadására kért engedélyt, sorrendben: Deutsche Zeitung, Jugend Voran, Deutscher Volksbote.¹¹⁽¹¹⁷⁾

Ellentmond egymásnak az SS-be való belépés miatti családi kitagadásról szóló közlés és a

nyugat-magyarországi SS-toborozások számszerű, közölt eredményessége is. A sorozat állításával szemben az SS-be lépett soproni fiúk százeit bizonyára nem tagadták ki. Lehetségesek természetesen családi és egyéni tragédiák is, de ismereteink szerint e helyütt nem ez volt az általános kép!

1945 után a kollektív felelősségrevonás túlzásai elérték a nem volksbundista németeket, a pusztán német nevűeket, a kényszersorozott SS-eket is.¹²⁽¹¹⁸⁾ „Kommentár nélkül” esik szó a sorozatban az 1946-os kitelepítésről. A valós kép kialakítása megköveteli azonban annak cáfolatát és kommentálását, miszerint „számos kitelepített sopronival új hazájában közölték: a Volksbund tagja volt” (SSz. 1978, 102.) A felszabadulás után a Volksbund-tagságot a soproni népbíróság az oda megidézettek esetében – már kitelepítésük előtt – bebizonyította. A Volksbund-belépést tanúsító aláírásokat a számos tagadás miatt írásszakértővel vizsgáltatták, tagnévsorokat, utcajegyzékeket körültekintően ellenőriztek stb.

Tény, hogy Sopronban is előfordultak kényszerszülte Volksbund-belépések. Sőt ismeretes, hogy a szervezetből kilépetteket sem törölték a Volksbund-listákról. Ám, hogy Volksbund tagságukról az érintetteknek ne lett volna tudomásuk, az általában utólagos, jellemző védekezés volt és – a közlés szerint – maradt, hiszen a Volksbund-tagság kézelfogható, egyénileg gyümölcöző kedvezményekkel, kötelezettségekkel és megkülönböztetéssel járt. A későbbi nagyszámú Volksbund-pernél az egyéni elbírálás elvét követték és így került napvilágra számos fasiszta büntett. Az árulásért, a kegyetlenségekért, a magyar nemzet elleni vétségek sorozatáért így kirótt büntetések igazságosak, jogosak és reálisak voltak még három és fél évtized távlatából is.

Szólnunk kell arról, hogy a Volksbund története nem zárult le sem a felszabadulással, sem a „Harmadik Birodalom” leverésével. Számos vezető volksbundista járt-kelt szabadon a felszabadulás után a városban, akik tevélegesen hátráltatták a demokratikus kibontakozást. Emlékeztetnünk kell arra, hogy a Fertő-part nádasaiban ¹³³és a Nagycenk környéki erdőkben bujkáló SS-ektől sokáig rettegett a környék és csak többszörös közös magyar és szovjet katonai fellépéssel sikerült felszámolni őket. Sopronban és környékén egyes volt Volksbund-tagok továbbra is várták a német csodafegyver bevetését, rémhíreket terjesztettek, csoportosan szervezkedtek. Fertőbozon 1915. szeptember 16-án a földosztás ellen tüntettek, de Harkán, Bánfalván, Ágfalván, Balfon stb. is szabotálták a törvényes rendelkezéseket.¹³⁽¹¹⁹⁾ Hangadói voltak az MKP elleni egyes helyi fellépéseknek is.

3. Október 15-e eseményei vezetnek be „A nyilas uralom Sopronban. Az országgyűlés két házának ülései” c. fejezetet. A sorozat nem szólt arról, hogy a nyilas hatalomátvétel idején Sopronban Pütz Gestapo-főnök volt a helyzet ura. A Gestapo székházában¹⁴⁽¹²⁰⁾ Pütznel gyülekeztek a soproni nyilasok és a volksbundista vezetők, ahol a nyilasok átadták javaslatukat az internálandó személyekre. A németek mellett helybeli Volksbund-tagok és nyilasok voltak a felvezetők a „Machtergreifung”-gal járó letartóztatásoknál. Kutatásaim szerint a 15-ét követő napokban ez az együttműködés 39 soproni letartóztatásához, közülük 2 fő helyszíni kivégzéséhez vezetett. A közéleti személyiségek begyűjtése ismert náci módszer volt országszerte, ezt tették Sopronban is.

Szükségtelennek tartom ugyanakkor a sorozatban többször felbukkanó rejtelmes „Gestapo-listára” való utalást és ezzel kapcsolatban konkrét nevek említését. Feltételezhető, hogy volt ilyen helyi lista, de tartalmát nem ismerjük. A Soproni Népbíróság dr. Pap Tibor nyilas megyevezető perében a tények alapján egyértelműen leszögezte, hogy a soproni letartóztatások a német megszállóknak átadott nyilas kartotékok alapján történtek.¹⁵⁽¹²¹⁾

Nem feladatom a letartóztatott személyek akkori politikai állásfoglalásának, tevékenységének minősítése.

Jelenlegi ismereteim alapján viszont legalábbis túlzónak, túlságosan általános megállapításnak tartom, hogy a soproni lefogottakat „demokratikus érzelmük és antifasiszta magatartásuk miatt” üldözték volna. Volt erre példa, de Sopronban inkább a valamilyen módon kifejezésre juttatott náci-németellenesség, a hangsúlyozottan demonstrált magyarérezelmük elleni fellépés volt az októberi napokban az alapmotívum. Másrészt a város lakosságának megfélemlítése volt a cél, ezért történtek az egynapos vagy hosszabb időtartamú letartóztatások. A terror gyakorlásában pedig a németek, a Gestapo- és SS-egységek nyilas és volksbundista cinkosaiak segítségével nem ismertek sem határt, sem kivételes személyt!¹⁶⁽¹²²⁾ Minden alapot nélkülöz a sorozat legendaízü megállapítása,¹⁷⁽¹²³⁾ hogy egyesek letartóztatása Sopronban azért maradt el, mert a Gestapo félt „a város lakosságának esetleges kellemetlen reakciójától a megszállókkal szemben.”

¹³⁴A nyilas vezetőség, valamint a képviselőház, felsőház, és a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége soproni tevékenységéről közöltekkel kapcsolatban itt csak néhány jelentősebb problémára térek ki. A memoár pótlása e részben azzal a megállapítással indult, hogy a fejezetben a tények alapján annak bizonyítására kerül sor, hogy a nyilasok soproni tartózkodása nélkül a városra „tört része zúdult volna ... a szenvedésből és főleg a károsodásból.” A kérdés ilyen módon való felvetése legalábbis történelmietlen, másrészt az olvasó a fejezetben a bizonyítást nem találhatja meg. Folytatásként arra kaptunk ígéretet, hogy „szeretnénk néhány történelmi tanulmány ide vonatkozó részét is pontosabbá tenni, illetve korrigálni és kiegészíteni ...”

4. Véleményünk szerint egy ilyen vállalkozáshoz a már rendelkezésre álló szakirodalom alaposabb áttanulmányozása szükséges. Ha a hivatkozásokat, az eddig már másutt közölt kutatási eredményeket a sorozat jegyzetként megadná, bizony kevesebb felfedezést, illetve, „újabb kutatási eredményt” közölt volna.¹⁸⁽¹²⁴⁾ Észrevételeink néhány főbb kérdéstről a SSz. 1978, 212–224. lapjain közöltekkel kapcsolatban a következők:

a. Bizonyítatlan és alaptalan az az állítás, hogy „Sopronba menekült Szálasi Ferenc ...” Előfordult, hogy Szálasi meghatározhatatlan időszakonként – a közigazgatásilag Sopronhoz tartozó – Brennbergbányán tartózkodott. Ott fogadta Bascht, Beregfyt és másokat, erre másutt vannak utalások.¹⁹⁽¹²⁵⁾ A „pártvezető testvér” és szűkebb környezete, a fontosabb irodák viszont Kőszegre és Velemre települtek. A mostani közlésen kívül eddig semmiféle forrás nem bizonyítja, hogy Szálasi a városban mutatkozott (mint m. kir. miniszterelnök a nyilas hatalmi szervek soproni ülésein nem vett részt). A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége (TNSZ) működéséről, az üléseken történekről pl. 1945. február végétől kért csak rendszeres tájékoztatást Szálasi a Nemzetbiztonsági Iroda útján.²⁰⁽¹²⁶⁾ E tényekkel szemben most arról olvashattunk, hogy Szálasi autóját – a memoár szerint – ellopták Sopronban,²¹⁽¹²⁷⁾ amikor Szálasi ott látogatóban járt. Sőt a SSz. 1978, 220. lapon még egy állítólag Sopronban készült képet is közöltek Szálásiról! A „soproni” képről egyértelműen megállapítható, hogy az egy 1965-ben és 1970-ben már más munkákban megjelent felvétel részlete.²²⁽¹²⁸⁾

b. A dokumentumok ellenőrzése alapján a korábbi állításokkal szemben rögzíthetjük, hogy a nyilas országgyűlés első soproni ülését teljes bizonyossággal nem december 6-án, hanem 7-én tartották. Az első nagy bombázás időpontjának (december 6.) és az országgyűlés napjának összekapcsolása Boronkai Pál cikkében jelent meg először (SSz, 1960. 8.), majd mások is átvették azt. Az állásfoglalás nélkül közölt felsorolás²³⁽¹²⁹⁾ feleslegesnek látszik, mivel a rendelkezésre álló jegyzőkönyvekből egyértelműen megállapítható és bizonyítható a pontos adat.²⁴⁽¹³⁰⁾

¹³⁵c. A Törvényhozók Nemzeti Szövetségével foglalkozó ismert feldolgozások, úgy látszik, ellentmondanak a sorozat megállapításának, miszerint Sopronban „a nyilasok természetesen a TNSZ-en keresztül biztosították akaratukat, ettől függetlenül a parlamentet sem kapcsolhatták ki teljesen.” Ezzel

szemben utalnunk kell arra, hogy a TNSZ létrejöttétől kezdve a németbarát továbbharcoló politikát folytató szélsőjobboldali politikusok tömörülése volt. Alakulásától fogva fő célja az volt, hogy Magyarországnak a háborúból való kiválását, azaz a hadviselésben minden esetlegesen beálló változást megakadályozzon.²⁵⁽¹³¹⁾ Sopronban a hatalomból való részesedés mértéke miatt a TNSZ és a nyilasok között marakodás folyt! A TNSZ soproni működéséről Teleki Éva írja:²⁶⁽¹³²⁾ a TNSZ Sopronba települt tagjai hamarosan felvetették saját tevékenységükkel kapcsolatban a bizalmi kérdést és ... „kifogást emeltek az ellen, hogy a Nyilaskeresztes Párt nem méltatja együttműködésre a szélsőjobboldal egyéb politikai áramlatait.” A TNSZ soproni ülésein januártól ezért ütötte fel fejét a Nyilaskeresztes Párt elleni hangulat,²⁷⁽¹³³⁾ az erőszakosságok, a TNSZ lekezelése és a merev hungarista propaganda miatt. Márciusban pedig a nyilasok és a Nemzeti Szövetségben tömörült egyéb jobboldali erők között az összeütközések²⁸⁽¹³⁴⁾ gyakorivá váltak.

d. A 215. lapon közölt jegyzőkönyv Bajcsy-Zsilinszky Endre utolsó óráiról (majd hivatkozás rá SSz. 1978, 308 is) több kiadványból már ismert.²⁹⁽¹³⁵⁾ A kormányt gróf Pálffy Fidél mint nyilas földművelésügyi miniszter³⁰⁽¹³⁶⁾ képviselhette a képviselőházban, de miniszterelnökként³¹⁽¹³⁷⁾ való szerepeltetése téves (218. lap, a Valóságban is 1980, 88.) A 219. lapon megtévesztő a képaláírás, mivel Imrédy miniszterelnökről szól, de évszámot nem tartalmaz. Imrédy 1938. május 14-től 1939. február 15-ig volt miniszterelnök. A szövegben viszont 1944–45-ös soproni szerepléséről van szó, akkor Imrédy már miniszter sem volt. A 212. lapon idézett szöveg hivatkozása téves. Nem Zelovich képviselő, hanem Imrédy beszédéből van az idézet. Erre a felszólalásra találunk utalást Imrédynél a 219. lapon. (Közli Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Bp., 1974, 223.)

e. Ismeretlenül maradt előttünk a sorozatban annak az állításnak a forrása, mely szerint Sopronban döntöttek „abban, hogy a 15–16 éves leventéket is besorozzák, itt döntöttek el a magyar fiatalok német egyenruhába bújtatását.” Ez már egyrészt korábban történt, másrészt nem a törvényhozók döntésére volt itt szükség. Ezekben az ügyekben a HM rendeleteket adott ki, ill. Kovarcz totális mozgósítási rendeletei útján határozták meg az általános hadkötelezettség alsó és felső határát.³²⁽¹³⁸⁾ A közölt Friesler-hadsereg-csoport elnevezés pontatlan, mivel a Magyarországon védekező német „SÜD”-hadseregcsoportról van szó, ennek parancsnoka Hans Friessner vezérezredes volt.³³⁽¹³⁹⁾

136f. A 220. lapon a Szikossy Ferenc által már megírt (de a kérdéssel két könyvében foglalkozott Karsai Elek, érintette Teleki Éva stb.) és pontosan idézett, feldolgozott Rajniss-felszólalás áthangolása és a mondatok sorrendjének megmásítása történt. A TNSZ 1944. december 5-i (és nem 6-i) ülésén Rajniss nem fakadt ki „többek között a soproni egyetem ellen” szó sem esett ott a soproni egyetemről!³⁴⁽¹⁴⁰⁾ A Soproni Szemlében az eredetitől eltérően közölt idézet az említett munkákban³⁵⁽¹⁴¹⁾ kellő összefüggésekbe ágyazva, szöveghűen megtalálható.

g. Néhány kiegészítés Várpalotai és Somssich közölt portréjához. Az ismertetett „érdekes adatok” elolvasása után egyetértek a megfogalmazással, hogy „a lappangó adatokat, eseményeket kötelességünk feltárni.” Ezért az ottani állítással szemben közlöm, hogy Várpalotai (eredetileg: *Wollein*) Vilmos már 1938-ban ismert és tevékeny nyilas volt a SOTEX-ben. Módszerekben nem válogatva jelentős szervezőmunkát fejtett ki mind a nyilas párt javára, mind a haditermelés fokozása érdekében. Környezetéből fokozatosan számos embert beszervezett, megfélemlítéssel kézben tartott, vagy feljelentés, besúgás alapján eltávolított. Ezen az úton a nyilasok számottevő bázist³⁶⁽¹⁴²⁾ építettek ki a SOTEX-ben. Segítőtársa volt ebben a későbbi nyilas megyevezető, dr. Pap Tibor, akinek neve 1943-ban a SOTEX Sportegyesület orvosaként is felbukkan.³⁷⁽¹⁴³⁾ Várpalotai 1944 elejétől városszerte ismert nyilas vezetőként működött, meggyőződéssel hirdette a hungarista propagandaszólamokat. A megérdemelt felelősségrevonás

elől 1945. március 29-én Németországba szökött.

Az alispáni beosztásban dr. Somssich Béla agilis működést fejtett ki a nyilas rendszer javára. 1941-től a BM-ben dolgozott, majd Jaross Andor nyilas belügyminiszter titkára volt, onnan nevezték ki Sopronba. A felszabadulás után, április végén a demokratikus rendőrség hosszas nyomozás után elfogta. Május 30-án tárgyalta ügyét a Soproni Népbíróság, majd Somssich internáló táborba került.³⁸⁽¹⁴⁴⁾

5. Többször visszatérő motívum a sorozatban, hogy „elsősorban a nyilasok ideözönlésének köszönhető Sopron többszöri bombázása.” Ez a megállapítás csak részben, ill. áttételesen helytálló. Sopront – mint az Ausztriába és a Dél-Németországba vezető főútvonal térségében fekvő közlekedési és vasúti csomópontot – elsősorban földrajzi helyzete, a hadászati és stratégiai érdekek miatt bombázták. Az „Ostmark”-ban elhelyezett hadiipari vállalatok közelében Sopron katonai jelentőségű potenciálja rombolására, az „alpesi erőd” kiépítésének megbénítására törekedtek a szövetségesek.³⁹⁽¹⁴⁵⁾ Figyelembe kell venni azt a tényt, hogy 1944 végén, 1945 elején e térség már hídfőállásnak számított.⁴⁰⁽¹⁴⁶⁾ A német hadigazdaság számára itt szállították a bauxitot, kőolajat, olajszármazékokat, fontos nyersanyagokat és ipari termékeket. Mind a német páncélos csapatok, mind a légiőr üzemeltetése számára ezek létfontosságúak voltak.

Véleményem szerint a Sopront ért légitámadások története körültekintő elemzést igényelne. Meg kellene szabadítani a hordaléktól és a legendáktól, vizsgálni szükséges 137a harctereken, így a magyar légtérben lejátszódott eseményekkel való összefüggéseket, a német egységek és objektumaik területi elhelyezkedését, a csapatok mozgását stb. A valósághű kép kialakításához hozzájárulna a más városokat ért támadások (pl. Szombathely, Veszprém stb.) és a Sopron feletti légitervekenység szakszerű összevetése is. Itt megemlíjtjük, hogy a sorozatban a soproni bombázások következményeit megörökítő képek egy része is korábban megjelent már a Soproni Szemlében, így a Lenin körüti rondella és környéke is. Akkor helyesen még olyan képaláírással, hogy Diebold Károly felvétele (SSz. 1965, 98–99.)

A március 4-i légi tevékenységre a közlésben szereplő megfelelő időjárás⁴¹⁽¹⁴⁷⁾ csak a lehetőség volt. Észrevételünk szerint a bombázásokat kiváltó okot a Wehrmacht felvonulása adta. 1945. február végén, március elején vonult át ugyanis az Ardennekből átcsoportosított 6. SS-páncélos hadsereg a Wiener-Neustadt–Sopron vonalon. Ez a két páncélos hadtesttel rendelkező hadsereg akkor a hitleristák legelittebb köteléke volt. A Wehrmacht – március 6-án indult – utolsó nagyobb szabású támadó hadműveletéhez („Frühlingserwachen”) folytatott felvonulást akadályozták meg eredményesen március 4-én a vasúti és közúti berendezések bombázásával a MASAF-nak (Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierő) alárendelt amerikai 15. légihadsereg bombázó és vadászrepülő kötelékei. A harci gépek⁴²⁽¹⁴⁸⁾ három hullámban támadtak a déli órákban a 6. SS-páncélos hadsereg felvonulási csomópontjait képező Szombathely és Sopron ellen.⁴³⁽¹⁴⁹⁾

A bombázásról Lovas Gyula már korábban helyes, ma is érvényes értékelést⁴⁴⁽¹⁵⁰⁾ adott: „a március 4-i légitámadás katonai célját elérte, mert a vasúti forgalom Sopron csomóponton keresztül öt napig megakadt, s az állomások átbocsátó képessége is csökkent.” A város katonai szempontból való megítéléséről képet nyújt a szovjet hadijelentés⁴⁵⁽¹⁵¹⁾ is: „...,elfoglalták Sopron városát, a fontos vasúti csomópontot és a németek jelentős védelmi támaszpontját.”

Németh Alajos felvételei a német katonai jelenlétről izgalmas órák emlékét közvetítik a mának. A feldolgozásban ezeket viszont már másutt megjelent felvételek (11., 19., 22. sz. kép) a forrás megnevezése⁴⁶⁽¹⁵²⁾ nélkül egészítik ki. A 32–33. sz. képek pedig nem 1944. július 5-én, hanem korábban, június 29-én készültek, Rezsák Ferenc felvételei. (A levéltári kiállításon láthatók a Sopron Járási Hivatal

épületében.)

6. A történelmi hitelesség követeli meg itt tőlünk annak említését, hogy a bombázások áldozatainak⁴⁷⁽¹⁵³⁾ eltemetése – amely a sorozatban jelentős teret kapott – Sopronban nemcsak a felebaráti szeretet és törődés jegyében ment végbe, hanem jelentős anyagi, üzleti kérdés volt. A memoár sejtet is helyenként a nézetkülönbségekből valamit. A sorozat ugyanakkor nem emlékezett meg arról, hogy 1944. december 6-tól a temetkezésnek a Lakits-brigáddal való megoldása a városi közigazgatás kényszerintézkedése volt.

138A soproni temetkezési vállalkozók a bombatámadások után különböző okokra hivatkozva kötelességüket hiányosan, vagy nem teljesítették. Feltehetően a jelentős számú elhalt menekült, ill. ismeretlen személy, a katonaaáldozatok, felismerhetetlen tetemek stb. miatt a temetéseknél különbséget tettek aszerint, hogy az elhaltak hozzátartozói a temetési költségeket térítették, vagy sem. A levéltári dokumentáció szerint ezért bízta meg a polgármester Lakits légóraktárost 644/1945. sz. határozatával a légítámadások áldozatainak eltemetésével. A temetkezési visszasságok ügye 1945 nyarán került a soproni I. sz. igazoló bizottsághoz. Mivel az igazoló bizottság a soproni temetkezési magánvállalkozókat (Márton Károly és Horváth Ernőné cég) a történetek miatt felelőssé tette,⁴⁸⁽¹⁵⁴⁾ hosszabb peres eljárás és kölcsönösen éles vádaskodás indult meg, amely az év végéig tartott. Ebben résztvettek az érintett temetkezési vállalkozók, kényszerűen Lakits és munkatársai, valamint tanúként szerepeltek a városplébánia lelkészei is. Az ügyet 1945 decemberében a győri bíróság fellebbviteli tárgyalása és a temetkezési vállalkozókat részben elmarasztaló ítélete zárta le.

A Soproni Szemle 1979, 122. lapján találunk utalást, hozzávetőleges becslést a Sopronban eltemetett szovjet katonákról. A város területén négy különböző helyen csoportosan fekszik a szovjet hősi halottak sírja. A feldolgozás alatt álló levéltári adatok közül pontosításként ehelyütt csak az összesítést közöljük.⁴⁹⁽¹⁵⁵⁾ A soproni sírokban a Vörös Hadsereg 348 hősi halottja nyugszik. Közülük: 42 tiszt, 86 altiszt, 200 sorkatona, 2 ismeretlen rendfokozatú katona, 17 ismeretlen nevű katona, 1 francia katona.

A soproni levéltárban teljességében rendelkezésre áll többek között a Lakits Frigyes vezetésével 1944. december 6-tól 1948 májusáig a temetések egy részét és az exhumálásokat végző osztag egykorú dokumentációja is.⁵⁰⁽¹⁵⁶⁾ A sorozat hitelét növelte volna ennek szakszerű feldolgozása. Az anyag (számos személyi vonatkozású tárgy; zsoldkönyvek stb.) eddig részleteiben még nagyrészt feltáratlan, benne térképek, összesített kimutatások, betűrendes névsorok is megtalálhatók. Ezeket a hozzátartozók utólagos kutatásánál ma is használják. E névsorok összeállításában részt vett a memoár szerzője, az exhumálásokat a Városi Tanácsnál szorgalmazó Németh Alajos hittanár⁵¹⁽¹⁵⁷⁾ is.

1946. március 12-én született Sopronban határozat az 1945. március 28–május 15-e közötti időben a városban és környékén eltemetett áldozatok exhumálásáról és a temetőekben való elhelyezéséről, Lakits Frigyes irányítása alatt. Ez a munka 1947. április 8-án kezdődött, majd kisebb-nagyobb megszakításokkal bő esztendeig tartott.⁵²⁽¹⁵⁸⁾ A Soproni Szemlében a közölt, névsorba szedett elhaltakat ekkor exhumálták.⁵³⁽¹⁵⁹⁾

1397. A SSz. 1978, 4. számában az „Ellenállás, hírszerzés és kémelhárítás” c. fejezet – túlnyomórészt a memoár kiegészítéseként – számos eddig ismeretlen, vagy eddig nem közölt eseményről tesz említést (296–320). A sokat ígérő fejezetcím mögött azonban egyáltalán nem a korábban célul tűzött „harmonikus egységben” (hisz a társadalmi valóságra sem az volt a jellemző) a kommunista konspirációtól a feltételezett német kémelhárításig, a fanatikus magyar katonatiszt sajátos ellenállásától a Volksbundon keresztül a német kitelepülésig sok mindent megtalál veyesen az olvasó.

A közölt dokumentációs anyag hitelét azonban csökkenti a kellő feldolgozás, az önálló kutatás és a jegyzetapparátus hiánya. Emiatt számos feltételezés is felbukkan. A kiegészítés eléggé könnyedén bánt az antifasiszta jelzővel, ami a tényleges ellenállók tevékenységének súlyát csökkenti és tekintélyét csorbítja. Ezért véleményem szerint a fejezetből a soproni (és az ugyancsak itt érintett kapuvári) ellenállás tartalmáról, befolyásáról és hiteles arányairól nem kaphatunk valós képet. A hevenyészett leírás emellett helyenként időtől és történelmi összefüggésektől elszakított.

Sajnálatos, hogy a Bognár-visszaemlékezés és a Holndonner dokumentációs anyag leírásán, bemutatáson túli kutatása most elmaradt. Különösen azért, mert a jelenlegi közlés felszínes, időben szinte lebeg, ezért is hézagos. Néhány példa: az együtt említett „Sarló és Kalapács” és a „Vörös Újság” kiadását⁵⁴⁽¹⁶⁰⁾ legkevesebb kerek nyolc esztendő választja el. Benczik (és nem Bencsik) soproni kommunista kéményseprő 1931-ig Nyugat-Európában dolgozott, utána kaphatott Sopronban üzenetet. A 301. lapon szereplő Sodró ezredes (nem Sodró László, hanem Sodró Sándor) alaptalanul és bizonyíték nélkül került az antifasiszták közé. A 302. lapon a közlések⁵⁵⁽¹⁶¹⁾ ellentmondanak egymásnak, ugyanis Bognár Dezsőt 1944. szeptember végén Ricséről szabadon bocsátották, majd későbbi soproni letartóztatása után került tizenhatodmagával a városháza fogdájába és november 13-án elhurcolásra.

A fejezet tartalmához elsősorban az ellenállás témakörében kívánok hozzászólni. Már a Volksbundról szóló fejezet kapcsán tettem néhány észrevételt, ezeket itt röviden kiegészítem. A visszaemlékezésben használt fogalom; „földalatti ellenállási mozgalom” eleve pontatlan,⁵⁶⁽¹⁶²⁾ mert nem derül ki belőle, milyen irányzatról van szó. Az ellenállási epizódokban ugyan felmerült a kommunisták szerepe, de kellő konkrétumok nélkül. A való kép és a kellő következtetések érdekében az 1941–45 közötti antifasiszta ellenállás tartalmát és elemeit meg kell különböztetni.⁵⁷⁽¹⁶³⁾

Véleményem szerint alaptalan az az állítás⁵⁸⁽¹⁶⁴⁾ (különösen a forrás megjelölése nélkül), hogy Sopron, ill. Kapuvár volt a Békepárt röpcédulái terjesztésének „gócpontja”. Kitalálásnak tűnik, hogy „Kapuvárott a röpcédulákat maguk a parasztok sokszorosították is.” Erre ezideig semmiféle bizonyítékot, hiteles forrást nem ismerünk! A közlés alapján látható, hogy elmaradt a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja történetével kapcsolatos irodalom feldolgozása, mivel a közölt röplapok szövege már több ¹⁴⁰helyütt korábban megjelent.⁵⁹⁽¹⁶⁵⁾ Csupán feltételezés lehet, hogy ezeket a kommunisták Sopronban „sokszorosították és terjesztették”. Ilyen soproni röplapokat nem ismerünk. A soproni kommunisták pedig a közölt röplapok kiadása idején már a német koncentrációs táborok foglyai voltak.

A történelmi hűség érdekében kritikusan ki kell egészítenünk a „szórványos, de hősi tettekről” a 319. lapon írtakat. Országosan sem fegyveres felkelés volt a Parasztszövetség földmunkás tagozatának célja, miért éppen Kapuvárott szervezett volna ilyent Dobi István? És ugyan mikor és mi célból? Alapot és bizonyítékot nélkülöz a sorozatnak Dobi és hívei kapuvári fegyvergyűjtéséről szóló állítása is. Mivel ismételtelen megtévesztően és pontatlanul kerültek közlésre Horváth László kapuvári asztalossegéd halálának körülményei, ismertetjük a hiteles történetet.

Horváth László és bátyja, István 1944–45-ben Kapuvárott többször nyilasellenes véleményt fejtettek ki, valamint a kommunista Áder Jánossal tartottak kapcsolatot. 1945. február 21-én délután Séra nyilas „testvér”, a kapuvári „Hűség háza” parancsnoka pártszolgálatos különítményt küldött ki Horváthék Széchenyi u. 117. sz. alatti portájára. A pártszolgálatosok éles szóváltás közben lövést adtak le Horváth Lászlóra, majd többször belelőttek a védelmére siető bátyjába is. Horváth László a lövések következtében a helyszínen meghalt, sebesült bátyja pedig kórházi kezelés és őrizet után a nyilasok fogságába került. Tehát – a közöltekkel ellentétben – ott sem „rátörő németek” nem voltak, de kézigránatos ellenállás sem fordult

elő. [60\(166\)](#)

Szükséges megemlítenem, hogy jóval szerényebb – ugyanakkor úgy hitelesebb – a sorozatban leírtaknál a kapuvári szervezkedés, [61\(167\)](#) melynek részleteire itt terjedelmi okokból nem térhetek ki. A szövetségesek katonáinak – csak egy-egy főt tett ki – említett rejtegetése személyhez kötött volt. Így Decsi József Kapuvárott a kiürítéskor bújtatta el a nála munkára vezényelt szovjet hadifoglyot. [62\(168\)](#) Csöngői Sándor pedig a Csapod melletti ún. Pityerben levő Szálai tanyán helyezte el Arnold Silbersteint, aki 1944. október 13-án sérült gépből ejtőernyős ugrással a közelben ért földet. Silberstein az olaszországi Foggiában állomásozó amerikai repülőegység tagja volt, a tanyán kapott menedéket és ellátást a szövetséges Vörös Hadsereg érkezéséig. [63\(169\)](#)

A soproni egyetemi hallgatók 1945. március 30-i halála e sorozatban is tendenciózusan idealizált, ismételt megmásított beállítást [64\(170\)](#) kapott. Az ottani állítással szemben nem „fasisztaellenes magatartásuk” volt az oka kivégzésüknek. A tényeket a felszabadulás után, bírósági eljárás alapján rögzítették és a korábbi közlésekben ilyen megállapítás nem is szerepelt. [65\(171\)](#) A soproni esetleges harctéri események elkerülése miatt Brennbergbányára menekült társaság tagjai halála ügyében 1947–48-ban körültekintő és alapos vizsgálat folyt.

Idézzük fel az akkor rögzített tényeket. [66\(172\)](#) „A tárgyalás adatai szerint a bíróság arról győződött meg, hogy a Ferenczi testvérek és Neumann [67\(173\)](#) kivégzését Georg Lentz [68\(174\)](#) azért határozta el, mert az egyik Ferenczi testvér hátizsákjában katonai egyenruhát [141](#) és pisztolyt talált, [69\(175\)](#) míg Csaszlava Jenőnek és feleségének kivégzését az ő csomagjaikban megtalált értékes holmik (ékszerek és élelmiszerek) megtalálása után, azok megszerzése végett határozta el.”

8. Befejezésül még néhány közléshez kívánok röviden adalékokkal és helyesbítéssel a tudományos álláspont kialakítása érdekében hozzájárulni.

A német megszállás terve, a német csapatok felvonulása és előkészületei már jóval előbb ismertek voltak – még Budapesten is – mint ahogy azt többek között Brassói Márton a Soproni Szemlében megjelent közlés szerint jelentette. Az ellenálló alezredes terjedősen tárgyalt esete [70\(176\)](#) kapcsán („akiről soha senki és sehol nem emlékezett meg”) megemlítem, hogy ez több okból nem egyedülálló. A németbarát politika csődjét felismerő és az azzal elszigetelten, későn és szórványosan szembehelyezkedő, kormányzóhű katonatisztek közül több tucatot őriztek Sopronkőhidán. [71\(177\)](#)

Szólnom kell a fejezetben szereplő, „a hírek szerint igen fontos és titokzatos szerepet” betöltő, az Orsolya-rendházban lakó, a memoár szerint lovaglás németekről. A levéltári dokumentumok szerint egyáltalán nem titkos megtelepedésük 1944. november 4-én a helyi közigazgatásnál iktatott „szabályszerű” igénylés és kiutalás [72\(178\)](#) után történt. Az egység tevékenysége ma már rekonstruálhatatlan, így Németh Alajos visszaemlékezése egyelőre az egyedüli forrás. Ugyanakkor a hadihelyzet miatt alaptalan feltételezésnek tűnik, hogy a jelzett szovjet éjszakai tűzcsapást [73\(179\)](#) a német alakulat otlíte váltotta volna ki.

„Rendkívüli érdekesség” – olvashatjuk, hogy a GYSEV Hivatalos lapja közölte az ellenséges röplapok címét és kivonatos tartalmát. Ezzel szemben az ilyen közlés az akkori „rendhez” tartozott, mivel a röplapokról és sajtótermékekről szóló rendelet végrehajtásáról, BM leiratról van itt szó. Így pl. a soproni közigazgatás levéltári anyagaiban is megtalálhatók ezek a szövegek. [74\(180\)](#) De országosan is ismertek és hasonló módon és helyen közölték ezeket.

A 312. lap tetején közölt hirdetményt március 8-án Kamenszky polgármester a m. kir. III. honvéd hadtest területén működő hadműveleti kormánybiztos 5075/1945. VI. hdm. sz. rendelkezésére (1945. február 20.) adta ki. E helyütt – az állítással ellentétben – egyértelműen nem soproni ellenállásról van szó, hanem egy átírat adaptálásáról, a rögtönbíráskodás kiterjesztésének (országos, azaz a nyilas uralom kezén levő néhány megye területére kiterjedő) közzétételéről.⁷⁵⁽¹⁸¹⁾

9. Németh Alajosnak a történetírás rangjára emelt, sajátos módon átdolgozott és kiegészített memoárja és annak – az észrevételek bevezetőjében már elemzett – feldolgozása továbbra is tudományos feladat maradt. Tanulságai alapján úgy tűnik, hogy a közzétett sorozat részlegesen sem oldotta meg az adott periódus társadalmi valóságának feltárását. A közlés (már jelenlegi ismereteink alapján is) kényszerűen számos kérdésben helyreigazításra, helyesbítésre szorult, noha azt a benyomást igyekezett ¹⁴²kelteni, hogy ez a sorozat „A háború és felszabadulás krónikája”, s nem csak adalék ahhoz. A soproni helytörténetet kutatók számára további feladatot jelent, hogy ezt az adalékot az időszak történetének jövőbeni feldolgozása során kritikailag elemezzék. Ahogy az esetenként forrásnak használt magángyűjteményt és az arra alapozott feltevéseket is tudományos lelkiismeretességgel ütköztetni kell a közgyűjteményekben feltárható dokumentációval és más összefüggésekkel.

Csak így tehet eleget e memoár feldolgozása egészében, de részleteiben is a helytörténetírásra is érvényes történetírói igényeknek, így felelhet meg a helytörténet – osztályszempontból is nagyfontosságú – nevelési feladatainak, a szeretett szülőföld és népe története valóságghú megismertetésének. Észrevételeink is ezt a célt kívánták szolgálni.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Hajnal János: Sopronban, deportálás előtt, felszabadulás után

Hajnal János: Sopronban, deportálás előtt, felszabadulás után

A 120. vasútépítő munkaszolgálatos század mindig ott került bevetésre, ahol a légitámadások a vasúti pályát megrongálták. A vonulás nyugat felé tartott. Komáromot 1944. december 27-én hagytuk el, négynapos gyalogmenet után értünk a szigetközi Darnószelibe, ahol két hetet töltöttünk. 1945. január 15-én az alakulat lényegében megszűnt, mert a keret Stolmár Győző százados századparancsnok vezetésével – parancsra vagy anélkül – Németországba indult, bennünket pedig átadtak az odavezényelt három csendőrnek, hogy a soproni laktanyába kísérjenek.¹⁽¹⁸²⁾ Háromnapos gyaloglás után, utolsó nap Fertőszentmiklóson éjszakázva, indultunk útnak az ismeretlen felé. Késő délután volt, amikor elhelyezkedtünk a soproni 48-as laktanya néhány helyiségében, de jólesett, hogy ismét fedél van felettünk és bizonyos ellátásra is számíthatunk. Alakulatunk még katonai egységet képezett, de keret²⁽¹⁸³⁾ nem volt közöttünk. Kényelembe helyeztük magunkat, mosakodni is lehetett. Másnap reggeli osztásnál derült ki, hogy mi nem kapunk semmit még, mert nem vagyunk állományban. Véletlenül találkoztam Ungár György egyetemi társammal, aki részemre is vételezett reggelit. Egy csajka meleg levest hozott, ami azért is esett olyan jól, mert az úton három nap alatt hideg ételmezésünk volt, csupán néhány deka sós szalonna és kenyér, mindezekre hideg vizet ihattunk bőségesen.

Ebédet már kaptunk, elég gyenge ellátásunk volt, nagyon sok katona és munkaszolgálatos került ott elszállásolásra. A következő nap reggelén kivittek a soproni sportrepülőtérre, néhány lépésnyire az államhatártól. Fent a dombon a volt Hubertus-vadászház emelkedett. Az államhatár már jelképesen sem

jelentette a határt, ennek a német megszállás idején nem volt jelentősége. A sorompó felhúzva, őrizetlenül állt és a forgalmat senki sem korlátozta. Az egyszerű sportrepülőtéren együléses sportgép állt behavazva, a felszállásra várt. Egy repülőtiszt tartózkodott ott, aki hadnagyi rendfokozatot viselt, de a velünk lévő örök „gyakornok úr” megszólítással illették. A gyakornok – az akkori időben szokatlan módon – szóba elegendett velünk és kifejezte azt a reményét, hogy a géppel felszáll és a frontvonalat átrepülve, leszáll a szovjet csapatoknál. Még arra is célzott, hogy egyikünket el is vinné az útra. Nekiünk a hólapátolás volt a feladatunk, szerszámot a kis hangárban kaptunk és néhány órai munka után mind a repülőgépet, mind a terepet megtisztítottuk és bevonultunk. Kora délután volt, elfogyasztottuk szerény ebédünket, a repülőtéri kirándulásra többször nem került sor.

143Ebéd után szerencsére senki sem foglalkozott velünk, a laktanyában szabadon csatangoltunk és este felkerestük munkaszolgálatos társainkat. A katonákkal is elbeszélgetve, élelmiszerért elcseréltük a már alig nélkülözhető holminkat. Első este a borotvaecsetemért – már mi akkor nem borotválkoztunk – két lekváros buktát kaptam. Esténként számbavettük, ami még elcserélhető volt, és újabb útra indultunk, így került ezután elcserélésre levéltárcám, apám ajándéka is, amelyért egy egész katonai kenyeret kaptam. A német eredetű kenyér néhány napig kitarzott, bajtársaimmal elfogyasztottuk és akinek még volt egy kis zsírja, vagy szalonnája, cserélt velem egy darabot. Napközben havat lapátoltunk a város különböző részein, majd egy reggel nehéz szerszámokkal ellátva elindítottak a Lövérekbe ágyúállást ásni. 15 fok hideg volt, a föld keményre fagyott és süvített a szél. A mostani haditechnikai park és a gyermek Kresz-park tájékán dolgoztunk több napon át, a kijelölt sáncot alakítottuk. Körkörösén kellett kiásni mintegy két méter mélyre. Pihenő, melegedő hely nem volt, tüzet nem rakhattunk, élelmezés csak a laktanyában volt lehetséges. Nagyon nehéz napokat töltöttünk ott el. Egy órai gyaloglás oda, ugyanannyi vissza járult hozzá. A laktanyában azután felmelegedhettünk.

Abban az időben Sopronban a nyilas uralom tombolt, nekünk szerencsénkre nem volt bántódásunk, az ottani lakosok még egy sértő megjegyzést sem tettek ránk, de többször láttuk arcukon együttérzésüket. Ez sok erőt adott nekünk szenvedéseink elviseléséhez. Fizikailag minden megpróbáltatást jól bírtunk, de a bizonytalan jövő miatt aggódtunk. Nem ismertük hozzátartozóink sorsát, nem tudtuk élné-e, vagy elpusztultak. A laktanyában különböző rémhírek terjengtek, ezek lényege az volt, hogy napokon belül kiszállítanak bennünket Németországba. Mind a katonákat, mind a munkaszolgálatosokat beosztották új alakulatokba és vitték nyugatra. Élelmezésünk még mindig elfogadható volt, meleg ételt kaptunk, kenyér is akadt és a korábbi fizikai munka, a sok szabad levegőn tartózkodás és nem kevésbé korunk – hiszen húsz évesek voltunk – erőnlétünket nem csökkentette. 1944 májusában vonultunk be és kemény vasútépítő munkában edződünk. Együtt voltunk, bár nekünk már nem volt keretünk, naponta más-más vezényelt és mások kísérték munkára.

Egyik reggel Mohos László munkaszolgálatos társunk, aki átvette a parancsnokságot, helyesebben közvetítette részünkre a parancsot, húsz embert akart kiválogatni, hogy más alakulatnak adja át. Mi fiatalok, eredetileg hatvanan voltunk, de számunk időközben fogyott, együtt akartunk maradni és megkönnyítettük Mohos helyzetét, önként jelentkezve összeállott a húsz ember. Velem egy csoportba került Benedek András, Gonda Lajos, Guti György, Kovács György, Moskovics Jenő, Stein György, Verebély György, Vermes József és néhány öreg, akiknek munkájára már nemigen lehetett számítani. Elkezdődött a fertőtlenítés a laktanya udvarán, ahová egy tábort fertőtlenítő berendezést állítottak. Mindenki pokrócba kötötte holmiját, majd a fürdőben várta meg annak „kifőzését”. Mi teljesen mentesek voltunk a tetvektől, mindig módunkban volt tisztálkodni és mosni. Mi sem lehettünk kivételek. A fertőtlenítetteket, ha holmijukat megkapták, nyomban elkülönítették, így kerültem el barátaimtól.

Elvittek a jelenlegi Erdészeti és Faipari Egyetem épülő kollégiumi épületébe.³⁽¹⁸⁴⁾ Az épület falai és tetőzete elkészült, ablakok, ajtók nem voltak, az eső és a hó nyirkossá, emberi tartózkodásra alkalmatlanná tette. Ide kellett mennem. Az épületben idősebb munkaszolgálatosokkal találkoztam, de egyetlen barátomat, bajtársamat sem találtam. 1945. február 3-a volt ez a szomorú nap. Ellátásunkról már senki sem gondoskodott, néhány öreg, tapasztalt munkaszolgálatos – talán már nem is munkaszolgálatos, hanem deportálásra kijelölt – vigasztalt, hogy velük is megleszek. Esett az eső, minden holmim átázott, a helyzet kilátástalan volt. Másnap délelőtt nem történt semmi, felfedeztem egy félig kész zugot, ahová nem esett be az eső és vártam sorsom beteljesedését. Délután újabb csapat érkezett, körülnéztem és nagy örömmel ¹⁴⁴találkoztam elveszettnek hitt barátaimmal, akiket a kis zugban helyeztem el. Élelmezésről aznap sem volt szó, bár nekik kilátásba helyezték, hogy a tábori konyha estére átjön. Nem jött át. Bennünket már leírtak.

Elérkezett a következő reggel, 1945. február 5-e. Az utcáról sorakozót vezényeltek és mindenki lement az utcára. Lent néhány németet láttunk, karszalagukon az OT („Organisation Todt”) felirat.⁴⁽¹⁸⁵⁾ Egy barátságos, alacsony emberke, aki fekete csizmanadrágot és világosbarna zubbonyt viselt, emberi hangon szólalt meg, ami abban az időben nekünk szokatlan volt. Közölte, hogy 16 km-nyi utat kell megtennünk, ott meleg szállás és vacsora vár. Örültünk szavainak, hittünk is neki. Vele mindössze három fegyveres kísérő lehetett, SS-katona nem volt közöttük. Elindultunk az országhatár felé vezető, előttünk már ismert úton, útközben többször megállva, havat ettünk, hogy legalább szomjúságunkat csillapítsuk. Klingebach (Kelénpatak) volt az első község, majd kora délutánra elértük utunk végcélját, Siegendorfot (Cinfalva). A Patzenhoffer cukorgyárba vezettek, itt már többszáz bajtársunk – deportált – volt elhelyezve.

Két hónapig dolgoztunk, harckocsi-elhárító sáncokat ástunk, a szőlőtőkét a sánc mentén kiirtva, az ottani szőlősgazdák nem kis bánatára. Élelmezésünk az éhhaláltól mentett meg csupán.

Pusztított közöttünk a kiütéses tífusz, egyéb betegségek. Sorra hullottak az emberek.⁵⁽¹⁸⁶⁾ 1945. március 27-én árokásás közben, mielőtt munkaidőnk, mely sötétedésig tartott, véget ért volna, motorkerékpáros küldönc parancsot vitt az egyik örünkhöz. Nyomban sorakoztattak és bevonultunk. A parancs az volt, hogy önkéntes jelentkezés alapján az egészségesek továbbvonulnak, a betegek ott maradhattak. Némi élelmet is hagytak vissza és a halottakat, akiket el kellett temetni. Nagy döntés előtt állottam. Életről, vagy halálról volt szó és döntésemet semmi sem segítette, csak a megérzés és a remény volt velem.

Bajtársaim egy része elfogadta javaslatomat, hogy maradni kell, a felszabadulás nem várhat már sokáig. Egy óra múlva összeállt a másik csapat és indult Mauthausen felé. Néhány napot töltöttünk el magunkban, senki sem örködött már, az örök is elmentek.⁶⁽¹⁸⁷⁾ Április elseje volt, reggel kelet felől hallani lehetett a fegyverropogást, a hangok már közel voltak. Néhány óra telt el, a cukorgyár nagy termében kétszáz deportált várta a szabadulást. Egy német páncélos jelent meg az ajtó előtt, de továbbgördült. Pár perc múlva arra lettem figyelmes, hogy az ajtónál elhelyezkedett embereink kiáltoznak. Akkor vettem észre az ismeretlen egyenruhát viselő, dobtáras géppisztolyát feltartó katonát. A Kárpátaljáról valók beszélgetni kezdtek vele, ezeket „finnek”-nek nevezték, mert szülővárosuk után hovatarozásukat így nevezték: „*fin* Munkács”, „*fin* Beregszász”.⁷⁽¹⁸⁸⁾ Jól megértették egymást, a szovjet harcos azt tanácsolta, aki menni tud, azonnal induljon kelet felé, mert ez már a front.

Összeszedtük még megmaradt holminkat és elindultunk Sopron felé, ahonnan 1945 februárjában elvittek. Most már senki sem parancsolt nekünk, megértük a felszabadulást, de olyan állapotban, hogy a másnap megérése is kétséges volt. Negyedmagammal indultunk útnak, Gutí György, Kovács György és egy negyedik társunk, aki nálunk idősebb mérnök volt, de a nevére nem emlékszem. Délben értük el

Klingenbachot és ott éjszakáztunk. Másnap gyalogmenetben továbbmentünk Sopron felé. Bár gyengék voltunk, szépen haladtunk előre és a déli órákban beérkeztünk Sopronba.

145Méző bajtársunk, aki Brnóban végzett, beszélt oroszul és a Várkerületre (Lenin krt.) érve, egy szovjet főtiszt segítségét kértük, aki elvezetett egy házba, egy bútorüzlet tulajdonosához és őt kérte meg, hogy nála lakhassunk, míg továbbmehetünk. Két bajtársam magas lázzal küszködött, őket másnap délután a Széchenyi téren lévő gimnáziumba kísérttem, a szükségkórház ott működött. Mindkettőt ott is tartották. Ketten a mézővel pedig élvezhettük a háziak vendégszeretétét, sajnos nevüket nem tudtam megjegyezni, illetve azt elfelejtettem, mert agyam a sok megpróbáltatás után nem működött, emlékeim elhomályosultak, semmire sem emlékeztem. Rendesen elláttak, szűkös készleteikhez képest, rendszeresen étkeztünk, a bútorüzletben lévő fekhelyen aludtam. Kirakat összetörve, bárki ki- és bemehetett. Lassan erőre kaptam. Ha napsütés volt, kimerészkedtem a belvárosba és körülnéztem. Nagyon kevés emberrel találkoztam, ezek karszalagot viseltek, azon a foglalkozásukat tüntették fel cirill betűkkel is. Ez volt a divat abban az időben. Megérkezésünk másnapján fel akartuk keresni a szovjet parancsnokságot, hogy valami igazolványt kapjunk és megkérdezzük, hogyan juthatunk Budapestre. Valamennyien budapestiek voltunk. A parancsnokságra nem tudtuk bejutni, a tolmács nem továbbította kérésünket. A városi tanács épületében volt a parancsnokság. A földszinten a rendőrkapitányságnak a városban maradt több főtisztje azonban fogadott és elbeszélgetett velünk. Nagyon jól esett, hogy a felszabadulás első napjaiban magyar rendőrtisztek velünk, szakállas, rongyos és csontig lesóványodott volt munkaszolgálatosokkal egyenlő emberként beszéltek és tegeztek és mi visszategezhetjük őket. De segíteni nem tudtak rajtunk.

Barátaim a kórházi ápolás alatt jobban lettek és tíz napos ápolás után Guti György felkeresett és kiadta a parancsot az indulásra.

Soproni tartózkodásom alatt április másodikáról harmadikára virradó éjjel légitámadás volt, érdekes módon erre nem emlékszem, valószínűleg mélyen, majdnem öntudatlanul aludhattam. A háziak adták kezembe az Új Szó 1945. április 4-i számát, mely közölte a szovjet hadsereg március 31-i és április 1-i hadi jelentését.⁸⁽¹⁸⁹⁾ Ebben Sopron felszabadításán kívül szerepelt Siegendorf neve is. A következő szám pedig hírül adta az egész ország felszabadulását.

Április 14-én jelent meg barátom értem és másnap elindultunk. Előző nap felkerestem a még kórházban lévő Kovács György barátomat és láttam, hogy gyógyulófélben van, átvettem tőle szülei részére küldött üzenetét. Szüleit Budapesten életben találtam és nagyon megörültek a hírek, a szemtanú közlésének.

Indulásunk előtt a háziak kis úticsomaggal kedveskedtek, lebeszéltek az útról, maradjunk még, de barátom már nagyon szeretett volna otthon lenni. Elindultunk tehát gyalogosan, soványan, rossz bőrben, sántikálva, lábamon a németek által adott cipőben. A balfi országút felé vettük az irányt. A téglagyárhoz érve, szovjet járőrrel találkoztunk. Igazolványt kért. Nekem véletlenül megmaradt egyetemi igazolványom, mert a németek minden iratot, pénzt elvettek, fényképet sem tarthattunk meg, de ez az iratom nálam maradt. Fényképes, vászonkötéses igazolvány volt. Elfogadta és továbbmentünk. Találkoztunk egy ökrösszekérrel, a gazda felvett és szép lassan elindultunk jövő életünk felé...⁹⁽¹⁹⁰⁾

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Schneider Lipót: Sopron városi közlekedésének fejlesztése II. rész

146 Schneider Lipót: Sopron városi közlekedésének fejlesztése

II. rész

8. Sopron közlekedési hálózatának fejlesztési terve II. ütem. A tervet az Út- és Vasúttervező Vállalat készítette 1966-ban. A terv szerint a közúthálózat 6 pontján 14 órás mennyiségi forgalomszámlálást végeztek. A honnan-hová forgalomnak részletes forgalmi vizsgálata nem készült. Ezek után készült a közlekedési hálózat fejlesztési javaslata, részben az előző, 1959. évi adatokat is felhasználva.

A tanulmány három fejezetből áll: I. A jelenlegi közlekedési helyzet ismertetése; II. A távlati forgalmi igények előbecslése; III. Közlekedésfejlesztési tervjavaslat.

I. A jelenlegi közlekedési helyzet néhány adata: Legnagyobb a forgalom fejlődése (1959–65 években) a személygépkocsinál (3,55), ugyanakkor a fogatok száma csökkent (0,46). Legnagyobb a forgalom a Lenin körúton az Ikva-hídig 1965-ben napi 6132 E. (E = egységjárművet jelent, ami lényegében a személygépkocsinak felel meg 1,3 tonna súllyal.). Vö. a 13. képet!

II. Az előbecslést két fejlődési időszakra végezték el, 20, illetve 40 éves távlatra. Ennek alapján készült a közlekedésfejlesztési tervjavaslat.

III. A 84. sz. főforgalmi útnál javasolja a Magyar utca keleti oldalának a bontását útszélesítés céljából, az Ötvös utcánál az egyenirányúsítást. (A Magyar utcai útszélesítési tervnek ellentmond a 19. sz. épületnél időközben történt emeletráépítés). Vö. a 15–16. képet!

A helyi forgalmi utaknál: egyenirányúsítás a sopron-pozsonyi útnál; kifelé Árpád utca, Ikvapart, Híd utca; befelé a régi úton Szentlélek utca, Ikvahíd.

A helyi forgalmi utaknál fontos szerepet kap a Csengery utca két végének meghosszabbítása. Ehhez kapcsolódik a két ipartelep összeköttetése az ebenfurti sorompós átjárón és a Baross úton át, továbbá az átmenő forgalom elterelése a Kismartoni sor, Vásárhelyi és Nagy Lajos út irányában.

A külön szintű keresztezések tervezésénél a II. ütemben figyelembe kellett venni a KPM tájékoztatását, mely szerint a vasúthálózatnak – az I. ütemben még feltételezett – nagyvonalú átépítése nincs tervbe véve. Továbbra is számolni kellett tehát a MÁV-vágány megszüntetése révén kialakult rendezetlen helyzettel. Ezért a II. ütem a kétszintű keresztezések megvalósítását az alábbi sorrendben javasolta:

1. Frankenburg úti felüljáró (4 mozgó nyommal, hosszú ideig ez lesz a külön szintű keresztezés).
2. 30–40 éves távlatban külön szintű keresztezés (a vasutaknál fennálló bizonytalan helyzet megszűnése után) a Köztársaság út vonalában. Itt két változat lehetséges, ami további vizsgálatot kíván.

9. A külön szintű útátjárók időszerű kérdései Sopronban

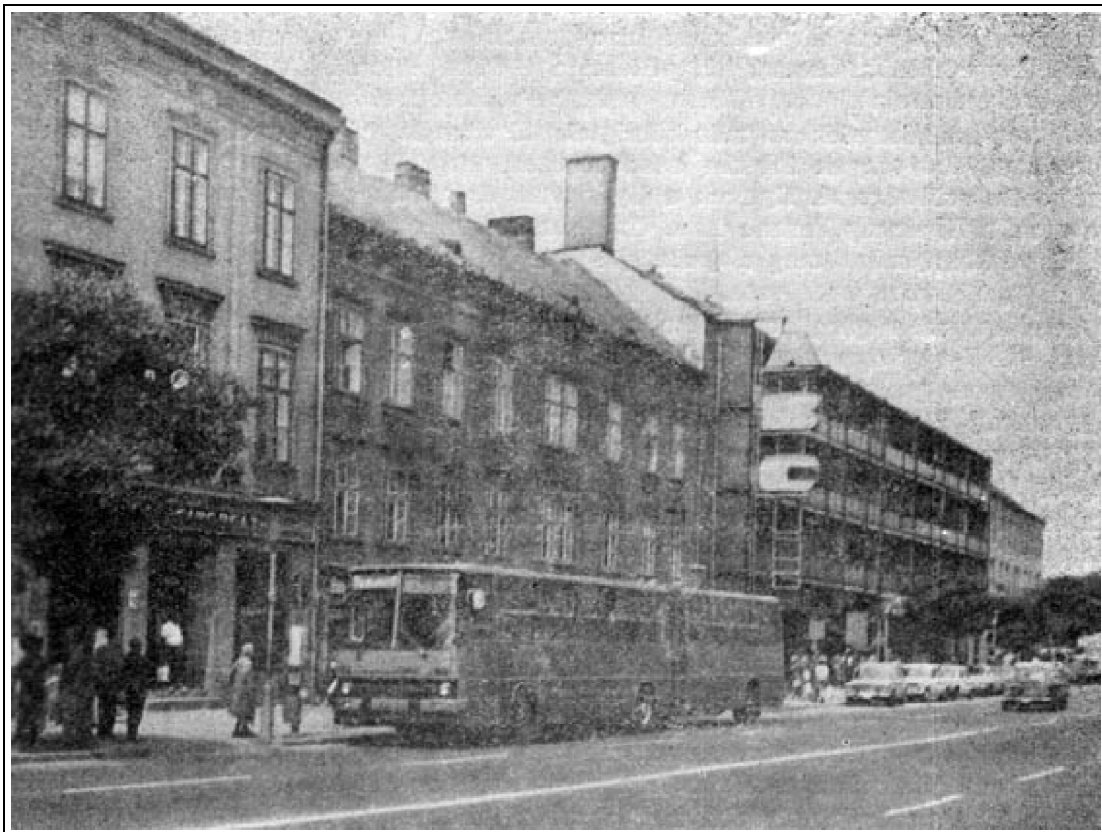
E kérdésről az Építőipari Tudományos Egyesület és a Közlekedéstudományi Egyesület által 1968. október 30-án rendezett ankéton adtam elő. Hangsúlyoztam, hogy a kérdések megoldásához komplex tervezésre van szükség, mindenekelőtt pedig a vasutak még hiányzó távlati fejlesztési tervét kell elkészíteni.

A külön szintű keresztezések helyének, sorrendjének megállapításánál egymagában nem lehet döntő a nagyobb forgalom, amit a Frankenburg úti átjárónál részben a tolatásmentesség is okoz. A Köztársaság úti közúti felüljáró nagy előnye, hogy a városközpontból a legjobb megközelítést az egész vasúton túli terület felé biztosítja. Ezért javasolta ezen a helyen a kétszintű keresztezést a rendezési terv I. üteme is. A vasutak

vonatkozásában jelentkező negatív álláspont miatt került sor a terv II. 147. ütemében a Frankenburg úti megoldásra. Véleményünk szerint azonban valóban korszerű megoldáshoz nem vezethet a keresztezés helyének átfogó terv nélkül végrehajtott egyszerű cseréje.

A vasút létesítményeivel kapcsolatban újból hivatkoztunk 1965. évi előadásunkban tett javaslatunkra. Ezek: az ágfalvi MÁV-vonal áthelyezése, az összekötő vágány felhagyása, központi GYSEV-pályaudvar építése, MÁV-pályaudvar fejállomássá való átépítése. Előnyök: a városon átmenő 3 vágány helyett 1 vágány (vagy vágánypár), a kétszintű keresztezések kedvezőbb kialakítása, az áthelyezett vonal 10%-en aluli emelkedése. További javaslat: új teherpályaudvar építése.

Itt jegyezzük meg, hogy a Frankenburg úti felüljáró tanulmánytervét az Út- és Vasúttervező Vállalat az anketon ismertette. Tulajdonképpen ez is adott alkalmat az anket összehívására.

13. Buszforgalom és parkolás a Lenin körúton

A vasutak helyzetének – a városi közlekedéssel kapcsolatban még mindig megoldásra váró – rendezését társadalmi szinten is szorgalmazva és sürgetve, a viták most már három megoldási lehetőség körül folytak tovább:

1. Az ebenfurti vonal áthelyezése és az 1953-ban felhagyott MÁV-vágány visszaállítása magasvasútként;
2. A felhagyott MÁV-vágány végleges megszüntetése;
3. Az ágfalvi vasútvonal áthelyezésével és az összekötő vágány megszüntetésével a vasutak kettősségének a teljes megszüntetése.

A MTESZ keretében 1969. július 10-én tartott klubnapon Baka Albert (UVATERV) előadásában az első megoldás célszerűségét bizonyította, javasolta egyúttal a GYSEV Nagycenk–Sopron közti vonalának az áthelyezését is. Erről a század eleje óta ismételt javasolt megoldásról azonban a továbbiakban mégis végleg le kellett mondani a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium 1974. évi nyilatkozata következtében. Ebben a felhagyott MÁV-vonalat véglegesen megszüntnek tekintik és nem kívánják 148 helyreállítani. Ezek után a vasútnak ezt a – lényegében jelenlegi – helyzetét kiindulási alapnak fogadva el, de a városi közlekedés igényeivel is számolva, mindinkább a harmadik javaslat mutatkozik célszerűnek, amint azt a következő fejezetekben is ismertetjük.

10. Sopron város közlekedésének fejlesztése

A kérdésről a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének Nyugdíjas Klubjában 1973. április 3-án tartottam előadást. Az előadás keretében az előző évek fejleményeit ismertettem. Ezekkel munkabizottság is foglalkozott. E kérdések az előzőkben már szerepeltek, ezeket az alábbiakban csak kiegészítjük néhány jellemző mozzanattal.

A több mint 300 aláírással ellátott, 1927-ben benyújtott kérvény 40 év múlva talált meghallgatásra, amikor az Alsólövért utcai gyalogfelüljáró tényleg elkészült.

Megállapítást nyert, hogy az 1965-ben is még első helyen javasolt Arany János utcai közúti felüljáró tervezésénél bizonyos műszaki nehézségek mutatkoztak, mivel az elképzelt többtámaszú híd pillérei a GYSEV állomási vágányok közötti szabványos méretek miatt (táv. 4,75 m) nem helyezhetők el.

Amikor a közlekedés ma már kétségtelenül városformáló tényező, sajnálatos egyes utcáknak egyéb igények folytán bekövetkezett megszüntetése, ami a forgalom áterelését tette szükségessé. Ilyenek a Gyár utca és annak folytatása, továbbá a Gyóni Géza utca, a Kazinczy Ferenc utca. Utóbbi a Kőfaragó téri lakótelep építésekor szűnt meg. Csírájában szűnt meg a gázlefejtő telep tűztávlati előírásai miatt a Baross út és Somfalvi út között tervezett út.

Az ebenfurti vágány további megmaradását igazolják nemcsak az 1953-ban felhagyott MÁV-vágánynak most már végleges megszűnése, hanem az 1967-ben épített Batsányi utcai gyalogfelüljáró és az a körülmény is, hogy a GYSEV állomástól az országhatárig 1961-ben a felújításkor korszerű, hézag nélküli vágányt fektettek.

1971-ben a városi tanácshoz és a Volán Vállalathoz javaslatot nyújtottunk be az Alsó- és Felsőlövérek közötti körforgalmi autóbuszjáratok bevezetésére. Ez a kérdés azóta is állandóan napirenden van és 1979-ben a Volán részéről ígéret is hangzott el az alsólövéri 2-es és a felsőlövéri 1-es járatok körforgalmi kialakítására.

11. Sopron és a Fertőtáj településfejlesztési általános rendezési tervének programja

A Városépítési Tudományos és Tervező Intézet által 1974-ben készített program szerint a tervezők az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumtól kapott megbízás alapján nem egy települést, hanem nagyobb vonzási körzetet vizsgáltak, településcsoportot, amelyhez Sopronon kívül a környéken és a Fertő mentén levő községek is tartoznak. A program feladata, hogy útmutatást adjon az általános rendezési terv – jelenleg már folyamatban levő – elkészítéséhez.

A közlekedés-fejlesztési program 2 fejezete: 1. Fertőtáj; 2. Sopron Brennberggel és Ágfalvával.

1. Fertőtáj a 84., 85. sz. főforgalmi utakon távlatban a napi forgalom 13–20 000 E-re tehető. A 85. sz. főút Fertőendréd és Nagycenk között új nyomvonalra kerül az Út- és Vasúttervező Vállalat terve szerint. A forgalmi utak közül a Fertőmenti körút egyrészt a hazai, másrészt a külföldi turisták fontos útvonala lesz, Fertőrákostól Pamhagenig (Pomogy) új nyomvonal szerepel a tervben. Tervezése osztrák kezdeményezés. Eszerint az új út – az új határátkelési helyeket átlépve – magyar területen a Fertő mentén, a községek beépített területén kívül haladna. Költségcsökkentés céljából javasolható, hogy ennek az útnak azt a szakaszát, amely a 85. sz. út tervezett új nyomvonalával közel párhuzamosan halad, ezzel közös pályán vezessék.

2. Sopron. A belső körút (Lenin krt.) tehermentesítésére még nagyobb átmérőjű forgalmi gyűrű szerepel a tervben. Ezen bonyolódik majd le az átmenő forgalom és a városi belső (eredet és cél) forgalom legnagyobb része. A gyűrűt alkotó utcák: délen Csengery utca; északon Bástya utca; keleten Fapiac, Híd utca; nyugaton Ferenczi [149](#)János utca. A gyűrű átmenetei a Csengery utcába a Ferenczi János utcából: Kossuth Lajos utca, Vörösmarty utca; a Híd utcából: Semmelweis utca, Kőszegi út. A gyűrűnek helyenként kevésbé esztétikus, zezugos vonalvezetésére azért került sor, mivel a vonalába eső egyes útszakaszoknak más célú igénybevétele, beépítése (Gyár utca és ennek folytatása, Kazinczy utca) a körútnak valóban gyűrűszerű kialakítását ma már nem teszi lehetővé.

A vasút külön szintű keresztezését javasolja a program a Kossuth utcánál a GYSEV-és MÁV-vágányokon át, illetve az ebenfurti vasútvonalnak esetleg új nyomvonalra való helyezése esetén csak a MÁV-vágányon át. Különszintű keresztezést javasol a Köztársaság út vonalában is, ahol a Csengery utca félszint süllyesztése szükséges, továbbá csak nagy távlatban a Kőszegi útnál. Fontos megállapítás, hogy a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium 1974. évi nyilatkozata szerint a MÁV vonalat nem kívánja visszaállítani, területe igénybevehető egyéb városrendezési célokra.

14. Forgalmirányítás jelzőlámpával, egyirányú forgalom az Ötvös utcában

Főforgalmi utak. Az átmenő forgalom elterelése céljából a 84. sz. főközlekedési út új nyomvonalát javasolja elágazással Kópháza és Sopron között, továbbá a Balfi utat átvágva az evangélikus temető mögött a Bástyá utcán át a külső Bécsi útba való csatlakozással.

A külső körút a Szabadság körútból kiindulva az Ibolya úton, Besenyő úton, Vándor Sándor úton át az észak-nyugati városrész mellett a Lackner Kristóf utcáig van tervezve. Keleten a Szabadság körutat a Kőszegi úttal a Sarudi út köti össze, így ez a külső körút tulajdonképpen nem teljes. Folytatása a város északi és keleti peremén talán kevésbé indokolt, a helyi adottságok, kedvezőtlen terepviszonyok is akadályozzák a tervezését ebben a térségben.

A forgalmi utaknál úgy tűnik, hogy a Pozsonyi út bevezetése a Híd utcán át szerepel. Mivel azonban az út bevezetésénél kívánatos a városközpontnak kerülő nélküli 150megtözeletése (amire a jelenlegi csatlakozó utcák, azaz a Szentlélek utca, Ikvahíd, keskenységük miatt nem alkalmasak), ezért a forgalom egyirányúsítása lenne indokolt. Javaslatunk szerint a forgalom kifelé a jelenlegi vonalon (Ikvahíd, Szentlélek u.), befelé a Sastérről a Rózsa utcán, Majorközön át lenne biztonságosan lebonyolítható. Az utak egyirányúsítása a forgalomszervezés egyik korszerű eszköze! Vö. a 17. képet!

12. *„Sopron–Egyetem és közúti felüljáró építészeti kialakítása és környezetének rendezése” c. tervpályázat*

A pályázatot az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, a Sopron Városi Tanács és a Soproni

Erdészeti és Faipari Egyetem 1977. november 1-én hirdette meg.

Bővebben foglalkozunk a tervpályázattal, mivel abban időszerű közlekedésfejlesztési kérdésekről van szó.

A kiírás tárgyát képezi a Frankenburg úti közúti felüljáró, amely a Közúti Közlekedési Tudományos Kutató Intézet (KÖTUKI) 1977-ben készített tanulmányterve szerint veendő figyelembe. A közlekedésfejlesztési kérdés alkalmat adott a hozzászólásra. Észrevételeimet átadtam a tervpályázati bíráló bizottság egyes tagjainak és előterjesztettem a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium (KPM) Tanácsi Közlekedési Főosztályához, valamint a Városi Tanácshoz is.

Az észrevételekben nehezményeztük, hogy a műszaki leírás szerint a külön szintű keresztezések rangsorolásában a Frankenburg úti keresztezés áll első helyen, azzal az indokolással, hogy ez a kereszteződés a legforgalmasabb, a Köztársaság úti felüljárót viszont nem is említi. Eszerint a KÖTUKI tervjavaslata ellenkezik a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI) általános rendezési tervprogramjával, amely a Kossuth utcánál, valamint a Köztársaság útnál javasol külön szintű keresztezést.

Véleményünk szerint a külön szintű keresztezés sürgősségi sorrendjének a megállapításánál nem lehet egyedül döntő valamely sorompós útátjáró forgalmának a nagysága. Miután a kérdés eldöntéséhez kívánatos mélyebb vizsgálatra (célforgalom, forgalomáramlás) nem került sor, az eddigi megfigyelések alapján is előrelátható, hogy a vasút által kettévágott város zavartalan forgalmának biztosítása céljából távlatban több külön szintű keresztezésre lesz szükség. A sorrend megállapításánál azonban – véleményünk szerint – az első hely a Köztársaság úti felüljárót illeti meg, mivel ez a keresztezés biztosítja a városközpontból induló, nagyon számottevő forgalom számára az egész vasúton túli területnek a legkedvezőbb, legrövidebb úton való megközelítését. Mivel a felhagyott MÁV-vágány végleges megszűnése folytán itt már csak a GYSEV-vonalat kell áthidalni, így a felüljáró ezen a helyen létesíthető a leggazdaságosabban és műszakilag is a legkedvezőbbben. A Frankenburg úti felüljáró a forgalom átvezetésére csak délnyugati irányban a Felsőlövérek és Ágfalva felé kedvező, a Köztársaság úti felüljáró azonban *mind a helyi, mind a távolsági forgalom számára* a KPM érdekltségének megfelelően is az egész vasúton túli területnek a jó megközelítését teszi lehetővé, tehát az Alsólövérek és Magyarfalva felé is. Ezért a külön szintű keresztezés helyét az általános rendezési terv 1960. évi I. ütemében is – a lakosság régi kívánságának megfelelően – itt jelölték ki. Lényegében arról van szó, hogy a kifelé nagyrészt a Mátyás király utcán át haladó forgalmat nem a Csengery utcán és a Frankenburg úti felüljárón át vezetjük tovább, hanem közvetlenül a Mátyás király utcából kiágazó Köztársaság úti felüljárón át a városrendezési előírásokra vonatkozó 1/1967. sz. tanácsi rendelet szerint, vagy a VÁTI program alternatív megoldása szerint a Május 1. térről induló egyenesen a Köztársaság út vonalába eső felüljárón át.

Melyek a hátrányos következményei annak, hogy a Frankenburg úti felüljárón át az Alsólövérek térsége csak nagy kerülővel közelíthető meg? Ha átlagosan 1 km kerülővel számolunk és a műszaki leírás adatai alapján távlatban a kerülő úton napi 4000 egység járművet tételezünk fel, a többletüzemköltség évenként kb. 5 millió forintra tehető! Az üzemköltségen kívül növekszik a környezetszennyezés és a balesetveszély is. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a gazdaságtalan és káros hatásoknak csökkentésére **151** kell törekedni a felüljáró helyének megválasztásánál éppen most, amikor kötelezően alkalmazni kell az egyre szigorúbb előírásokat, amelyek az energiatakarékosságra, a környezetvédelemre és a közlekedés biztonságára vonatkoznak.

A felüljáró bizonyára főleg a városközpontból induló belső forgalom átvezetésére fog szolgálni. Néhány példával világítjuk meg, miért célszerű és szükséges ennél az átvezetésnél a legrövidebb út. Ha valaki pl. a GYSEV-állomásról a Lokomotív szállót akarja elérni a Frankenburg úti felüljárón át, közel az

Erzsébet-kertig és onnan visszafelé a Béke úton megtett kerülő út hossza kb. 2400 m, a Köztársaság úti felüljárón át viszont a távolság mindössze 700 m, a különbség 1700 m! Jó példa a nagyforgalmú győri Lenin-híd a vasutat keresztező forgalomnak a városközpontból a legrövidebb úton való átvezetésére. További hasonló példákat lehetne még felsorolni. Ezért lenne éppen Sopronban indokolatlan és ésszerűtlen a forgalomnak olyan átvezetése, amely a városnak vasúton túli tekintélyes része számára felesleges kerülőt okoz.

15. Zebrasávós gyalogátkelőhely a Lenin körúton

A példák igazolják azt is, hogy az a szemlélet, mely szerint a belső forgalomnak a széthúzására, a városközpontból való elterelésére kell törekedni, nem alkalmazható a központos elhelyezést kívánó különszintű keresztezésre. Figyelve a forgalmat akár a Köztársaság úton, akár a Mátyás király utcán, alig látunk 5–6 egyidőben mozgásban lévő járművet. Ez a forgalom valószínűleg még sokáig nem szorul széthúzásra, mert messze van a telítettségtől, aminek a bekövetkezése a következő különszintű keresztezés létesítését tenné időszerűvé. Ebben a tekintetben is követhető a győri példa, ahol az újabb Ipar utcai felüljáró bizonyos mértékben a forgalom széthúzására, a túlszűfolt Lenin-híd tehermentesítésére is szolgál. Az elterelési szemléletnek jelentősége Sopronban elsősorban az átmenő teherforgalom szempontjából van, amire vonatkozólag távlati tervek készültek már.

152 Szóvá kell tenni a felüljáró tervezett szélességi méretét, ami 4, sőt 5 nyomsávnak megfelelően kb. 20 m-re tehető, így lehetséges volna egy felüljáróra összpontosítva akár az egész vasutat keresztező forgalomnak az átvezetése is. Fővárosi példákkal igazolható (pl. a Hegyalja út–Budaörsi út vonalába eső

BAH felüljáró), hogy Sopronban teljesen elegendő a különszintű keresztezést 2 nyomásváznak megfelelő 8–9 m szélességgel építeni. Távolabban, mint már említettük, bizonyára kívánatos lesz a kétszintű keresztezések számának a növelése, ami a forgalom további terelését, a zsúfoltság csökkentését is jobban szolgálja az egy felüljáróra történő összpontosítás helyett.

13. Az előzőkben érintettük a vasutak helyzetét, ami nagymértékben befolyásolja a különszintű keresztezések tervezését. Tisztázódott már a helyzet a Köztársaság út vonalában, mivel itt – a MÁV-vágánynak Soprontól Magyarfalváig 1953-ban történt felszedése után – a vasutak kettőssége véglegesen megszűnt és így megszűnt az a bizonytalanság is, amely a vágány esetleges visszahelyezése körül kb. 20 éven át fennállott, és ezzel az itt javasolt különszintű keresztezés tényleges tervezését is akadályozta. Kedvezőtlen a helyzet Frankenburg út és a Kossuth utca vonalában, ahol az összekötő vágány miatt a kettősség még fennáll. A kettősség megszüntetésére a városrendezők már a Walder-féle 1905. évi szabályozási terv óta ismételtelen tettek kísérletet és azt általában a GYSEV Ebenfurt felé induló kezdő szakaszának az áthelyezésével tervezték. Erre azonban a MÁV-vágánynak és területének végleges felhagyása után most már nem kerülhet sor. A jelenlegi helyzet szerint az ebenfurti vonal áthelyezése csak az összekötő vágányon át képzelhető el. De ez a megoldás sem kedvező, a vasút szempontjából a vágány nagy emelkedése miatt, közúti vonatkozásban pedig a felüljárónak túl hosszú, a vasúton túlra nyúló szakasza miatt, továbbá, mivel az összekötő vágány a Bánfalvi út, Baross út és Kossuth utca találkozásánál szükséges csomópont kialakítását is akadályozza.

A régóta vajdúdo kérdés, ti. a múlt században épített vasutak kettőssége tehát részben továbbra is fennáll. Ezért figyelmet érdemel az az 1966. évi munkabizottsági javaslat, amely – ellentétben a megvalósításra most már nem kerülő régebbi tervjavaslatokkal – a bécsújhelyi vasútvonal Sopronba érkező szakaszának az áthelyezését, az ebenfurti vonallal való összekötését, egyúttal a jelenlegi összekötő vágány megszüntetését célozza. A javaslat szerint a kettősség megszüntetésével nemcsak az elmúlt években folytatott és nagyrészt befejezett nagy vasúti beruházásokkal kapcsolatban (Keleti rendező pályaudvar, új GYSEV állomásépület és állomásbővítés) időszerű foglalkozni, hanem éppen a minél kedvezőbb felüljárói megoldás elérése érdekében is. A javasolt vágányáthelyezés előnyei a következők:

1. Kedvezőbb az áthelyezett vonal emelkedése, ami a hossz-szelvény szerint 10‰ alatt van az összekötővágány 14‰-es emelkedésével szemben. Csökken a sorompók száma.

2. A Kossuth utcánál az utca területén túlnyúló MÁV-vágányok megszüntetése után a csak GYSEV-vágányt keresztező felüljáró már a Rákpaták-híd, illetve az Erzsébet-kert előtt végződné. Kedvezőbb ezen a helyen a kettősség megszüntetésének ez a megoldása, ellentétben a VÁTI programjában javasolt megoldással, amely – mintegy az előzőnek a tükörképeként – az ebenfurti vonalnak új nyomvonallal való áthelyezését, a MÁV-pályaudvaron és a meghagyandó összekötővágányon át való visszavezetését javasolja. Nagyon kifogásolható ui. ebben az esetben, hogy a felüljáró túlságosan benyúlna az Erzsébet-kert védett területébe. Ha pedig a VÁTI alternatív terve szerint mind a két vasút vágánya megmaradna, a vágányok távolságának megfelelően a felüljáró még kb. 100 m-rel meg is hosszabbodna.

Megjegyzendő, hogy a Kossuth utcának a házak közti kb. 30 m szélessége – a felüljáró helyigénye mellett – lehetővé teszi az utca kereszt-szelvényének a kedvező kialakítását is.

3. Az összekötő vágány megszüntetésével az alternatívaként tervezhető Frankenburg úti felüljáró hossza mintegy 60 m-rel csökkenthető. Csökken a felüljáró magassága 1,25 m-rel (a vágányszintek különbségével), ami kedvezőbbé teszi a városképet is az egyetemi épületek előtt, mivel ezeket az

alacsonyabb felüljáró kevésbé takarja.

1534. A vágányok különszintű kettőségének a megszüntetése a Frankenburg útnál lehetővé teszi a sorompós útátjáró kedvezőbb kialakítását. A Bajcsy-Zsilinszky utca tengelyébe áthelyezendő és csak a GYSEV-vágányt szabályszerűen közel derékszögben keresztező, ellenesés nélkül kiképzett útátjáró minden irányban kedvezőbb átmenetet biztosít a csatlakozó utak felé.

5. Lehetővé válik az északnyugati és délkeleti ipari terület, illetve új teherpályaudvar között a közúti teherforgalomnak a zavartalan lebonyolítása a teljesen megszűnt vágány helyén létesítendő forgalmi úton, amely nemcsak a Baross út, hanem az Ágfalvi és Bánfalvi út forgalmának a továbbvezetésére is alkalmas. Így mentesülhetnek a lakott utcák az ipari területek teherforgalmától, így szolgálhatjuk ebben a térségben korszerű módon nemcsak a közlekedési igények kielégítését, hanem a városi élet nyugalalmát is, amire az eddigi tervezés kielégítő megoldást nem nyújtott.

16. Egyirányú forgalom a Szt. György utcában

Mint az előzőkből látjuk, az összekötő vágány javasolt megszüntetése, illetve áthelyezése és a városi közlekedés fejlesztése között szoros összefüggés van. A városi közlekedés korszerűsítése az adott esetben azonban csak úgy valósítható meg, ha hozzányúlunk a múlt században épített vasutaknak a városon áthaladó szakaszaihoz is. Ez szükséges azoknak az akadályoknak az elhárítása céljából, amelyek a város belterületén a vasúti és közúti közlekedés összehangolásának, korszerűsítésének jelenleg még az útjában állanak. A helyzet a sorompós útátjáróknál egyre romlik. Ennek okát egyrészt az erősen megnövekedett

gépjárműforgalomban, másrészt az egyre sűrűbb – a napi 10 órát is meghaladó – sorompózárásokban kell keresni, ami viszont az erősen megnövekedett vasúti teherforgalom következménye. (Ezen a fényesorompó sem javít lényegesen.) Különösen jellemző erre a nemzetközi tranzitszállítások növekedése: 1960–76 között, 16 év alatt ezek a szállítások a GYSEV vonalain megnégyszereződtek. ¹⁵⁴Amikor így a közúti forgalom akadályozásáért felelősség terheli a vasúti forgalmat, közelfekvő a gondolat, hogy ennek a felelősségnek abban a kötelezettségben és áldozatvállalásban is meg kell nyilvánulnia, amely az akadályok megszüntetése érdekében lehetővé teszi a külön szintű keresztezés létesítését.

Az előadottak alapján megállapítható, hogy a Frankenburg út és a Kossuth utca térségében a kétszintű keresztezésre célszerűen akkor kerülhet sor, ha ahhoz – az összekötővágány megszüntetésével – az eddiginél kedvezőbb feltételek már biztosítva lesznek. Az alternatívák közül a Kossuth utca vonalába eső felüljárói megoldás látszik célszerűbbnek. Az előadottak igazolják a Köztársaság úti felüljáró elsőbbségét is, mivel megvalósításához a vasutak jelenlegi helyzete is már most kedvező. Szükséges azonban a vonatkozó alternatív tanulmányterveknek a sürgős elkészítése összhangban az erre a területre vonatkozó beépítési tervekkel.

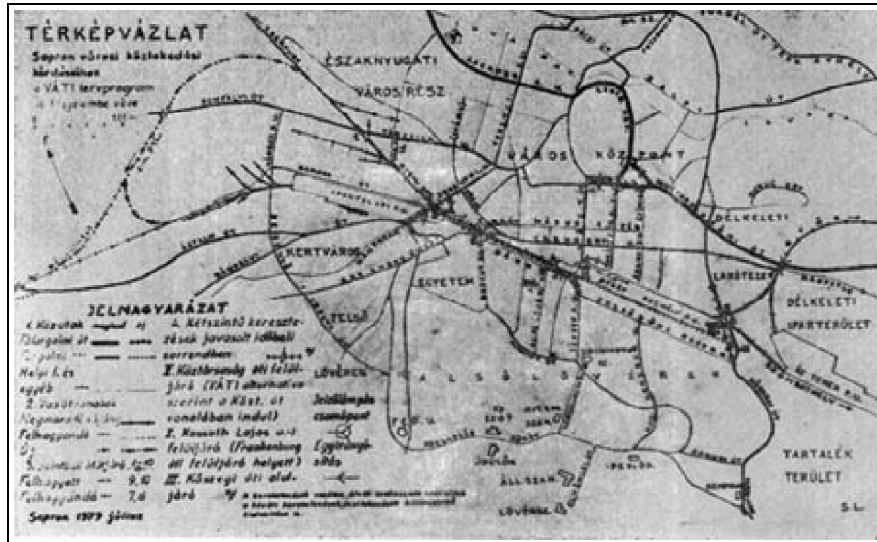
Tudatában annak, hogy korszerű, hatékony, gazdaságos tervezés csak a különböző szakágak szoros együttműködésének az eredményeként jöhet létre, érthető, hogy már az eddigiek során is kifogásolták az egyes kérdések megvitatása alkalmával az egyoldalú tervezést, a komplex tanulmánytervek hiányát. Ebben a vonatkozásban említjük meg az Arany János utca és a Köztársaság út közé eső, GYSEV-állomás előtti térség részletes rendezési tervét, amely az Építőipari Tudományos Egyesület rendezésében ez év május havában került ismertetésre. Az építészeti megoldásra a Győri Tervező Vállalat Soproni Irodája kapott megbízást. A közlekedés tervezése, nevezetesen a rendezéssel szorosan összefüggő Köztársaság úti felüljárói kérdés tanulmányozása nem képezte a megbízás tárgyát. Hozzászólásunkban ismételtelen kifogásoltuk a felüljáróra vonatkozó alternatív tanulmánytervek hiányát. Nem egyéni véleményt nyilvánítottunk. Már az ismertetett 1968. évi anketon is kifejezésre jutott a komplex tervek hiánya és egyértelműen az a minimális követelmény, hogy mindenképp a városközpont és a Lövérék súlyvonalába eső Köztársaság úti külön szintű keresztezés részletes rendezési tervét kell elkészíteni.

Az előzőekben ismertetett feladatok nem újkeletűek. A megoldási lehetőségekkel már a század eleje óta foglalkoztak a városrendezők. Mivel a közutak és vasutak közös érdekű kérdéseinek a korszerű és ésszerű megoldása nagymértékben befolyásolja a további fejlődést, *elsőrendű várospolitikai feladat* ezeknek a kérdéseknek magasabb szinten való tárgyalása és szorgalmazása mindaddig, amíg a város érdekének valóban megfelelő eredményt sikerül elérni. Ismeretes, hogy Sopron a főváros után az ország műemlékekben leggazdagabb városa, kiemelt gyógy- és üdülőhely és idegenforgalmi tekintetben is kiemelt település. A városnak ez a jellege, helyzete messzemenően növeli a vonzási körzetét és kívánja a helyi célok túl azoknak az állami támogatást igénylő céloknak a megvalósítását is, amelyekhez a városi közlekedés korszerűsítésének az előzőekben ismertetett feladatai is tartoznak.

Az észrevételekben foglalkoztunk még a Mikoviny út meghosszabbításába eső, az Alsó- és Felsőlövéreket összekötő út kérdésével, ami a tervpályázati kiírásban is szerepel, kialakítására azonban a pályázók nem tettek javaslatot. Véleményük szerint ebben a térségben a kielégítő megoldás egy új útnak a nyitása lenne, amint az már a Wälder-féle tervben is szerepelt. Új út építését javasoltuk a Kossuth Lajos utca és Ady Endre út között, amely egyenes vonalban haladva a „Sotex Kultúrház” terasza mellett, biztosítaná a jobb összeköttetést az ellenkanyaros, keskeny Mártírok útja helyett a Felsőlövérek felé.

Az észrevételekben foglalt javaslatokkal az illetékes szervek foglalkoztak. A tervpályázat bíráló bizottsága

zárójelentésében megállapítja, hogy a forgalmi rendszer kialakítása során a Köztársaság úti felüljáró létesítésével számolni kell. A Városi Tanács Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztálya közölte, hogy a 3 helyen javasolt külön szintű keresztezések közül a középtávú tervekben csak egy műtárgy építése várható. A hely kiválasztására – javaslatunkat is figyelembe véve – előreláthatólag az 1980-ban elkészülő általános rendezési terv során kerülhet sor. Hasonló értelmű a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Tanácsai Közlekedési Osztályának a válasza is.

15517. Térképvázlat

156 Sopron és a Fertőtáj általános rendezési tervének a készítése folyamatban van, ennek keretében – az elfogadott program alapján – a városi közlekedés terve is. A terv meg fogja határozni azokat a feladatokat, amelyek a következő évtizedekben megoldásra várnak. Ismertetésünkben a városi közlekedés fejlődését, célkitűzéseit és eredményeit vizsgálva, az áttekintett időszak terveinek megvalósulása vagy kudarcá bizonyára tanulságul is szolgálhat a jövő feladatainak helyes megfogalmazása és sikeres megoldása számára. Olyan reális tervekre van szükség, amelyek a korszerű fejlődés biztosítása mellett a lakosság igényeit is a legjobban kielégítik.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Mihály: A fiatal értelmiségről készült szociológiai felmérés tapasztalatai Sopronban

Horváth Mihály: A fiatal értelmiségről készült szociológiai felmérés tapasztalatai

Sopronban

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Mihály: A fiatal értelmiségről készült szociológiai felmérés tapasztalatai Sopronban / 1. A téma feldolgozásának előzményei

1. A téma feldolgozásának előzményei

A város ipari és kereskedelmi vállalatai, üzemei, gazdasági, tudományos, egészségügyi és oktatási intézményei az utóbbi években mind nagyobb számban foglalkoztatnak diplomásokat. Az SZVT Fiatalok Bizottságának egyik fontos feladata, hogy a fiatal szakemberek sajátos szakmai céljait és érdekeit folyamatosan figyelemmel kísérje.

Tanulmányunkban megkíséreltük felmérni a fiatal értelmiségieknek a városban betöltött helyét. Azt, hogy a városban milyen szociális, társadalmi körülmények között élnek, dolgoznak. Mi az, amit fontosnak, vagy kevésbé lényegesnek tartanak. A felmérés elsődleges célja volt, hogy az ifjúsági törvény szellemében megfelelő áttekintést és értékelést adjon a szociológia segítségével ennek a sajátos rétegnek a szerepéről, egyidejűleg felmérje a nőpolitikai határozatok végrehajtását is.

Az ifjúsági törvényben (1971. évi IV. t. c.) rögzítettek szerint: „A társadalom minden fiattól elvárja, hogy alkotó erejét, képességét és tudását a szocializmus építése érdekében használja fel ... Az ifjúság maga is felelős fejlődéséért; a társadalom és a maga javára öntevékenyen használja ki azokat a lehetőségeket, amelyeket számára a társadalom nyújt, éljen jogaival és teljesítse kötelességeit.”

Felmérésünket reprezentatív vizsgálatnak tekintjük, hiszen óvatos becslések szerint is mintegy 1000 főre tehető a Sopronban és a közvetlen környéken dolgozó fiatal értelmiségiek száma.

Felmérésünk alapját az SZVT soproni Fiatalok Bizottsága által összeállított kérdőív képezte. Ebben 51 kérdés szerepelt az alábbi csoportosításban: I. Életviszonyok; II. Munkahely; III. Szakmai és továbbképzés; IV. Társadalmi, közéleti tevékenység.

A kérdőívekre összesen 374 fő adott választ. A feldolgozás a kódutasítás kimunkálásával, a vizsgálandó összefüggések és programok meghatározásával kezdődött. A számítógépes feldolgozás megszervezése és lebonyolítása a Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat segítségével történt.

A gépi úton nyert több tízezer adatot tartalmazó táblázatokból készültek a kisebb munkatáblázatok, ezt követően került sor az elemzések elvégzésére, majd a végső következtetések megfogalmazására.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Mihály: A fiatal értelmiségről készült szociológiai felmérés tapasztalatai Sopronban / 2. Összefoglaló megállapítások

2. Összefoglaló megállapítások

A fiatal értelmiség helyzetének felméréséből adódó általános problémák felvázolása, az érintettek egyéni családi életének alakulása, vagyoni helyzetük áttekintése, kulturális, szellemi igényeik számbavétele,

vágyaik, terveik és reális lehetőségeik szembeállítására, hangulatuk jellemzése ideológiai, politikai és társadalmi szempontból sem lehet közömbös.

157 Az alábbiakban röviden összefoglaljuk azokat a fontosabb megállapításokat, amelyek a fiatal értelmiségiek által adott válaszok alapján a szociológiai értékelés eredményeként adódtak. Ilyenek:

- Az elhelyezkedésben nagy szerepe van az ismeretségnek.
- Több gond jelentkezik a munkahely, a vállalat, illetve az intézmény átfogó megismerésével kapcsolatban.
- A munkavégzéshez a fiatal értelmiségiek nem ritkán igen kevés segítséget kapnak.
- A munkahelyi kollektívába való beilleszkedés is nem egy esetben nehézségekkel jár. Baráti kapcsolatok a munkahelyen nem igen találhatók.
- A vezetők és beosztottak kapcsolatai meglehetősen vegyes képet mutatnak.
- A vezetővé válás lehetősége egyes ágazatokban alig-alig adott.
- A fiatal értelmiségiek sok esetben nincsenek kellően ellátva érdemi munkával.
- Jelentkeznek nehézségek a képzéssel, a továbbképzéssel, valamint a művelődéssel összefüggésben is.
- Az általános körülményekkel (családi, munkahelyi) kapcsolatban a gondok elsősorban a jövedelemhez, ill. a lakáshelyzethez kapcsolódnak.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Mihály: A fiatal értelmiségről készült szociológiai felmérés tapasztalatai Sopronban / 3. A felmérés eredményeinek részletezése

3. A felmérés eredményeinek részletezése

A megkérdezettek 23%-a a 25 év alatti, 38%-a a 25–30 év közötti, és 39%-a 31–35 év közötti korcsoportból került ki. A felmérésben résztvevő mintasokaság létszámának 35%-a nem rendelkezett gyermekkel, további 25% 1 gyermekkel, 37% 2 gyermekkel rendelkezett. A vállalt gyermekek számával kapcsolatban az összes férfi 1,9, az összes nő 1,6 gyermeket vállalt. Ez együttesen átlag 1,7 gyermek vállalását jelenti. Véleményünk szerint ez megfelel az országos átlagnak. Különösen figyelemre méltó, hogy 63 nő (az összes válaszadó nő 39%-a) rendelkezett 2000 Ft-ot meg nem haladó átlagbérrel. Ezzel szemben csupán 6 férfi (az összes férfi 3%-a) tartozott ebbe a kategóriába.

A havi 4001–5000 Ft-os határok között rögzített átlagbér kategóriába az összes válaszadó 5%-a (18 személy) tartozik. Ezen belül 15 férfi (8%) és 3 nő (2%) található. Mindkét nemnél jelentős aránycsökkenés tapasztalható.

Vannak olyan szakterületek, ahol jelentős alapbér-differencia áll fenn, a nők hátrányára. Erre utalnak a szerzett diploma jellegével kapcsolatos válaszok.

Az adatszolgáltató nők 1%-a (2 fő) felsőszintű vezető, 7%-a (11 fő) középszintű vezető, 6%-a (10 fő) alsószintű (közvetlen munkahelyi) vezető volt. Nem vezetői munkakörben dolgozott a nők 86%-a (143 fő).

Az összes válaszadó havi átlagbére 2823 Ft volt. Ezen belül a férfiak 3227 Ft, a nők 2318 Ft átlagbérrel szerepeltek. A férfiak átlagbére tehát havi 909 Ft-tal volt magasabb, mint a nőké. A válaszadók összessége átlagosan havi 515 Ft alapbéren kívüli jövedelemmel rendelkezett. A válaszadó 374 személy 34%-a (a férfiak 20%-a, a nők 52%-a) alapbéren kívül egyéb jövedelemmel nem rendelkezett. 500 Ft alatti egyéb havi jövedelme a válaszadók 36%-ának volt. A nők többletjövedelmének összege a férfiakéhoz képest alacsonyabb.

A férfiak 687 Ft-tal, a nők 762 Ft-tal magasabb havi alapbérátlagot tekintenek munkájukkal arányban állónak. Megfigyelhető, hogy a férfiaknál – a magasabb korcsoportok felé haladva – a publikációs, tudományos munkából, a mellékfoglalkozásból és másodállásból, továbbá az egyéb forrásból származó jövedelem aránya egyértelműen emelkedő tendenciát mutat.

A fiatal férfi diplomások az életkor növekedésével érik el azt a szakmai színvonalat, amely lehetővé teszi számukra képességeik főálláson kívüli hasznosítását. Felmérésünk azt mutatja, hogy 1975-ben a fiatal soproni értelmiségiek egy főre eső havi jövedelme 1825 Ft volt, ami nem mondható túlzottan magasnak. A tényleges és az elvárt jövedelem közötti különbség jelentős mértékű. Nyilvánvaló, hogy azok – egyébként nagy számban lévők – véleményében, akik az életszínvonal minősítésénél munkájukkal arányban állónak a valóságnál lényegesen magasabb jövedelmet jelöltek meg, a társadalommal szembeni túlzott igények tükröződnek. Családjuk életszínvonalát feltehetően a valóságos mérték alatt jelölték meg. A megkérdezettek 13%-ának van egyszobás lakása, 45%-a (168 fő) rendelkezik 2 szobás és 26% (96 fő) 3 szobás lakással. Tehát a fiatal értelmiségiek 71%-a, 2 illetve 3 szobás lakásban 158 lakik. A fiatal értelmiségiek megfelelő helyzetben vannak a járműellátottság tekintetében. A megkérdezettek többsége (60%-a) rendelkezik járművel; ezen belül 31% rendelkezik személygépkocsival.

A megkérdezettek 50%-a rendelkezik valamilyen ingatlannal (családi ház 12%, öröklakás 20%, szövetkezeti lakás 7%, telek, nyaraló 11%). Összeségében a férfiak 64%-a, a nők 50%-a önálló ingatlan tulajdonnal rendelkezik. Ez az arány kedvező.

A fiatal értelmiségiek többsége szabadidejében elsősorban gyermekeivel foglalkozik. Érdekes, hogy a férfiak 25%-a helyezi ezt a tevékenységet az első helyre, a nők 34%-a viszont az olvasást tartja legfontosabbnak. Egyértelmű az a következtetés, hogy a fiatal értelmiségiek kulturális és szórakozási igényeiket elsősorban a könyvekből elégítik ki, a férfiak harmadik helyre (14%), a nők az első helyre (34%) teszik az olvasást.

A fiatalok 31%-a tölt be vezetői beosztást. Ez összességében kedvező arány. A 35 éven aluli diplomás férfiak közül 55% nem vezetői beosztású, a nőknél ugyanez az arányszám 86%, mint fent már jeleztük. A nők nyilvánvalóan hátrányosabb helyzetben vannak, mint a férfiak. Ez az arány nem tér el az országos átlagtól, de ezt Sopronban a pedagógusnők nagy száma is befolyásolja. A megkérdezettek 41%-a a jelenlegi munkájával elégedett. Az elégedettség a nőknél nagyobb mértékű (54%), a férfiaknál kisebb (31%) arányú.

Jelentős helyet foglal el a munkahelyváltoztatási okok között a magasabb jövedelemért történő munkahelycseré: a férfiaknál ez mintegy 7%-kal magasabb, mint a nőknél. Ez a hatás főleg az első két korcsoportban érződik nagyobb mértékben, a 31–35 év közötti értelmiségnél ez veszít jelentőségéből.

A vizsgált sokaságból vezető beosztásban a férfiak 45%-a, a nők 14%-a dolgozik: ugyanakkor a megkérdezettek 83%-a alkalmasnak tartja a nőket vezetői munkakör betöltésére. A vezetés színvonalát az adott munkahelyen zömében megfelelőnek, vagy jónak tartják, rossznak a megkérdezettek csupán 11%-a tartja. A hármas követelmény közül a vezetői rátermettség és a szakmai ismeretek szerepelnek az első

helyen. Ugyanakkor összességében elengedhetetlennek tartják a hármas követelmény együttes meglétét, tehát a politikai rátermettséget a megkérdezettek nagyobb százaléka ugyanolyan fontosnak tartja, mint az egyéb követelményeket.

A megkérdezettek az előbbrejutásukat meghatározó tényezők közül a szakmai képzettséget, majd a begyakorlottságot s végül az anyagi ösztönzés módját tartják döntő jelentőségűnek. A nőknél a fontossági sorrend annyiban változik, hogy második helyen a munkahelyi légkör szerepel, csak a harmadik az anyagi ösztönzés módja. Sem a férfiak, sem a nők nem tulajdonítanak nagy jelentőséget a szervezésnek, és az erkölcsi ösztönzésnek, még kevésbé a vezetés színvonalának és a munkakörülményeknek. A férfiak 3/4 része még 50%-ban sincs a szakképzettségének megfelelő munkaterületen foglalkoztatva.

A munkahelyi előrejutásban a kérdőívben megjelölt 9 tényező közül nagy jelentőséget tulajdonítanak az emberi kapcsolatoknak, mindenképp a közvetlen feletteshez való viszonyoknak. Ezt tartják az előbbrejutásukat meghatározó tényezőnek.

Fontossági sorrendben az adott munkahelyen a legnagyobb vonzóerőként a jó üzemi légkört, majd a lakásépítési segílyt, végül a megfelelő anyagi ösztönzést jelölték meg. A megkérdezettek munkahelyén az üzemi demokrácia mind a férfiak, mind a nők véleménye szerint közepes mértékben érvényesül. A szakmai továbbképzést választók aránya az életkor növekedésével emelkedik (58%, 64%, 65%). Ez a növekvő tendencia mindkét nemnél megfigyelhető. A felmérésben résztvettek 48%-a beszél, 31%-a pedig tanul valamilyen idegen nyelvet.

A megkérdezett fiatal értelmiségi csaknem 50%-a tagja valamilyen tudományos egyesületnek (MTESZ, TIT stb.). A tudományos egyesületek közül a legmagasabb részarányban (32%) a MTESZ-nek tagjai. Ugyanakkor a fiataloknak több mint 20%-a semmilyen társadalmi tevékenységet nem folytat.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth István–Terray Barnabás: A Metternich-rendszer támadása az irodalmi diáktársaságok ellen a soproni Magyar Társaságban előadott művek nyomán

159 Horváth István–Terray Barnabás: A Metternich-rendszer támadása az irodalmi diáktársaságok ellen a soproni Magyar Társaságban előadott művek nyomán

1. Irodalmi diáktársaságaink keletkezését, első évtizedeinek munkáját Bodolay Géza kimerítően megírta iskolai könyvtárak addig még fel nem dolgozott vagy csak részletekben ismertetett kéziratának, levéltári dokumentumainak alapján.¹⁽¹⁹¹⁾ A kutatókat és az érdeklődőket gyakran vonzza az irodalmi diáktársaságok életrajza, bűvárkodás közben újabb és újabb adatokat találnak, összefüggéseket látnak meg a több mint másfél évszázaddal ezelőtt országosan szélesedő, nemes szándékú körök történetében. Működésükben felfedezik azt a korlátozást, melyet a Metternich-rendszer juttatott érvényre e társaságokkal szemben a haladó, nemzeti és demokratikus vonások miatt, melyek a jószándékú nyelvűvelő- és önképző olvasási kultúra, valamint az írástudás talajából nőttek ki. A fennálló rendszer megnyirbálta működési körüket, korlátozta, némely esetben be is tiltotta munkásságukat.²⁽¹⁹²⁾ Ebben nemcsak a magyarországi események vezették a kancellárt, már előzőleg figyelemmel volt a német egyetemek fiatalságának politikai hangulatára is.³⁽¹⁹³⁾ Bodolay Géza említette az 1836. évi fellépésének okát, s ismerjük azokat az írásműveket, melyek az üldözést megindították.⁴⁽¹⁹⁴⁾

Kutatásunk során újabb adatokat találtunk a diáktársaságok elleni fellépésre. Ezek szerint nemcsak 1836-ban, hanem már előbb is felfigyeltek munkájukra, és 1828-ban hivatalos intézkedéseket tettek a soproni Magyar Társaság 1827. évi májusi és júniusi „örömmünnepe” előadott művek ürügyén.

2. Pedagógiatörténetileg azért érdekes ez a fellépés, mert kimondottan elvi kérdésekre vonatkozott. A kifogásolt művekben nem lehetett közvetlen politikai célzásokat találni (vagy ezeknek aktualitása ma már érthetetlen), de a művek hangulata, a kifejezett érzelmek nem egyeztek a helytartótanács elképzelésével, másként szeretne volna látni a protestáns egyházi iskolákba járó fiatalság „lelkivilágát”, s ezért tett ellene intézkedést.

Iskolatörténetileg lényeges tény, hogy a kormányzat 1828-ban arra is erősnek érezte magát, hogy a protestáns iskolák ügyeibe nevelési tekintetben is beleszóljon. A jezsuita iskolák természetesnek tartották, hogy növendékeik minden gondolatát, cselekvését, éjjel-nappal ellenőrizték. Ezt Fináczy Ernő igen szemléletesen írja le a Mária Terézia korabeli helyzetet elemézve.⁵⁽¹⁹⁵⁾ Az evangélikus, református és unitárius iskolák évszázadokon keresztül visszautasítottak minden állami beavatkozást. A magasabb iskolák betiltásától félve lehetőség szerint még a tanított anyagra vonatkozó adatokat is eltitkolták az állami, ezidőben természetesen katolikus hatóságok előtt. Besúgó és túlbuzgó hivatalnokok kapták rajta a protestánsok fiatalságát, hogy magasabb tanulmányokat folytatnak (!), s tanáraikat, hogy a felsőbb rendelkezések ellenére a tanulni vágyó fiatalokat tanítani merészelték (!) ezekre a tudományokra.⁶⁽¹⁹⁶⁾ Így érthető, hogy az első Ratio Educationis rendelkezéseit beavatkozásnak minősítve, elvi alapon visszautasították.⁷⁽¹⁹⁷⁾ Igen nagy tapintatra volt szüksége Schedius Lajosnak,⁸⁽¹⁹⁸⁾ hogy egyeztesse a második Ratio és a reformátusok tanterve, illetve az evangélikusok ¹⁶⁰tanterve (Systema Rei Scholasticae, 1806) közötti különbségeket.⁹⁽¹⁹⁹⁾ Ez az 1806. évi tanterv még 1828-ban is érvényben volt, mely szerint az evangélikus egyházban saját iskolafelügyeleti hatóságot kell szervezni.¹⁰⁽²⁰⁰⁾ Így az evangélikus egyház „iskolafelügyelőjének”, másként „másodfelügyelőjének”, aki az evangélikus egyházon belül történelmileg kialakult egyházi és világi rend közül a kettős elnökségben résztvevő „egyetemes felügyelőnek” is a helyettese, kellett intéznie az iskolák, különösen a magasabb iskolák ügyeit. Ilyen minőségben egyenrangú volt a katolikus és csekélyszámú állami iskolák tankerületi főigazgatóival. Ezt az iskolai felügyeletet 1810 körül Prónay Sándor, 1830–40 között Szirmay Ádám töltötte be. Az 1836. évi megtorlásoknál valóban Szirmayn keresztül történtek az intézkedések. Az 1828. évi rendelkezéseket azonban közvetlenül az egyházkerületeknek – szuperintendenciáknak – küldöttek meg.

3. Az 1828. évi támadás problémáját kétféle szempontból lehet felfogni. Egyrészt értékelhetjük úgy, hogy a kormányzat felekezeti szempontból kívánt szigorítani a rendelkezéseken, és kimondottan protestánsellenes élel kezdte meg az ügy kivizsgálását. Ebben az esetben az említett előző századbeli iskolaüldözéseknek, protestánsellenességnek az egyenes folytatásáról van szó. Másrészt Metternich, aki tudatában volt annak, hogy a racionalizmus, liberalizmus, a felvilágosodás eszméi láthatatlan utakon és módokon, de terjednek az országban, az Engels¹¹⁽²⁰¹⁾ által is határtalannak elismert szigorú cenzúra rendszerével próbálta megfékezni. Ha a fellépést ezek alapján ítéljük meg, akkor lehetséges, hogy egyformán kívánták sújtani válogatás nélkül az összes magyar iskolákat. Ha így áll a helyzet akkor csak „véletlen”, hogy egy evangélikus iskola magyar társaságának műsorában találták meg a kifogásolt műveket. Meggyőződésünk, hogy ez a véletlen szükségszerű volt.

Az 1828. évi rendelkezés egy példánya megtalálható az Országos Levéltárban a Helytartótanács anyagában,¹²⁽²⁰²⁾ elérhető még az Evangélikus Országos Levéltárban (továbbiakban: EOL.), a Generalis Ecclesiae Archivum (továbbiakban: GEA.) iratainál,¹³⁽²⁰³⁾ egy másolat pedig a Bányakerületi szuperintendencia¹⁴⁽²⁰⁴⁾ részére kiküldött rendelkezésről az EOL Békésmegyei esperesség iratai között. A

soproni Evangélikus Levéltárban 3194/II./354. (Copia 7560.) számon is hozzáférhető a rendelet. Lehetséges, hogy a rendeletet nemcsak az evangélikus, hanem a református egyház egyházkerületei is megkapták.

Ezt az 1828. március 18-án kelt helytartótanácsi rendeletet Kis János, a költő és a soproni evangélikus gyülekezet lelkésze, a Dunántúli Egyházkerület szuperintendense április 19-én hivatalosan átadta a konventnak. A gyülekezet május 4-én foglalkozott a Magyar Társaságot érintő kérdéssel.¹⁵⁽²⁰⁵⁾ Itt azonban írásbeli dokumentum nem található arról, hogyan értesítették a Társaságot a döntésről. Bizonyára csak szóbeli intés hangzott el, a tanárokat és diákokat figyelmeztetve az előadandó munkák alaposabb ellenőrzésére. A Magyar Társaság tíz nappal a konventi gyűlés után, május 14-én rendes közgyűlést tart. A diáktársasági jegyzőkönyv kiragadott sora, mely „a felsőbb hatalmasságoknak reánk való különös figyelmé”-t említi, azt mutatja, hogy a helytartótanácsi rendeletet valóban ismertették a tagokkal, és megvitatták. Azt azonban már nem rögzíti, milyen hatást tett a figyelmeztetés a „társakra”, és evvel kapcsolatban milyen döntés született. A kényes kérdést elodáztak, nem akarták magukat rossz hírbe hozni, ezért a jegyzőkönyv további sorait elködösítik. ¹⁶¹Csak utalhatunk a nem világos bejegyzésekből a személyes viták és eszmei különbségek kialakulására, valamint arra, hogy a „társak” nem készültek fel kellőképpen munkáikkal, így a soron következő örömnép elhalasztását javasolták.

4. A latin nyelvű rendelet is arra utal, hogy a dunántúli evangélikus egyházkerület részére a teljesebb szövegezést küldték ki, ezért ennek a szövegét idézzük. A különbség magyarázata a következő: A kifogásolt műveket Sopronban, azaz a dunántúli egyházkerületben adták elő. Az ide érkező rendelkezésben ezért nevezték meg név szerint az intézetet és az előadás idejét. A többi kerületben, mint ezt az Országos Levéltár példánya mondja és a békésmegyei esperesség irattárában fennmaradt szöveg is mutatja, csak azt a tényt ismertették, hogy ilyen művek protestáns iskolában előadásra kerültek. A címeket azonban elretentő például ezeknél is közölték. Az iratra iktatáskor „A nyilvános szavalatokhoz a versek jobban választassanak meg” feliratot tettek. A szövegben „A nyilvános szavalatok (Declamationes) kapcsán egyes evangélikus iskolákban (jelesen pedig Sopron helységben Május és Június hónapban),¹⁶⁽²⁰⁶⁾ a következő típusú témákról tartottak előadást mint például: A kétségbe esés. – A Tudatlanság haszna. – Az Ember az Embernek Ördöge. – Az Ember az Embernek Istene, ... hogy az ilyen témák előadása a továbbiakban elkerülhető legyen, a műsorok előzetesen ellenőrizendők.” A rendelet kifogásolja, hogy a „művek nem kevésbé ellentmondóak önmaguknak, mint a helyes elveknek, és nem minden részükben ártatlanok, a hallgatóság részéről történő magyarázatoknak és kiterjesztéseknek aggodalmát teszik lehetővé.”

Megtaláltuk a soproni Berzsényi Dániel Gimnázium könyvtárában a kérdéses műveket,¹⁷⁽²⁰⁷⁾ a volt soproni evangélikus líceum Magyar Társaságának irattárát (jegyzőkönyveket, örömnepi munkák és érdemkönyvek kéziratosságyűjteményeit). Meg kell tehát vizsgálnunk ezeket az írásokat, miért tekinthette a kormányzat az aktuális politikai programot nem adó műveket betiltandóknak.

5. A rendelkezés felsorolása szerint az első szöveg Hajas Gábor: A kétségbe esés című munkája. A mű maga nem mutat rendkívüli helyzetet. Egy ember panaszaainak első személyű leírása, amikor szeretteit, vagyonát elveszíti. Öngyilkossági gondolatok, a céltalan élet érzése töltik el a hexameteres versformában készített művet. Utolsó sorai is ezt mutatják:

*Isten hozzád föld, míg nem veszemre találok
Nem nyugszom, 's nevémet feledékenységbe temesd el.*

A mű romantikusán pesszimista alaphangulata, esetleg egyedi szempontból nézve korunk generációs

problémájához hasonlóan, a „mai fiatalok” céltalanságát, távlatokat nem látó útját mutatja. Elképzelhető, hogy ez a hangulat a hatalom szempontjából nem látszott megfelelőnek. A jelentés, melyet az örömnépről a helytartótanács kapott, kiemelhetette a vers csüggesztő, lehangoltságot keltő alapeszméjét. Ezért emelte ki az előadott munkák közül, tartalmát nem említve, a címet: ilyen művet, mint A kétségbe esés máshol előadni nem szabad.

A második mű alap gondolata is a társadalmi kilátástalanság. Ezt az érzést azonban itt nem megrendítően gyászos hangvétellel fejezi ki szerzője. A tudatlanság hasznának gúnyos értelme van, és e megfordított igazságot akarja bizonyítani végig a deklamáción. Arany János későbbi versében az egyszerű sor („a butának sorsa földi éden”) ugyanezt az eszmét fejezi ki. De ebben már a lázadás is érezhető. Mit várhatunk mi fiatalok a jövőtől – mondja a szerző, – ha nálunk ezidőtájt a tudatlanságot [162](#)értékelik inkább. Ennek az örömnépi munkának szerzője Kalchbrenner Károly, a későbbi európai híru gombaszakértő, természettudós kutató, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja; a soproni evangélikus líceumban tanult és az inkriminált 1826–27-es tanévben a Magyar Társaság munkáját mint időre-társ lelkesen támogatta. [18\(208\)](#) Írásait tekintve nem a mindig harcosan ellenszegülő, forradalmi ideálokkal ismerkedő diákok mutatják, bár már ekkor is megnyilvánult kiterjedt látóköre. Nevét megtaláljuk e társaságokban divatos alkalmi értekezések szerzői között, melyek éppen azt mutatják, hogy egyetlen jónevű önképzőköri tag munkásságában sem egyenes vonalú és általános érvényű a rebellió eszménye. Egy percre a címnél is meg kell állnunk. A latin szövegű rendelet magyarul idézi A tudatlanság haszna címet. Ugyanakkor az örömnépi munkák gyűjteményében A tudatlanság becse címmel szerepel. Ebből kívülálló személy feljelentésére következtethetünk. A címet a feljelentő latin vagy német fordításban adhatta meg, s a hosszú hónapok tárgyalásai folyamán ebből fordították vissza a „haszna” szót a „becse” helyett. A mű nem költemény, hanem próza. Előadásra méltónak találta a Magyar Társaság rendezősége stílusának gördülékenysége, választékossága miatt. Évszázadokon keresztül retorikai és poétikai osztályai voltak a magyarországi iskoláknak Megadott tárgyról prózai szöveget írni, vagy egyszerűen hexameteret alkotni abban az időben tantervi követelmény volt. A magyar nyelv gyakorlása az éledő nemzeti öntudatnak s a magyar nyelvgyakorlás szükségszerűségének természetes követelménye volt. De miért erről a témáról, miért pont ilyen hangsúlyozással írnak a diákok? Ezt kifogásolták a rendelkezésben. Maga a téma is ősrégi. A tízezer kilométerre keletre évszázadokkal korábban élő kínai költő versére utalunk:

*Ostoba, buta fiúra vágyom,
Hogy miniszterségig vihesse.* [19\(209\)](#)

Ha a négy mű között válogatni lehet, akkor talán erre mondhatjuk leginkább, hogy a fennálló politikai rendszert támadja.

Az utolsó két filozofikus hangú, címében is hasonlóságot mutató mű: Az ember az embernek ördöge, Az ember az embernek Istene. A címek – latin eredetű szállóigék magyar változatai – tartalmukat a szavak képes értelmű használatával fejezik ki, mondanivalóikat pedig erős hangulati színezettel, érzékelhető képpel jelenítik meg. Választékos szépprózai stílusuk, az a mód, ahogyan közölnivalóikat a megfelelően kiválasztott nyelvi elemek segítségével előadják, a korabeli iskolai gyakorlatok természetes alkalmazása. Valószínű, hogy a diákok műveit kifogásoló feljelentő, az esetleg véleményt adó cenzor, s a tilalmakat szerkesztő helytartótanácsi előadó tisztában voltak avval: itt haladó nyugati filozófiai hatás vehető észre, ideje fellépni ellene. A dolgozatok szerzői barátként, vagy vetélytársként egyszerre kezdtek foglalkozni témájukkal, esetleg már megírás közben is ismerhették egymás munkáját. A példaanyagot inkább a családi

élet köréből vették, az ellentétek kiemelésére nagy gondot fordítottak. A jegyes mindkettőjüknél szerepel:

„... remekje
A' szépnek, a' gyönyörűnek – a' leány ...
Örömmel áldozod fel életed –
Barátom! Ő egy rut fajult teremtmény,
Álnok, csalárd, csábításodra les,
Bévon kelepczéjébe rut buja
Örömöknek, és – kaczagja vesztedet.”

163Az Ember az Embernek Ördöge című jambikus versében írja Horváth József, ahol valóban ördögi az ifjú leány. K. Horváth Dániel Az Ember az Embernek Istene hexameteres sorai viszont így vallanak a jegyesről:

„... beljébe szivemnek,
Hajdani szép szeretőm, emléked jött bele ismét,
Mint csüggtem nefelejts-szemeden hü ifjui hévvel
'S melly boldog voltam, ha, kegyes szemeimbe mosolyogtál.”

Mind a ketten írnak a szülőkről:

„... Szüléjidet birod,
Veszélyek ellen bátornak hiszed
Magad, – reménylesz benne védeket,
Ha mások üldöznek, tanácsadókat.”
(Az Ember az Embernek Ördöge)

„... hogyha szavam béhatna sötét üregébe
Nemzőm, 's kedves anyám, soktól áldotta sírodnak,
'S mennyei bájjal tölt szemeid néznének enyémbe,
'S mint csecsemőt hajdan „mi bajod” kérdeznének enyelgve,
Nem fagnának-e meg szavaim 's átokra kinyilt szám
Megrettenve,...”
(Az Ember az Embernek Istene)

A barátokról így emlékeznek meg:

„... egy baráti kép.
Szeméből vétlen sziv mosolyg reád,
Képében ártatlan, csalást hagyó
'S nem esmerő sziv tündököl. Szelid
Nyájas szavakkal von' hálójiba,...”

... – jó haddal egygy hatalmas
Hódoltató, rabszjira füzve visz

*Elébe vélt barátod, megvakitva
Igért arany csalóka fényitől.”
(Az Ember az Embernek Ördöge)*

A hű barátokról esik szó Az Ember az Embernek Istene című műben. Ebben a két dolgozatban szinte szántsándékkal kerülnek a politikai célzás lehetőségét. Ez előzetes utasítás, közös megbeszélés, vagy a társaság ülésein felmerült hozzászólás, hallgatólagos megegyezés eredménye lehetett. A művek mégis magukra vonták az államhatalom figyelmét. Pár évvel később Ragályi Kálmán így jellemezte a helyzetet: „Ha az ifjak kártyáznak, isznak s lányok után járnak, ez mind természetes és megbocsátható, de ha olvasnak gondolkodnak, ... ez veszedelmes, ez forradalmat rejt méhében.”²⁰⁽²¹⁰⁾ Ez az elv már 1828-ban is érvényesül. Az iskolák belső törvényeit, a szórakozásokra, színházlátogatásokra, esetleges tivornyázásra vonatkozó szabályokat nem elemzik részletesen az államhatalmi szervek. Itt azonban a szellemi életben megnyilvánuló áramlatról, életfelfogásról, bíráló kedvről van szó.

Egyelőre elegendőnek látszik az erős figyelmeztetés: az ilyet kerülni kell. De nem sok idő telik el, a Lovassy Lászlót és forradalmi társait nevelő iskolákat 1837-ben hatalmi szóval szabályozzák meg. A társaságokat betiltják, ezen a néven nem működhetnek tovább. A megmaradó nyelv művelő köröket messzemenően ellenőrzik, a politizálást szigorú megfélemlítésekkel akadályozzák meg.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Gömöri János: Merkúr-keresztes kerámiabélyegek Sopronból

164 Gömöri János: Merkúr-keresztes kerámiabélyegek Sopronból

Közel 80 éve, hogy Kugler Alajos soproni múzeumigazgató az Archaeologiai Értesítő hasábjain értekezett¹⁽²¹¹⁾ a „Rejtélyes bélyegű cseréptárgyakról a soproni múzeumban” címmel. A századforduló táján figyeltek fel a régiségbúvárok a földből előkerült grafitos edényekre, amelyeken a szóban forgó, pajzs alakú bélyegeken +, T vagy kombináltabb jelek találhatók. Ezeket a kerámiajegyeket részben sikerült XIII–XVI. századi ausztriai műhelyekhez kötni.²⁽²¹²⁾ A különös bélyegek egy viszonylag későbbi csoportjába tartoznak a Merkúr-keresztes (monogrammal is ellátott) jelek, amelyeknek első példányait Pozsonyból a század elején közölték.³⁽²¹³⁾ Azóta a hazai kerámia kutatók nem nagyon foglalkoztak a Merkúr-keresztes bélyegekkel, igaz előfordulásuk sem olyan gyakori, mint a tullni (T) és bécsi (+) bélyegeké. Gyakrabban ismertettek viszont műemléki épületek kőfaragványain előforduló Merkúr-keresztes jeleket.⁴⁽²¹⁴⁾

A soproni Előkapu melletti városárokban három grafitos ötvöstégelyt találtunk. A használatbavétel előtt eltörött (salakos fémolvadékat nem tartalmazó) olvasztó tégelyek a városárok szélétől 4–5 méternyire, az árok iszapos rétegében, 4 méter mélyen kerültek elő, amikor az Állami Biztosító új épülete alatt átvezető híd belső pillérét alapozták.

1. Tégely, törött, M:9 cm; TÁ:4,9 cm. Talpán 2,8 cm magas, négyes számjegyből képzett kettős kereszt I S monogrammal. Külön bepecsételve 4-es számjegy. Lsz. 76. 57. 1 (1. kép 1).

2. Tégely, törött, M:6,5 cm; TÁ:5 cm. Talpán mélyen benyomott, 1,9 cm magas négyes számjegyhez hasonlító bélyeg I S monogrammal. Külön bepecsételve 5-ös számjegy. Lsz. 76. 57. 2 (1. kép 2).

3. Tégely, törött, M:5,2 cm; TÁ:5 cm. Talpán félig benyomott bélyeg, amely négyes számjegyhez hasonló kettőskeresztet és *FA* monogramot tartalmaz. Lsz. 76. 57. 3 (1. kép 3). Mellette az 5-ös számjegyet utólag karcolták be.

1651. XVII. századi ötvöstégelyek a soproni városárokból (Fotó: Adorján Attila)

Az 1700-as években az Előkapu előtt, a városárok szélén is felállították bódéikat a vásározó kereskedők.⁵⁽²¹⁵⁾ Később a XVIII. század 80-as éveiben az Előkapu melletti városárkot beépítették. 1784–85-ben a 61. sz. ház (későbbi Előkapu 10., amelyet 1894-ben, a városháza építésekor lebontottak) Schmiedbauer János ötvösmester tulajdona volt.⁶⁽²¹⁶⁾ Kezdetben arra gondoltunk, hogy az 1. és 2. tégely *I S* monogramjai Johannes Schmiedbauer (bécsi származású) ötvös nevének kezdőbetűit rejthetik, mivel a tégelyek ott kerültek elő, ahol az említett ötvös háza állott. Nyilvánvaló azonban, hogy ebben az esetben nem lehet ötvösjegyről szó, bár monogramos Merkúr-keresztes ¹⁶⁶ötvösjegyek előfordultak ebben a korban.⁷⁽²¹⁷⁾ A bélyeget még nyers állapotban nyomták a tégely aljára úgy, mint a fazekasműhelyek jeleit. Tágabb értelemben a Merkúr-keresztes bélyegek kereskedőjelek, amelyen nem csak fazekasárún, hanem fegyvereken,⁸⁽²¹⁸⁾ vagy éppen mézeskalácsokon⁹⁽²¹⁹⁾ is előfordulhatnak.

A soproni tégelyeket lelőköriülményeik alapján a XVII. század második felére, vagy a XVIII. század elejére

datálhatjuk. Az árok feltöltésének megkezdése előtt kerültek ugyanis a városárokba.[10\(220\)](#)

[1672](#). A ferences templom mellé épített középkori boltok alapjai (nyíllal jelölve az ötvös bódéja)

Bőséges analógiáit ismerjük bélyegeinknek az újabb pozsonyi,[11\(221\)](#) bécsi,[12\(222\)](#) alsó-[13\(223\)](#) és felsőausztriai[14\(224\)](#) bélyeges kerámiatöredékek között, zömmel grafitos edények (korsók) füléről, ritkábban (fazekak) pereméről és elég gyakran öntőtégelyek aljáról. A hazai anyagban a nagycenki Széchenyi kastély nyugati szárnyának pincéjében előkerült tégelysorozatot említhetjük, mint legközelebbi analógiákat. A hat törött tégelyt Nováki Gyula 1958-ban mentette meg.[15\(225\)](#) Fémolvadék egyikben sincs, nem voltak még használatban, mégis a lelőhelyen megfigyelt „kemenceféle nyomai” (amelyre a kastély építésekor ráfalaztak) egy XVII–XVIII. századi cenki ötvösműhelyre utalhatnak.[16\(226\)](#) A cenki tégelyek közül kettő grafitos. Az egyikben Merkúr-keresztes bélyeg van *I E* monogrammal és nyers állapotban benyomott *Z* betűre emlékeztető 2-es számjeggyel.[17\(227\)](#) A másik, valamivel kisebb méretű, bélyeg nélküli. A nem grafitos, de erősen soványított agyagból készült tégelyek között a legnagyobb méretű aljára 2-es számjegyet karcoltak be.[18\(228\)](#) Távolabb Tomka Péter győri ásata a Varga u. 3. sz. telek Saru közti sarkán XVII–XVIII. századi edénytöredékekkel együtt hozott felszínre grafitos, összeégett, fémsalagos tégelyt

Merkúr-keresztes bélyeggel és benyomott 4-es számjeggyel.¹⁹⁽²²⁹⁾ Itt az egyik monogram *I*, a másik olvashatatlan. Székesfehérvárról²⁰⁽²³⁰⁾ Holl Imre gyűjtéséből ismerünk egy Merkúr-keresztes bélyeges tégelyt, amelyben ¹⁶⁸*PSM* monogram olvasható. Budáról²¹⁽²³¹⁾ ugyancsak Holl Imre gyűjtéséből Karakas pasa tornya közeléből *A K* monogramos Merkúr-keresztes bélyeggel ellátott fazékfülről van tudomásunk.

A Magyarországon lelt darabok importárak. A középkortól a grafitos edények fő kereskedelmi útja területünkön a Duna volt, amelyen a természetes grafitleőhelyek közelében működő műhelyekből piacra szállították a „vasfazék”-nak (Eisenton-Keramik) nevezett árut. Így természetes, hogy ez a kerámiafajta a Duna melletti, vagy a nagy folyóhoz közelebb eső településeken kerül elő.

Ha soproni tégelyeink eredetére kívánunk fényt deríteni, meg kell említenünk, hogy megegyező bélyegek nemcsak tégelyek alján, hanem fazekak peremén vagy korsók fülén is előfordulnak. 1. és 2. tégelyünk *I S* monogramos bélyege Bécsben korsófülön található, 3. tégelyünk *F A* monogramos bélyege Pozsonyban csak korsófüleken fordul elő. Az *I A* monogramos bélyeg Pozsonyban tégelyen, ugyanott, valamint Hainburgban és Hohenauban edényfüleken. A székesfehérvári tégely *PSM* monogramjának pontos mását Bécsben edényperemen találjuk meg. Így nyilvánvaló, hogy a Merkúr-keresztes bélyegeket használó műhelyek, manufaktúrák korsót, fazekat és tégelyeket együtt gyártottak kifejezetten exportra. A Merkúr-kereszt a kereskedelmi forgalomba kerülő áru jelzése, amely nagyjából a „kiváló áru” jelentéssel bírt. A monogramok a fazekasmesterek, vagy műhelytulajdonosok nevének kezdőbetűi.

A Sopronban előforduló *F A* monogram Weisinger szerint Wels vagy Enns egyik, a XVII. század első felében működő fazekasüzeméhez köthető.²²⁽²³²⁾ Pozsonyból 10 *F A* monogramos bélyeget közöl Vallašek és helyi fazekasok produktumainak tartja ezeket a XVI. századból és a XVII. század elejéről.²³⁽²³³⁾ Bár biztosan még nem tudja a városon belül műhelyhez kötni a grafitos, bélyeges kerámiát, az 1581–1611-ig terjedő időből közölt pozsonyi fazekasmesterjelek Merkúr-keresztjei bizonyítéknak látszanak arra, hogy a pozsonyi fazekasok is használhattak edényeiken ilyen Merkúr-keresztes bélyegeket. *F A* bélyegünk leginkább a pozsonyiakkal egyezik meg és innen ismerjük legtöbb analógiáját. Nyilván tégelyünk a pozsonyi *F A* bélyeges edényekkel egy műhelyből származik. Ezt a műhelyt azonban pontosan lokalizálni még nem lehet.

I S monogramos tégelyünk analógiái a XVII. század második feléből Wels és Sarlembach területéről ismertek. Ezt a jelet Weisinger Sarlembach (Felsőausztria) egyik, a XVII. század második felében működő műhelyéhez köti.²⁴⁽²³⁴⁾

A fazekasműhelyek pontosabb meghatározása csak akkor válik lehetővé, ha előkerülnek a fazekaskemencék,²⁵⁽²³⁵⁾ bennük, vagy mellettük a bélyeges cserepek és ezeket a monogramos bélyegeket ottani, korabeli fazekasmesternevekkel²⁶⁽²³⁶⁾ lehet azonosítani.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a régészeti módszerrel a XVII. sz. második felére vagy XVIII. sz. elejére datálható soproni tégelyeket inkább a XVII. sz. második felére kell meghatározni. Bélyegek alapján felsőausztriai származásuk valószínű.

**1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Tóth Endre: SILVANUS VIATOR
Egy adat Pannónia római kori vallási életéhez**

¹⁶⁹Tóth Endre: SILVANUS VIATOR

Egy adat Pannónia római kori vallási életéhez

1. A pannoniai, illetve közép-dunavidéki antik vallásosság megismeréséhez vezető utak egyikét Silvanus isten vizsgálata jelenti. Ez az az isten, akinek a római államvallás isteneivel szemben erőteljesebbnek és mélyebbnek látszik a kapcsolata az illír-pannon földdel, és akivel kapcsolatban éppen ezért vetette fel a kutatás az interpretatio Romana lehetőségét: Silvanus alakjában egy római néven tisztelt, római istennel azonosított helyi istent kell látnunk. Az alábbi tanulmány ennek az istennek az értelmezéséhez, lényegének jobb megértéséhez szeretne egy ponton hozzájárulni.

Az újabban Gerulataban előkerült gyűrű irányította rá a figyelmet Silvanusra. Ez a gyűrű nem egyedülálló lelet, hanem egyazon leletcsoportba tartozik azokkal az arany és ezüst gyűrűkkel, amelyeken Silvanus isten neve szerepel. Az eddig ismert Silvanus-gyűrűk a következők:

1. Sokszögű ezüstgyűrű, poncolt felirattal: *V(oco?) Silvanum Viatorem*. Ez a gyűrű a gerulatai (Oroszvár, Rušovce, Csehszlovákia) IV. századi temetőjének egyik sírjából került elő.
2. Sokszögletű lemezes aranygyűrű; felirattal: *S(ancto) S(ilverno) s(acrum) Ursini(us) v(otum) l(ibens) m(erito) s(olvit)* Scarbantiában (Sopron) került elő (1. kép).
3. Sokszögletű, lemezes aranygyűrű. Felirata: *Silvano votum*. Lelőhely: Savaria (Szombathely) (2. kép).
4. Sokszögletű, lemezes ezüstgyűrű, poncolt díszítéssel. Felirata: *S(anc)te Silvane*. A fenékpusztai IV. századi katonai építményben került elő (3. kép).
5. Zárt ezüstgyűrű. Felirata: *Silvano [v]otum*. Lelőhelye: a Bakony hegység környéke.
6. Sokszögletű ezüstgyűrű felirata: *Silvano viatori*. Lelőhelye: A bogádi IV. századi temető egyik sírja.
7. Hatszögletű aranybulla, szögletes oldalain a felirat: *Si(l)v(a)no / v(iatori?) a(ugusto?) L. ILM / s(o)lv(i)t / votum / l(i)b(ens) m(e)r(ito) (n?)*. A gyűrű Győr környékén került elő. IV. századi készítmény (4. kép).

A gyűrűk a formájuk alapján – a bakonyvidéki darab kivételével – egyazon csoportba tartoznak: a szalagtestű, sokszögletű gyűrűk típusába, amely a császárkor végére keltezhető. A kelteztést megerősítik a gerulatai és bogdai gyűrűk, amelyek valóban IV. századi temetőből kerültek elő. Az arany bulla ugyancsak IV. századi darab.

A gyűrűfeliratok részletesebb vizsgálata előtt rögtön tisztázni kell egy kérdést. A fenékpusztai gyűrűvel kapcsolatban olyan értelmezés merült fel, amely a gyűrűfeliratokon szereplő Silvanust keresztény szentnek tartja. Sági Károly ezt a személyt Silas-szal, Pál apostol tanítványával kísérelte meg összekapcsolni. Ennek az azonosításnak, és a gyűrűk keresztény környezetben való felhasználásának azonban nincsen kellő alapja. Ezért kizárható:

1. Gyűrűnk jellege pogány felhasználásra mutat. Ezt tanúsítja a fogadalmi (*votum*) formulák felhasználása, valamint a gyűrűk mágikus felhasználása és a bulla hasonló rendeltetése.
2. A Silas-szal történő azonosítás bizonyítása nem történt meg. A Pál-tanítvány esetleges pannoniai kultuszának nincsen bizonyítéka.

3. A *viator* jelző előfordulása Silvanus neve mellett végképpen kizárja a keresztény értelmezés lehetőségét.
4. A *sanctus* nemcsak keresztény környezetben fordul elő, hanem a pogány istenek neve mellett is sokszor olvasható, különösen Silvanus epithetonjaként gyakori.

A Silvanus istennel azonos nevű keresztény szentek létezésén nem kell csodálkoznunk, vagy a keresztény isten valamiféle keresztény továbbfejlődésére gondolnunk. Más római istenek nevével ellentétben Silvanusé volt az egyetlen, amely már a császárkor 170. első évszázadaitól fogva változatlan alakban, cognomenként (a római név harmadik, az egyénnel leginkább kapcsolatban álló alakja) is előfordul.

Megállapítható, hogy a gyűrűinket, amelyek formailag és feliratuk szerint is összetartoznak, valamint a bullát, a IV. században készítették és Silvanus istennek dedikálták.

2. A továbbiakban röviden ismertetjük a gyűrűk szimbolikus jelentését és a hozzájuk fűződő hiedelmeket.

A gyűrűnek – egyebek között – a kapcsolatot, az összetartozást, a valakihez való tartozást jelző, azt szimbolizáló szerepe, értelme van. Ez a később pusztán szimbólummá, jelzéssé váló, kezdetben azonban mágikus kapcsolat irányulását tekintve kétágú: az egyik az evilági, elsősorban társadalmi vonatkozású. A másik metafizikus. A két ág azonban gyakran fonódik össze. Az első csoportban a gyűrű mágikus szerepe kevésbé érvényesül, illetőleg történetileg hamarabb vált jelzéssé, szimbólummá. Ide tartoznak az eljegyzési és házassági gyűrűk, azután a római patríciusok vasgyűrűi; a szabad állapotban való születést kifejező aranygyűrűk, vagy a katonai rangjelző gyűrűk a császárkor századaiban, a IV. századi hűséggyűrűk stb.

A második csoportba tartozó gyűrűk a természetfeletti hatalmak felé irányulnak, azokhoz kapcsolják a gyűrű viselőjét. Ide tartoznak az istenségeknek, a numeneknek, dedikált gyűrűk, valamint a különféle vallások papjainak, papnőinek vagy szerzetesnőinek a gyűrűi: a mágikustól a jelzésszerűvé váló kapcsolatig, de ide tartozik például Velencének a tengerhez fűződő jegyességét szimbolizáló gyűrű-szertartás is.

Mi a célja az istenségnek dedikált gyűrűnek? Céljuk egy tőről fakad azokkal a hiedelmekkel, amelyek a vallási kultusz, a gondosan kitervelt és végrehajtott rituális előírások szigorú megtartásával óhajtják biztosítani az istenséggel a jó kapcsolatot. Azt a kapcsolatot, amelynek alaptartalma, célja az ember alapvető biztonság-igényének a megszerzésére és megtartására irányul. Az isten és az ember közti kapocs látható, kézzelfogható megkötésére különösen alkalmasnak látszik az a tárgy, amely az egyéb használati vagy viseleti tárgyak közül a legszemélyesebben, a legszorosabban kapcsolódik a tulajdonosához (gondoljuk például a Polykrates gyűrűjének a történetére) és amely ezáltal lehetővé teszi a szoros és állandóan érzékelhető kapcsolatot az istenséggel. Nem közömbös ebből a szempontból az a tény, hogy az isteneknek szóló dedikációkat a császárkorban elsősorban gyűrűkön és nem más viseleti tárgyakon (pl. fibulákon) olvashatjuk. Szépen tanúsítja mindezt Gellius, aki arról ír, hogy a gyűrűt, a negyedik ujra kell húzni, mert onnan egy ideg indul, amely a szívvel van összekötetésben (*Noctes Atticae* X, 10.)

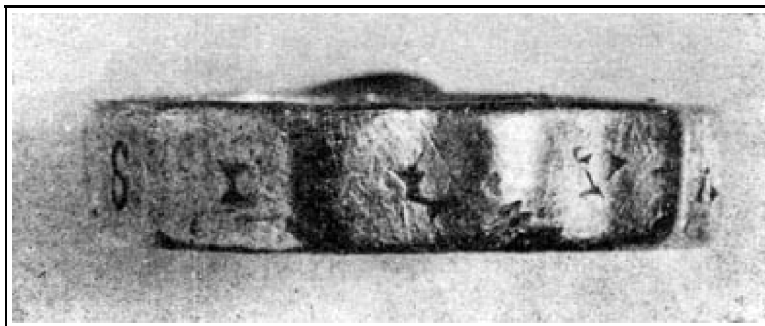
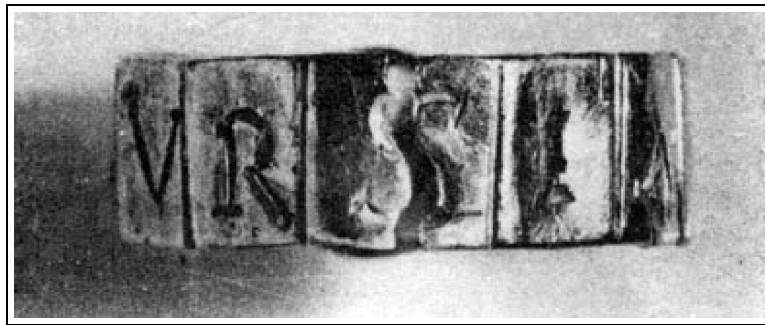
A gyűrűknek ez a jelentése tette lehetővé és váltotta ki azt a tényt, hogy az isteneknek, így Silvanusnak is gyűrűket dedikáljanak.

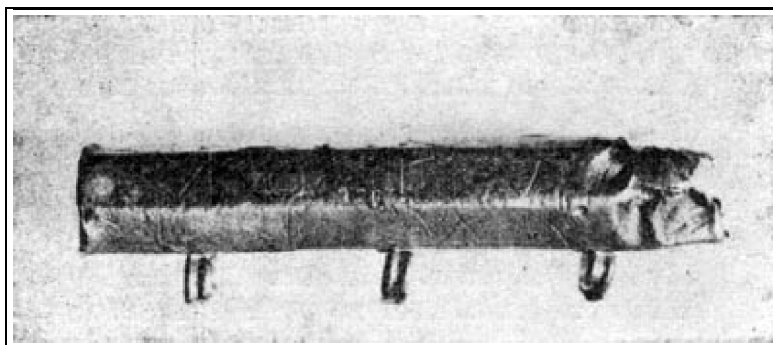
A különféle istennév-feliratú gyűrűk nem ritkák a császárkori emléktárhelyekben. Silvanus istennek dedikált gyűrűket azonban eddig csak Pannoniából ismerünk, de az egyéb isten-neves feliratú gyűrűkkel szemben ezek mind IV. századiak. Ennek alapján a Silvanus-gyűrűket különösen fontos hely illeti meg Pannónia római vallási életének a vizsgálatában. Az alábbiakban tehát azt kíséreljük megállapítani, hogy ezek a

gyűrűk mennyiben járulnak hozzá a pannoniai Silvanus-kultusz értelmezéséhez és mennyiben nyújtanak új adatokat a pannoniai római, különösen IV. századi vallásosság megismeréséhez.

Az értelmezésnél Silvanus jelzőjéből indulunk ki. A *viator* novum az isten melléknevei között: csak újabban tűnt fel a bogádi ezüstgyűrűn, valamint a Gerulatában előkerült emlékeken. Ott ugyanis a gyűrű mellett még egy *S(ancto) D(eo) S(ilvano) Viato[ri]* feliratú oltártöredéket, és egy *viator[..] / ave* feliratú falkarcolatot is találtak. Ezek a leletek mindenesetre a *Silvanus Viator* néven tisztelt isten közkedveltségéről tanúskodnak Gerulatában.

Az utazó, az úton lévő jelentésű *viator* jelzőt istennévvel kapcsolatban csak néhány, de számunkra annál fontosabb esetben leljük meg. Két feliraton *Mercurius* neve mellett olvashatjuk; máshol a larokkal, tehát az utasokat is védő, pártfogó istenekkel kapcsolatban olvashatjuk.

1711–4. Silvanus istennek dedikált aranygyűrű Scarbantiából, Savariából, ezüstgyűrű Fenékpesztáról, arany bulla Győr környékéről

172A *viator* szó jelentése és előfordulásai azt sugallják, hogy Silvanus *viator*-ral kapcsolatban is hasonló vagy egyező értelmezést keressünk. Ehhez azonban a Silvanus-istenképzetben is hasznos volna kimutatni hasonló, az utasokat védő funkciót. 1. *Általában*: Silvanus utasokat védő szerepére már W. Mannhard felhívta a figyelmet: „Die Bedeutung auf Reisen und die glückliche Zurückführung zur Heimat wird ebenfalls als das Werk des Silvanus angesehen.” Valóban G. Böticher közölt egy olyan Silvanusnak dedikált oltárt, amelynek az oldalán árucsomagot és caduceust (Mercurius jelvényét) ábrázolta a kőfaragó: az ábrázolás tanúsítja, hogy az oltárt állító az utazás szerencsés lebonyolításához Silvanus pártfogását kérte.

Silvanus és a *viator* melléknévvel is rendelkező Mercurius közti affinitásról néhány oltárfelirat is tanúskodik. Egy oltárdedikációban Africában Mercurius neve mellett a pontosabban nem értelmezhető *Silvius* olvasható. Két másik oltárt Silvanus Mercuriusnak, ill. *Mercurio Silvano Aug(usto)* dedikáltak. Ezek mellett ismerünk Mercuriusnak és Silvanusnak közösen állított oltárokat is.

Silvanus kultusza továbbá az útépitkezéseknél, az útiállomásokon és lóváltóhelyeken, tehát a kereskedelemmel, az utakon való járással kapcsolatos helyeken is kimutatható.

Ezekből az adatokból annyi mindenesetre megállapítható, hogy az az istenség, amelyet *Silvanus* néven tiszteltek szerte a birodalomban, az utasok szerencsés útjának biztosításában is szerepet játszott. Ennek a feladatkörének a kifejezője a *viator* jelző, amely most Pannoniában az isten neve mellett feltűnt.

Mindössze az utasok biztonságának a megőrzését, az utazások alkalmával bekövetkező veszedelmek elhárítását jelentette-e Silvanusnak az a védnöksége, amit a *viator* melléknévvel fejeztek ki? Úgy vélem, hogy nem. Mert ahogyan Mercurius sem csak az evilági utakon járókat védte, hanem az elhunytak lelkeit is vezette a másvilágra, úgy *Silvanus viator* is rendelkezhetett a psychopompos feladatkörrel. Joggal hívta fel Silvanusnak erre a funkciójára a figyelmet Hedwig Kenner két olyan Silvanus-émlék alapján, amelyeken caduceus látható.

Felismerhető-e azonban az alvilághoz, a túlvilághoz fűződő kapcsolat az itáliai vagy egyáltalában a Silvanus-képben és ábrázolásokon? A. Brelich már évtizedekkel ezelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy „... a kelták ... azt a kalapácsos, chtonikus istenüket ismerik fel Silvanusban, akit mégis inkább a helyi néven, Succellusnak neveznek.” Ugyancsak ő volt az, aki egy másik megjegyzésében ezzel kapcsolatban hívta fel a figyelmet az ábrázolásokon Silvanus lába mellett ülő kutya alvilági kapcsolataira. A kutyának a chtonikus, alvilági, halálos szférákkal való szerteágazó kapcsolata az antik mitológiában, rítusokban és a mindenkori

néphitben közismert. Orth a kutya chtonikus szerepének az értelmezésénél a görögökkel kapcsolatban vetette fel azt a lehetőséget, ill. értelmezést, hogy a kutya, ahogy a házat és az udvart őrizte, ugyanúgy őrizte az alvilágot is. A kutya jelenléte tehát a Silvanus ikonográfiában az isten chtonikus jellegére utal.

Az isten az ősi, halálos vonásait nem vesztette el, hanem sokáig megőrizte. Ezt az időben korábbi Succellus-azonosítás, és az időben későbbi, Pannoniában megfigyelhető aspektusai mutatják: affinitása az ugyancsak chtonikus vonatkozású keresztúti istennőkhöz, valamint a psychopompos-viator működési terület. A lélekvezető feladatkörre további bizonyíték is rendelkezésünkre áll. Annak a Velencében őrzött szarkofágnak megfelelően, amelyen Mercurius psychopomposi ('a holtak lelkeit az alvilágba kísérő') minőségben van ábrázolva, egy salonai szarkofágon Mercurius mellett Silvanus alakját is kifaragták. Nemkülönben fontosak az isten halálos vonatkozásaihoz az aquileiai Silvano Augusto sacrum a halott emlékére állított oltárok.

3. *Silvanus kapcsolata az úti istenségekhez.*

Silvanus és a Silvanak, valamint a keresztúti istennők kultuszának kapcsolatára a kutatás már régen felfigyelt. ÉNy-Pannoniában bizonyított ez a kapcsolat. Erről a területről, amely megegyezik gyűrűink nagyobbik részének lelőhely körzetével, Vindobonából és Carnuntumból ismerünk olyan oltárokat, amelyeket Silvanusnak, a Silvanaknak és az úti istenségeknek, köztük a keresztúti istennőknek, a Quadriviae-nak emeltek. Ezek az oltárokon is feltűnik a caduceus-ábrázolás.

173 Úgy látszik tehát, hogy Silvanusnak az utazást, az utasokat védő, óvó, a szerencsés utazást elősegítő szerepköre ÉNy-Pannoniában előtérbe került. Ezt a *viator* jelző kétségtelenül kifejezi.

Silvanus chtonikus vonatkozásai és a psychopomposi-viatori működése pedig segíti feltárni és megérteni az illyricumi Silvanus-istenképzet egyik összetevőjét, azt, amelyik az interpretatio Romána folyamatában láthatólag lényegesebb szerepet játszott.

A chtonikus vonások tehát mind Silvanusnál, mind az úti istenségeknel jelentkeznek. Hangsúlyoznunk kell, hogy az úti istennők mindig és mindenhol chtonikus jellegűek, amint azt az antik és a későbbi néphit tanúsítja. A képzet alapja mindig és mindenhol ugyanaz: az elhunytak lelkei csatangolnak szerte az utakon; a keresztutaknál gyülekeznek. Általában azoké a halottaké, akik idejük lejártá előtt haltak meg: az öngyilkosoké, a kivégzetteké, továbbá az éjjelente az egykori lelőhelyükre hazafelé igyekvőké. Mindezek a szellemek segíthetik vagy gátolhatják az utakon vándorlók biztonságos utazását. A kereszténység elterjedése után ezek – a pogány istenekhez hasonlóan – egyre inkább ördögszerű lényekké, gonosz lelkekké váltak: ugyanúgy mint minden „pogány szellem”, és mint a halálos bűnben elhunytak (az öngyilkosok, a keresztény szertartás nélkül eltemetettek) elkárhozott lelkei.

Az utakhoz, a keresztutakhoz fűződő római hiedelmek: a *lares compitales*, és a *lares viales* kultusza szintén chtonikus vonatkozású. A Balkánon Hekate alakjában fonódtak össze a keresztutakkal kapcsolatos, ugyancsak chtonikus vonatkozású hiedelmek. A keresztúti hiedelmekkel kapcsolatban álló Hekate-nak a római Dianával történő egyezése és egyeztetése különösen jelentős a Silvanus-kultusszal kapcsolatban, mert a Silvanus és Diana közti bizonyított, meglévő (de tartalmilag még alig kibontott) kapcsolat ugyancsak Silvanusnak az úti istenségek iránti affinitását tanúsítja.

Ezekhez a hasonló tartalmú és hasonló megjelenési formájú, valamint az egész európai hitvilágra jellemző chtonikus jelleggel rendelkező hiedelmeknek egyik találkozó helye volt a Közép-Duna-medence, ahol az összetett etnikai képnek megfelelően a hitvilág – így a Silvanus-kultusz – esetében is az „egyszerűséggel”

szemben szerteágazó és bonyolult folyamatokkal és kapcsolatokkal kell számolnunk. Számunkra különösen fontos F. M. Heichlheim megállapítása, aki A. v. Domaszewski és A. Grenier alapján a Quadruviae kultusz balkáni-illyricumi eredete mellett foglalt állást.

Az úti istenségek kultuszát Pannoniában a feliratok mellett más emlékek is tanúsítják. Ezek egyik csoportja kapcsolatban áll a Silvanus-Silvanae kultusszal is: a néphithez az oltároknál és domborműveknél sokkal közelebb álló, azt jobban visszatükröző, áttört, pálcára húzható ólomvotívokra gondolok. Ezek között előfordulnak darabok olyan három istennővel is, akik az úti istennőkkel azonosíthatók. Ilyen ólomlemezek kerültek elő Vindobonaban, Carnuntumban, de Pannónia belsejében a pogány-telki villában is.

A Silvanus-Silvanae-Diana, valamint az úti istenségek kultuszának összekapcsolódása szempontjából jelentős az a Cerialis-műhelyben készült sigillata-tál töredéke, amely Gerulataban került elő, és az úti istenségeket ábrázolja. Talán nem véletlen, hogy ilyen Cerialis-tál eddig Pannoniából éppen csak Gerulatából ismert, ahol az újonnan megindult ásatások leletei a Silvanus Viator kultusz létezését tanúsítják.

Nyomatékosan hangsúlyozni kell azonban, hogy az utakhoz fűződő hiedelmekben szerepet játszó numeneknek részben vagy egészében csak a rituális, kultikus kapcsolatuk fűződik a keresztutakhoz. Mit értek ezen? Ezeket a numeneket nem, vagy legalább is nem elsősorban, illetve kezdeti fokon nem azért tisztelték, mert a keresztutakkal álltak kapcsolatban. Ez volt a másodlagos szempont, amit az istenek epiphániájának, megjelenésének a helye (az a hely, ahol tisztelőik hite szerint leginkább megtalálhatók, ahol kultuszuk a legeredményesebben gyakorolható, segítségük elnyerhető) váltott ki. Chtonikus vonatkozásaik alapján valószínűleg ezek is ősi termékenység-istenek voltak, amit a fák, ágak tisztelete és ezeknek a kultuszban játszott szerepe is tanúsít.

174 Miért volna azonban számunkra különösen fontos, ha sejtésünk, ti. a Quadruviae-kultusz illyricumi-balkáni eredete igazolást nyerne? Ebben az esetben bebizonyosodna, hogy az illyricumi néphitben az utakhoz fűződő, azzal kapcsolatban álló rítusok lényeges szerepet játszottak. Ez pedig segíti megérteni a Silvanus-kultusz pannoniai elterjedésének és értelmezésének, interpretációjának egyik okát. Vélhető-e azonban, hogy Silvanus utasórzó feladatköre, védnöksége játszott lényegesebb szerepet az interpretációban? Igen, de még inkább akkor, hogyha mind az illyricumi numen, mind Silvanus esetében az utasórzó szerep a chtonikus területre is kiterjedt. Amint láttuk, ez valóban így van. Silvanus halálos vonásai egyben a termékenységi képzetekkel való kapcsolatát is jelentik, amit az isten ábrázolásai alapján a kutatás már megállapított. Így a rómaiak által tisztelt isten és a helyi numen funkciója, tartalma széles területen és jelentős körben érintkezett egymással, másrészt az interpretáció folyamatában különösen jelentős: rítusaik, kultikus cselekményeik közel álltak egymáshoz, ami az azonosítást nagyban elősegítette.

4. Véleményem szerint tehát az itáliai, chtonikus vonatkozású termékenység-isten, aki az utasokat őrző feladatkörrel is rendelkezett (Silvanus). Illyricum területén olyan numennek felelt meg, aki egyrészt a lakosság vallási képzeiben fontos helyet foglalt el („főisten” volt), másrészt jellemzői voltak a halálos-termékenységi vonások. Tisztelete, kultusza (és feladatköre) pedig az utakhoz, útkereszteződésekhöz kapcsolódott. Párja hasonló tulajdonságokkal rendelkezett, mint Hekate-Diana. Természetesen nem kell arra gondolnunk, hogy ez az ősi chtonikus-termékenység isten egész Illyricum területén teljesen egységesen, teljesen azonos tartalommal, rítusokkal és ikonográfiai típussal rendelkezett. Az pedig a legkevésbé sem várható el, hogy ennek az istennek és párjának a neve az egész illír területen megegyezzen. Ezért a Silvanusnak és Dianának megfelelő *Vidasus / Thana* istenpáros azonosítását a név egyedisége alapján tagadni nem lehet. Örülnünk kell annak, hogy ennek az istenpárosnak egyáltalában

maradt fenn említése.

Nem tartható kellően megalapozottnak és megokoltnak az a vélemény sem, amely a Silvanusnak megfelelő illír főistent azon az alapon tagadja, hogy a Silvanus-oltárokat Pannoniában nem az őslakosság, hanem a rómaiak állították, másrészt ez a Pannoniában tisztelt Silvanus nem rendelkezett speciális, helyi sajátosságokkal. Ennek a véleménynek a cáfolatára a következőket mondhatjuk:

1. A legtöbb Silvanus oltár a II. század végéről, ill. a Severus korból maradt ránk. Erre az időpontra az őslakosság átalakulása, romanizációja – legalábbis a régészetileg megfogható vonásokban – már végbement. Nyilvánvaló az, hogy a legkevésbé éppen a hitvilág területén történt meg ez az átalakulás, de a *külső* megnyilvánulási formákat, szokásokat erre az időpontra az őslakosság már átvehette. Akiknek a romanizációja nem volt olyan fokú, vagy nem olyan közegben éltek, ahol a feliratállítás szokása vagy divatja érvényesült, azoktól viszont nem várható el, hogy a főistenüknek, annak saját nevével oltárt állítsanak. Amikor a rómaivá válás olyan fokra jutott, hogy az oltárállításra a helyi lakosság részéről sor került, akkor pedig már az új néven tisztelt istennek állítottak feliratokat. A romanizáció folyamatának a vallásos életbe történő és a régészeti úton megfogható nyomon követése a következő lehet: ha az őslakosság a számára idegen oltár- vagy domborműállítás szokását átveszi, valószínű, hogy ezzel együtt a hozzákapcsolódó egyéb vonatkozásokat is átvette. Tehát az általuk tisztelt numen nevében és ikonográfiájában már romanizált formában jelenik meg szemünk előtt. Ebben az esetben a *folyamat* számunkra már nem ragadható meg. Ha a folyamat nem egyidejűleg, az összes tényező esetében egyszerre történik meg, hanem *elcsúszva*, akkor áll elő az az eset, hogy a római szokásnak megfelelő oltáron az őslakosság istenének a neve áll, mint Vidasus és Thana esetében. Az elcsúszott folyamat azonban a különleges eset, az először tárgyalt pedig az általános.

A II. század végétől azonban a feliratos anyagban már aligha mutatható ki nemcsak az, hogy az illető személy az őslakosok leszármazottja-e, vagy például italicus, hanem főképpen az, hogy még *mennyiben tekinthető őslakosnak*, rómaivá válása milyen fokú.

1752. A pannoniái illetve az illyricumi Silvanus-kultuszt csupán a feliratos anyag alapján értékelni nem lehet. Jó példák erre az áttört ólomvotívok, vagy a IV. századi Silvanus-gyűrűk, amelyek speciális, helyi jelleggel is rendelkeznek. A speciálisan római oltárállítást alapján a már romanizált rétegeknek *első sorban a római módú* vallásossága elemezhető. Az őslakosság hiedelemvilágának, vallási életének megismerésében a *nem* speciálisan római vallási megnyilvánulási formák elemzésével lehet közelebb jutni. Ez utóbbihoz sorolható esetünkben a *néphöz szorosabban kapcsolódó és kapcsolható* tárgyi anyag: a gyűrűk, ólomvotívok stb.

Silvanus-gyűrűink a IV. századi pannoniái pogány vallásosság kevés számú emlékének igen értékes képviselői. Fel kell vetnünk ennek alapján a kérdést: miért éppen Silvanus volt az a pogány isten, akinek a kultusza feltűnik Pannoniában a IV. században. A vizsgált tárgyak jellegéből következik, hogy a magánvallásosság emlékének van szó. A magánvallásosság viszont az a terület, ahol a pogány vallás elemei a kereszténység kedvezményezett vallássá válása után is tovább élhettek. Természetes, hogy nem számolhatunk a császárkultusz és az azzal kapcsolatos szertartások, a hadsereg vallási életének pogány megnyilvánulásaival, egyszóval a római államvallás és annak istenvilága továbbélésével, amelynek az egyéni, magánvallásossághoz sok köze nem volt. Ami a kereszténység elterjedése után is továbbélhetett, az elsősorban a hiedelemvilág volt, valamint a magánvallásosság területe. A kereszténység természetesen ezeket a kultuszokat megpróbálta semlegesíteni, a kultuszoknak megpróbálták keresztény színezetet adni, mint például a császárkultusz esetében. Vagy pedig az egyes lokális kultuszokat megkísérelték valamilyen

úton-módon a keresztény kultusszal helyettesíteni. Erre éppen Silvanus esetében nyílt könnyű lehetőség, miután ez volt az az egyetlen istennév, amely egyben megkülönböztető név (*cognomen*) is volt, és így keresztény szentek, mártírok is viselték. Ezért csak a Silvanus-kultusz főalakját kellett a keresztény vértanúval helyettesíteni. Ezáltal a tételes keresztény vallás csorbát nem szenvedett, és az átvett, a kultuszhoz kapcsolódó pogány rítus adott pillanatban kiküszöbölhetővé vált.

A Silvanus-kultusz IV. századi meglétéből viszont az is következik, hogy a kultusz a helyi lakosság magánvallásosságában mélyen gyökerezett. Ez azonban aligha lenne elképzelhető akkor, ha a kultusz nem volt a helyi vallásosság sajátja, ha azt tételeznénk fel, hogy a pannoniai Silvanus isten nem egy helyi numen római interpretálásából született. A pogány vallásosság főként olyan területeken folytatódott, amelyek a hívek alapvető igényét és szükségleteit kielégítették. Miután a korszak lakossága elsősorban a földműveléssel kereste kenyerét, létük alapját a földművelés jelentette, ezért a legerőteljesebben a földműveléssel, és ezáltal a termékenységgel kapcsolatos hiedelmek, az agrárkultuszok éltek tovább. Ezt különösen elősegítette az a tény, hogy a kereszténység hitrendszere és rítusai nélkülöztek minden, az agrárkultuszokkal, a termékenységi kultuszokkal kapcsolatos vonást. Ezért Silvanus, aki chthonikus (halálos) és egyben termékenység-isten volt, a vallási megnyilvánulások alacsonyabb régióiban, a varázslásokkal kapcsolatban sokáig továbbélhetett a kereszténység elterjedése után is.¹⁽²³⁷⁾

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fábján Lajos: Volksbund-ellenes megmozdulások a SOTEX labdarúgó szakosztályában

176 Fábján Lajos: Volksbund-ellenes megmozdulások a SOTEX labdarúgó szakosztályában

Hiller Istvánnak A soproni egyetemi hallgatók mozgalmi a két világháború között (Sopron 1975) c. munkája foglalkozik a második világháború előtti időszak Volksbund-ellenes ifjúsági mozgalmival. A tanulmánykötet adalékként szolgáljon a SOTEX gyár sportegyesületének labdarúgó szakosztályában abban az időben lejátszódott néhány esemény:

Ruzicska (Guttman) Emil¹⁽²³⁸⁾ (1899–) jeles labdarúgó játékos, majd edzői (szakoktató) tevékenysége új állomásaként, miután a vezetése alatt működött Salgótarjáni SE az 1937–38-as évben elnyerte az országos amatőr bajnoki címet, 1941 áprilisában került a Soproni SOTEX gyárba, ahol villanyhegesztőként helyezkedett el, egyúttal ellátta a labdarúgó edzői teendőket is. A Tóth (Potya) István,²⁽²³⁹⁾ Csapkai Károly, Kertész Géza, Jánosi Béla akkoriban ismert labdarúgó edzők köréhez tartozó Ruzicska (aki akkor a Guttman nevet viselte) olyan utasítást kapott a levante labdarúgás országos vezetésétől, hogy a „volksbundista ifjakat ne szerepeltesse, illetve a már levanteegyesületi tagokat kilépésre bírja”.³⁽²⁴⁰⁾

1. A SOTEX Sportegyesület 1944. évi labdarúgó csapata

178 Az 1943. március 30., 31. és április 16-i keletű postai feladóvevények⁴⁽²⁴¹⁾ tanúsítják a „Volksbund Vezetősége Sopron” címére írt levelek feladását:

„Tisztelettel bejelentem, hogy tagjaik sorából a mai nappal kiléptem. Szébb jövőt! Sopron, 1943. március 29.”

Rozenits Kárlly egykori SOTEX-labdarúgót, aki kényszersorozással került az SS-be és annak kötelékéből megszökött, Ruzicska 1943 tavaszán több napig saját lakosán rejtegette, majd a házat körülvevő Gestapo-legényekkel fegyveresen szembeszállt.⁵⁽²⁴²⁾

A nyilasok Ruzicskát 1944 novemberében letartóztatták. Sopronkőhidára került, ahonnan 1945. március 29-én őt is kihurcolták gyalogmenetben nyugatra. Bernauban (Bajorország) szabadult 1945. májusában, majd visszatért Sopronba és résztvett a város labdarúgó életének újjászervezésében.⁶⁽²⁴³⁾

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Hiller István: A TIT 1979. évi tevékenysége Sopronban

Hiller István: A TIT 1979. évi tevékenysége Sopronban

1. A szervezet az eddigi gyakorlatnak megfelelően, a megyei elnökségi irányelvek alapján készítette el és hajtotta végre 1979. évi tervét. A munka során két alapvető újabb, illetve új szempontot kellett figyelembe vennünk: a partnerség elvei szerint ütemezni az előadásokat (az előbbi évinél nagyobb mértékben) és el kellett látnunk a közigazgatási intézkedések során Sopron városához került községek tudományos ismeretterjesztését. Ez utóbbi komoly nehézségeket jelentett, mert megoldatlan pénzügyi és igazgatási kérdéseket kellett jogilag tisztázni. Pénzügyi vonatkozásban ez azt jelentette, hogy az ismeretterjesztés költségfedezetét nem városi, hanem járási szinten tervezték, így a változott viszonyokat nem követte a fedezet átcsoportosítása. Gyakorlatilag tehát a városi szervezetnek a feladatok növekedésével nem növekedtek a pénzügyi keretei. Az igazgatási kérdések gyorsabban tisztázódtak és az 1980. évben a városi munkatervben már tervezett e községek ismeretterjesztésének ellátása.

A Városi Pártbizottság és a Városi Tanács egész évben figyelemmel kísérte munkánkat és messzemenő segítséget nyújtott. Jól fejlődtek kapcsolataink a társadalmi és tömegszervezetekkel, oktatási intézményekkel, különösen a Hazafias Népfronttal és a MTESZ Városi Szervezetével. Itt említjük meg, hogy tagságunk műszaki, közgazdasági és természettudományos képesítésű előadókkal erősödött. Több korábbi és régi tagunk viszont panaszkodott, hogy nem láttuk el őket kellő számú előadás-megbízással. Több előadónk félreértette a számunkra kötelező partnerségi elv gyakorlati érvényre juttatása során azt az eljárásunkat, hogy közös előadásokat tartottunk. Ezt úgy értelmezték, hogy a TIT veszt önállóságából, ugyanakkor az anyagi fedezet vállalásában magára marad. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a jövőben is a most tapasztalt ösvényen kell járnunk, sőt ezt úttá kell szélesítenünk, közös úttá **179** kell tennünk és minden rendező szervnek a saját feladatkörének megfelelően kell vállalnia a munkát és a kiadások fedezését is.

2. Bár megyei mértékben az előadások száma csökkenő tendenciát mutat (ennek elemzése, okainak feltárása nem a mi feladatunk), a városi szervezet rendezvényeinek száma jelentős mértékben (100 előadással) nőtt az előző évhez képest. A hallgatóság véleménye szerint az előadások, rendezvények színvonala ugyancsak. Megmutatkozott ez abban is, hogy egyre több előadásunk „túllátogatott” volt, azaz a terem nem tudta befogadni az érdeklődőket. Elsősorban szerdai klubelőadásainkra érvényes ez. A TIT Klubban tartott előadások száma is emelkedett és még ezt is növelni lehetett volna, ha az esti foglalkozások, klubestek biztosíthatók lettek volna. Ez azonban az előző évekhez hasonlóan – a személyi feltételek hiánya miatt – nem sikerült, örömdetesen nőtt a nők és a fizikai dolgozók számára tartott előadások száma (29-ről 49-re, illetve 47-ről 137-re).

Legmagasabb szintű rendezvényeink, a szabadegyetemek és a nyári egyetemek nagy közkedveltségnek örvendtek ez évben is. A soproni Természet- és Környezetvédelmi Nyári Egyetem profilja megváltozott. Ez nyomon kísérhető az előadásokon, melyek alább részletesen szerepelnek beszámolóinkban. A Nyári Egyetem nemzetközi „A”-tagozata mellett ebben az évben került először megrendezésre – kísérleti jelleggel – a magyar „B”-tagozat. A rendezvényt körültekintő és nagy szervezéssel indította útjára a vezetőség. Ennek ellenére a létszám igen alacsony volt, bizonyára a nyári betakarítási munkák miatt is, mert a szervezők elsősorban a mezőgazdasági üzemekben dolgozók, illetve vezetők részvételére számítottak. A propaganda is elsősorban erre irányult.

Meg kell még említenünk azt is, hogy a helyi sajtó, a „Kisalföld” elsősorban, de az országos sajtó is nagyban hozzájárult munkánk sikeréhez. A Kisalföld – mondhatni – minden rendezvényről előzetes híradással volt és minden nagyobb rendezvényről részletesen tájékoztattott.

Sikeresen működtek a Tudománybaráti Körök. Ennek kapcsán kell megemlékeznünk egy nagyon lényeges dolgról. A központi és megyei kiadványok színvonalas fejlődése és megfelelő példányszámban rendelkezésünkre bocsátása (nemcsak a fiatalság számára!) nagyon jól segíti a mindennapi munkát.

3. A TIT városi szervezetének 1980. évi rendezvényei

Szerződésünk volt a következő intézményekkel, üzemekkel:

KIOSZ, Richards Finomposztógyár, GYSEV Igazgatóság, ELZETT, Martos F. Egészségügyi Szakközépiskola, Sopronkőhidai Büntetésvégrehajtó Intézet, Sopronkőhidai Szövőgyár, SOTEX, Pamutnyomóipari V., Vasöntöde, ÉGÁZ, MSV. Soproni Szövőgyára, Talajerőgazdálkodási V., AFIT, Vegyesipari V., SZOT Üdülők Önelszámoló Üzemegysége, 403. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet, Kállai É. Leánykollégium, Arany J. Leánykollégium, HNF I. sz. körzet, Ruhagyár, HNF IV. sz. körzet, Magyarfalvi klubkönyvtár, Ágfalvi Művelődési Ház, Ágfalvi Ált. Iskola, Fertőrákosi Társadalmi Szervek Háza.

A TIT szervezésében elhangzott előadások száma: 696. Még pedig:

KISZ fiatalok részére 62; nők részére 49; férfiak részére 25; fizikai dolgozók részére 137; vegyes összetételű hallgatóság részére 423.

A TIT Klubban elhangzott előadások száma: 57.

TIT Klub előadások száma: 39.

1979. I. Dr. Szekeres Károly: Érdekes bűnügyi történetek

Szarka Árpád: Fórum helyett

Füzy Lajosné: Velencei utazás

Dr. Mezősi István: Az új Polgári Törvénykönyv

Hadfi József: Pedagógiánk mai helyzete

1979. II. Kocsis József: Sopron hosszútávú tervezésének koncepciója

Dr. Firtás Oszkár: A környezetvédelem helyzete Sopronban

180 Barlai Margit: Párizs

Dr. Kárpáti László: Mitől vagyunk olyan különféle emberek?

1979. III. Badiny Gyula: A Rajnától a Dunáig

Dr. Berecz Dezső: A fényképezésről

Nagy Alpár: A Soproni Zeneegyesület 150 éve

Szarka Árpád: Sopron 60-as évei a karikatúra tükrében

1979. IV. Szarka Árpádné: Vindornyaszőlősi Balázs-járás

Finta Béla: Nyugati szomszédunk – Ausztria

Hárs József: A tenger és a városállamok

1979. V. Hasznos László: Erkel Bánk bán című operája

Szarka Árpádné: Népdalgyűjtés Láziban

Dr. Hiller István: Sopron társadalmi és politikai viszonyai a felszabadulás előtt

Barlai Margit: Párizs

Dr. Metzl János: Skandinávia

1979. VI. Szabó Lajos: Radnóti Miklós

Dr. Csapody István: Természetvédelem és nevelés

Dr. Kamondy Zoltán: A 422 éves iskola

1979. IX. Kárpáti László: A barcsi ősborkás

Dr. Rácz Józsefné: Tetőkertek

Tóth László: A lipicai ló 400 éves története

Dr. Berecz Dezső: Elhalványuló arcképek

1979. X. Finta Béla: Leningrádtól Helsinkig

Lovas Gyula: A kapuvári kisvasút

Hárs József: IV. Károly Prágája

Dr. Hiller István: Egy politikai jegyzőkönyvről

Dr. Fogarassy László: A velencei egyezmény

1979. XI. Dr. Cziráky József: Egy magyar szobrász Rómában: Tóth Imre – Amerigo Tot

Lovas Gyula: 100 éves a GYSEV

Gombóc Károly: A soproni Állami Gazdaság

1979. XII. A „Műhely” c. folyóirat ankétja

Szarka Árpád: Sopron képzőművészeti élete

Nagy Alpár: Kodály Zoltán életműve

XXIV. *Soproni Szabadegyetem* a Liszt Ferenc Művelődési Központban (10 előadás, alkalmanként 150–200 hallgatóval)

Előadások:

Dr. Kurucz Imre, a TIT főtitkára: Kultúra és haladás

Dr. Göcsei Imre, kand., szakfelügyelő: A százéves Bulgária

Hencz József, MSZMP városi első titkár: Városfejlesztés, iparfejlődés 1979-ben Sopronban

Lukin László, tanár, a MR munkatársa: Liszt, a magyar muzsikusz

Juhász Árpád, geológus, a TT Stúdió ig.: Az Alpok születése

Dr. Kubinszky Mihály, egyet. tanár, rektorh.: A legújabbkori műemlékvédelem

Dr. Nikolics Károly, c. egyet. tanár: Kémiai és fizikai folyamatok az élő szervezetben

Dr. Csapody István, erdőmérnök, természetvédelmi felügyelő: Magyar természetvédelmi területek

Dr. Benkő László, c. egyet. tanár: Móra Ferenc írói nyelve

Kárpáti László, erdőmérnök, egyet. tanársegéd: A Fertő tó élővilága

Tanfolyamok:

Érettségire előkészítő biológiai tanfolyam a TIT Klubban (10 alkalommal vezette: Dr. Kárpáti László tanár)

181 Tűzvédelmi tanfolyam az Élelmiszer Kisker. V.-nál (vezette: Lajtai József hiv. tű. tiszt, tűzvédelmi szakértő)

TIT előadóképző tanfolyam: az Óvónőképző Intézetben

KRESZ tanfolyam: 1 a TIT Klubban, 4 kihelyezett (3×3 óra 138 hallgatóval)

Zenetörténeti előadássorozat: a TIT Klubban; előadó Nagy Alpár:

Bach–Beethoven–Bartók

Jogügyi előadássorozat: a TIT Klubban

Dr. Mezősi István: Családjog

Dr. Kiss Sándor: A nyugdíjtörvényről

Dr. Szász Árpád: Lakásügyi jogszabályok

Dr. Gyepes István: Az új BTK és az igazságszolgáltatásról általában

Estétikai előadássorozat: az Erdészeti és Faipari Egyetemen.

Előadó: Király János osztályvezető: Az esztétika alapjai; A képzőművészet esztétikája; Az esztétika fejlődése; A realizmus; Az absztrakt művészet; Lukács György.

Előadói konferencia: az Erdészeti és Faipari Egyetemen

Molnár Ildikó: A szép magyar beszéd szerepe az oktatásban

Dr. Nagy György László: Az előadás technikai eszközei

Dr. Perlaki Ernő: A személyiségformálás eszközei

K. M. B. K.: 5 tanár vezetésével 8 tanulócsoport működik. 126 tanulóval

Országjárásvezetők klubja: minden hónap második keddjén

Fafaragó szakkör: a TIT Klubban 22 fővel

XXIII. Soproni Nyári Egyetem:

„A”-tagozat: július 11–24-ig (2 bolgár, 1 dán, 145 NDK-beli résztvevővel)

„B”-tagozat: július 11–19-ig (14 magyar hallgatóval)

Előadások:

Megnyitó: Dr. Káldy József, tszv. egyetemi tanár, rektorhelyettes

„A”-tagozat:

Dr. Keresztesi Béla akadémikus, az ERTI főigazgatója: Környezetvédelmi kutatások a magyar mező- és erdőgazdaságban

Dr. Friedrich Károly főtanácsos: Szép Sopron

Dr. Hiller István egyet. könyvt. főigazgató: Sopron és a felszabadult Magyarország

Dr. Csapody István erdőmérnök, természetvédelmi felügyelő: A magyar természetvédelmi területek

Dr. Lévai András akadémikus: Energetika és levegőszennyeződés

Dr. Madas András ny. min.h.: Magyarország erdőgazdasági tervei a környezetvédelem szolgálatában

Dr. Kubinszky Mihály tszv. egyet. tanár, rektorh.: Építészet és tájvédelem

182 Dr. Igmándy Zoltán tszv. egyet. tanár: A vegyszeres erdővédelem és környezetszennyezés problémája

Dr. Tompa Károly egyetemi tanár: Az erdészeti génrezerváció szerepe a természetvédelemben

Dr. Csesznák Elemér egyetemi docens: A növényzet szerepe a város védelmében

Kárpáti László erdőmérnök, tud. munkatárs: A Fertő tó élővilága

Rakonczay Zoltán, az OKTH elnökhelyettese: A magyar természetvédelem hatóságai, társadalmi és tudományos szerepe

Temesi Ida, az OKTH kult. csop. vezetője: Vas megye arborétumai

Dr. Entz Béla kandidátus, tud. főmunkatárs: Tavaink eutrofizálása és védelme

Dr. Domonkos Ottó múzeumigazgató: A Kisalföld népművészete

Dr. Solymos Rezső mg. tud. doktora: A fenyőfagazdálkodás Magyarországon

Dr. Szendrey István tszv. egyet. tanár: Ökokémiai folyamatok jelentősége az erdei környezet szabályozásában

Tanulmányutak:

Sopronkőhida, Fertőrákos, Balf, Nagycenk, Fertőd, Petőháza;

Sárvár, Szombathely, Bük, Sopronhorpács;

Balatonfüred, Tihany, Zánka–Úttörőváros, Badacsony;

Győr, Pannonhalma.

Múzeumlátogatások

Látogatás az Áll. Gazdaság borpincéjében

„B”-tagozat, előadások:

Dr. Keresztesi Béla akadémikus, az ERTI főigazgatója: Környezetvédelmi kutatások a magyar mező- és erdőgazdaságban

Dr. Rác Józsefné tud. munkatárs: Tetőkertek

Dr. Bálint Sándor kandidátus: A Gabcsikovo–Nagymarosi vízilépcsőrendszer hatása a Szigetköz mező- és erdőgazdaságára

Dr. Lévai András akadémikus: Energetika és levegőszennyeződés

Dr. Cimber Gyula kandidátus: A herbicidek növénytársulásokat alakító hatása

Dr. Tóth Zoltán egyet. docens, tanszékvezető: Talajaink peszticid terhelése, csökkentésének lehetősége

Dr. Csapody István erdőmérnök, természetvédelmi felügyelő: A magyar természetvédelmi területek

Dr. Kubinszky Mihály tszv. egyet. tanár, rektorh.: Építészet és tájvédelem

Dr. Csesznák Elemér egyet. docens: A növényzet szerepe a város védelmében

Kárpáti László erdőmérnök, tud. munkatárs: A Fertő tó élővilága

Dr. Igmándy Zoltán tszv. egyet. tanár: A vegyszeres erdővédelem és környezetszennyeződés problémája

Dr. Tompa Károly egyet. tanár: Az erdészeti génrezerváció szerepe a természetvédelemben

Dr. Kuroli Géza kandidátus: A vírusvektorok agrobiotópban betöltött szerepe és a gyakorlati védekezés lehetőségei

Temesi Ida, az OKTH kult. csop. vezetője: Vas megye arborétumai

Dr. Entz Béla kandidátus: Tavaink eutrofizálása és védelme

Rakonczay Zoltán, az OKTH elnökhelyettese: A magyar természetvédelem hatóságai, társadalmi és tudományos szerepe

Dr. Domonkos Ottó múzeumigazgató: A Kisalföld népművészete

Dr. Madas András ny. miniszterhelyettes: Magyarország erdőgazdasági tervei a környezetvédelem szolgálatában

183 Dr. Márton Géza tszv. egyet. tanár: vízminőség-védelem és vízminőség-szabályozás

Tanulmányút: az egyetem kísérleti csemetetelepének megtekintése a Tómalomnál, Sopronkőhida, Balf, Nagycenk, Fertőd;

Vas megye arborétumai.

„Föld és Ég” ankét a TIT Klubban. Előadók: Dr. Vasváry Artur főszerkesztő, Hegedüs Ernő, Schlosser Tamás

Csillagászati világhét:

Bardócz András: Anyagfejlődés a kozmoszban

Nyelviskola: Német, angol, francia, olasz, orosz nyelvű, 9 tanár vezetésével, 212 hallgatóval.

Elméleti konferencia: a Városi Tanács épületében

Előadó: Tőke Péter (Budapest), Kocsis József tanácselnökhelyettes, Barnai István.

A Magyar Nyelv Hete:

Gergely János főisk. docens: A nyelv humora

Edzett ifjúságért: a Fedettuszodában (a V. T. Műv. Osztályával közös szervezés)

Szigeti Lajos tszv. tanár: A szárazföldi bemelegítés és hibajavítás módszerei

Az úszásoktatás és a stílusjavítás módszerei

Magyarország felszabadításának 35. évfordulója tiszteletére rendezett tájkonferencia:

TIT Klubban (TIT megyei Szervezete Hadtudományi és Történelmi Szakosztálya szervezésében)

Előadások: Dr. Ölvedy Ignác kandidátus: Nyugat-Magyarország katonai felszabadítása

Dr. Hiller István könyvtári főigazgató: Valóság és anakronisztikus történelemhamisítás

Előadások után koszorúzás Sopronkőhidán és Balfon

TIT Klubban tartott ülések:

Műszaki egyetemi könyvtárosok II. szakmai szemináriuma

Liszt Ferenc Társaság ülése

Városszépítők elnökségi ülése

TKBT elnökségi ülés

Egészségügyi vándorgyűlést előkészítő bizottság ülése

Megyei Egészségügyi Szakosztály ülése

Magyar–Bolgár Barátsági Napok (HNF–Bolgár Kulturális Központ közös szervezése)

Országos Diáknapok (2 előadás)

Munkacsoportok:

Irodalmi, nyelvi, pedagógiai, művészeti; Hadtudományi; Nemzetközi, közgazdasági, filozófiai; Jogi; Biológiai, földrajzi, matematikai, fizikai, kémiai; Egészségügyi; Történelmi; Műszaki; Idegennyelvi.

Taglétszám: 282 fő. Az elnökség tagjainak száma 17 fő. Tiszteletbeli tag: Dr. h. c. mult. dr. Tárcazy-Hornoch Antal akadémikus, egyetemi tanár, tud. tanácsadó.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Hárs József: Bemutató Sopronban – hírverés nélkül

184 Hárs József: Bemutató Sopronban – hírverés nélkül

A Liszt Ferenc Művelődési Központ nagytermében 1979. szeptember 25-én lépett közönség elé a Budapesti Kamaraegyüttes. Mihály András vezényletével Balassa, Kósa, Szöllősy és Schönberg egy-egy művét adták elő. A mesterbérlet-sorozatnak ezt az évadnyitó hangversenyét a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja és az Országos Filharmónia közösen rendezte. Első két száma Sopronban hangzott el először, bár erről sem a plakát, sem az egy lapnyi műsor, sem a nyár végén kiadott előzetes nem tájékoztatta a közönséget. Sőt a

Kisalföld 1979. szeptember 29-én megjelent kritikája sem. A szövegből kiderül, miért nem: „... bizonyára megérte volna [...] ha kézhez kapunk – némi fogódzó gyanánt – rövid ismertetőt ...” Megérte volna, mert mi történt?

A Budapesti Zenei Hetek 1979. IX. 29-i hangversenye műsorostól-szereplőtől pontosan ugyanaz volt, mint a négy nappal korábbi soproni. A különbség a hírverésben mutatkozott meg. A fővárosi: esemény volt, amelyet a rádió élőben közvetített (3. műsor, 19 óra 35 p.), s nemcsak a műsorban állt kinyomtatva, hanem az adás vezetője is elmondta, hogy Balassa Sándor Hajak (op. 2.) c. műve (szólót énekelt Kincses Veronika) és Kósa György Halálfüga (szóló: Csengery Adrienne) c. megrázó alkotása *bemutató*. „Jogos a kérdés: mitől lesz bemutatóvá egy mű első előadása?” – kérdeztem illetékesektől. A kérdést annál is inkább tisztáznom kellett, mert – sajnálatos elírás folytán – a Kisalföld kritikájában Kósa darabja kétszer is Halálfigurák-ként szerepel, s a nyomda ördöge egyszer sem engedte helyesen megjelenni.

Kérdésemre az Országos Filharmónia műsorszerkesztési osztályának válasza a következő volt: „Levelére válaszolva az Országos Filharmónia ezúton közli, hogy észrevételével egyetért. Egy mű bemutatója az első elhangzásokor számít annak, így Balassa Sándor: Hajak, op. 2. és Kósa György: Halálfüga című darabjának bemutatója Sopronban volt, 1979. szeptember 25-én. Sajnálatos egyeztetésben félreértés okozta a pontatlan megjelölést ...”

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK

MEGEMLEKEZÉSEK

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Berecz Dezső: 70 éve halt meg Munczy Lajos

Berecz Dezső: 70 éve halt meg Munczy Lajos

Munczy Lajos (1846–1910) Sopron leghíresebb cigányprímása volt. 1861-ben mint a „csepregi zenésztársaság” prímása Vajda Ferenc prímástársával együtt 12 tagú zenekaruk számára letelepedési engedélyt kért Sopronban, arra hivatkozva, hogy „hazánk egy nevezetesebb városa sincs magyar zenebanda nélkül”, Sopronban pedig ilyen zenekar nincsen s a kérelmezők ki tudják elégíteni a közönség igényét. A város a letelepedési engedélyt 1842/1861. sz. alatt megadta. Az előadó referátuma felsorolja a zenészek személyi adatait s a hosszabb egyhelyben-lakásuk igazolását, ami bizonyára fontos előfeltétele volt a letelepedésnek. A zenészek közt van Munczy Lajos apja, Ádám is, aki 41 éves, családos, 5 gyereke van, köztük a 15 éves Munczy Lajos. A Munczy-családra vonatkozóan Alsószipor község igazolja a 10 évi megszakítás nélküli ott-tartózkodást (GySmL. 2. sz. XXV. 409). A zenésztársaság többi tagjának összesen 30 gyereke van s így a letelepülők alaposan benépesítették az Új utcát, ahol elhelyezkedtek.

Munczy Lajos 1870-ben feleségül vette a 20 éves Tschürtz Elvinát, egy soproni polgári család leányát. A házassági anyakönyv (Soproni Szt. György-plébánia 124/1870) [185](#)adatai szerint a vőlegény Sajtoskálon

született, anyja Horváth Juliánna. A menyasszony Lugoson született, apja T. Lajos volt városi árvagondnok, anyja Fromm Rosine. Családi közlés szerint a menyasszony apja ekkor már nem élt, anyja franciaórákat adott.¹⁽²⁴⁴⁾ A házasságkötés után a fiatal Munczyné tanítónői állást vállalt, így vált lehetővé, hogy Munczy Bécsben zenei tanulmányokat végezhetett. Felesége több idegen nyelvet beszélt, férjének későbbi útjain kísérője és impresszáriója lett.

1. Munczy Lajos

Munczy 1871-ben iratkozott be a bécsi konzervatórium (Conservatorium der Musikfreunde Wien) hegedűtanszakára, melynek vezetője Hellmesberger József (1828–1893) neves hegedűművész és zenepedagógus volt. Munczynak Bécsben lakótársa volt Czegléd Gyula, a soproni Szt. Mihály-templom későbbi orgonistája, tanuló társa volt Nikitsch Artúr (1855–1922) később híres lipcsei karmester és színházigazgató, 1893–94-ben a budapesti operaház igazgatója, akit mindvégig meleg barátság fűzött Munczyhoz, ¹⁸⁶s aki Munczy zenekarának németországi szereplését egyengette. Munczy Lajos két év alatt

végezte a konzervatóriumot kitűnő eredménnyel (Eredeti okirat a család birtokában.). Ezt követően két évig a bécsi operaház zenekarában hegedült. Természete azonban nem bírta a kötöttséget, fantáziája másfelé csapongott. 1875-ben visszatért Sopronba s itt 18 tagú zenekart szervezett. Lobogó szenvedéllyel vezette „bandáját”, de a komolyzene is foglalkoztatta. Gyakran szerepelt a hangversenydobogón mint hegedűművész klasszikus műsorral és rendszeresen foglalkozott kamarazenével Altdörfer Keresztély oldalán.

Nemsokára Munczy szűknek érezte a soproni határt, bár támaszpontja ezután is Sopron maradt, ahova mindig vissza-visszatért. A 80-as évek közepe felé megindult a külföldi utak és diadalmenetek sorozata. Többször szerepelt hosszabb-rövidebb ideig Bécsben, csehországi fürdőhelyeken, aztán Németország következett (Baden, München) és Norvégia. 1885-ben Munczyék a portugál királyi udvartól kaptak meghívást hosszabb szereplésre. Ekkor már tagja volt a zenekarnak Munczy Lajos öccse, M. Béla (1862–1912) is, a kitűnő csellista,²⁽²⁴⁵⁾ és sógora, Makkay Béla (1866–1946), aki később Sopronban önálló zenekarvezető és jó hegedűszakértő. A nyolc napos utazásban kimerült zenészeket a lisszaboni pályaudvaron a király idős udvarmestere, a székesfehérvári származású Gelsey Ferenc magyar szóval üdvözölte. Munczyéknak hallatlan sikerük volt, közben Madridba is átrándultak. Hullottak a rendjelek és a drágaköves ajándékok. Valóságos diadalút volt, írja a Sopron c. lap (1885. V. 2.). Munczy babérkoszorúja az egyik soproni kirakatban volt látható. Nikitsch Artúr meghívására Munczy Lajos és zenekarának tagjai testületileg vettek részt Liszt Ferenc temetésén Bayreuthban s koszorút helyeztek a ravatalra.

1886 végén került sor az első amerikai útra. Munczy zenekarával több hónapra szerződött egy New-York-i hangversenyterembe, majd Washington, Philadelphia, Boston és más amerikai városok következtek. A nagysikerű körút 16 hónapig tartott. Munczy Lajos gazdag emberként tért vissza Sopronba, megvette a mai Május 1. tér 30. sz. családi házat, melynek ormán az *ML* monogram a legutóbbi felújításig őrizte az egykori gazda emlékét.

A Sopron c. lap 1891. dec. 5-i számában közli a hírt, hogy Munczy zenekarával ismét amerikai szereplésre indul. E szereplés részleteit nem ismerjük. Egy évig tartott. A zenekar tagjai 1893. febr. elején érkeztek haza, Munczy Lajos még Chicagóban maradt, hogy a világkiállítást megtekintse (Sopron c. lap 1893. II. 12.) Makkay Béla közli az amerikai kirándulás egy érdekes epizódját. New Yorkban Munczy Lajos összeismerkedett Munkácsy Mihállyal, aki egy tanítványának a tárlatára meghívta Munczyt és zenekarát. A megnyitás alkalmával Munkácsy az egyik képen valami hibát fedezett fel, palettát, ecsetet kért s a képet néhány vonással korrigálta. A közönség megtapsolta.

Hogy Munczy Lajos mikor tért haza Amerikából, azt nem tudtam megállapítani. 1895-ben zenekarával együtt a budapesti Royal Orfeumba szerződött, soproni házat eladta az államnak és Budapestre költözött. Megvásárolta az Eötvös u. 35. sz. bérházat s lakását is itt rendezte be. Munczyék budapesti szerepléséről nem sokat tudunk. A Budapesten 1896-ban megjelent Czigányzenészek Albuma c. kiadványhoz csatolt 1903-ban kelt kiegészítésében olvassuk, hogy Munczy Lajos, mint a fővárosi primások nesztora, csak kivételes alkalmakkor áll a zenekar élére. 1897 őszén, olvassuk tovább, Erzsébet királyné budapesti tartózkodása alatt a városligeti Gerbeaud-pavillonban meghallgatta Munczyékat s el is játszatta velük kedves nótáját: Lehullott a rezgőnyárfa aranyszínű levele. Ezt a jelenetet egy festőművész megfestette, a kép az egykori Gerbeaud-cukrászda falát díszítette.³⁽²⁴⁶⁾

Munczy Lajos hosszú, kínos betegség után 1910. ápr. 18-án halt meg s kívánsága szerint ápr. 23-án Sopronban temették a közönség nagy részvéte mellett (Nemzetőr ¹⁸⁷c. lap.) Özvegye a sírra egy hegedülő nő bronz szobrát helyezte. Ezt a szobrot Róna József neves szobrászművész műtermében választotta ki,

mint Cinka Panna idealizált ábrázolását. Gyermekük nem volt, csak két nevelt lányuk. Az özvegy fél év múlva szintén meghalt. Végrendelet nem lévén, a két nevelt lány és Munczy Béla négy kiskorú gyermeke készpénz-hagyományt kapott, ami a háború alatt elértéktelenedett, a budapesti házat és egyéb vagyontárgyakat a kiterjedt Tschürtz-rokonság örökölte, kb. 50–60 személy (Családi közlés).⁴⁽²⁴⁷⁾ A tekintélyes vagyon tehát szétszóródott, mintha nem is lett volna.

2. Munczy Lajos síremléke a kat. Újtemetőben

Még egy jellemző mondat Makkay Béla hozzám intézett leveléből: „Munczy Lajos feleségével együtt szép családi életet élt, sok rajongója volt, de nem voltak se szerelmei, se kalandjai.” Hozzátehetjük, hogy a XIX. sz. végének és a századfordulónak volt jellegzetes alakja, korának szellemét hordozta magában, megrakodva nagy világhíró kedvvel és különleges muzikális tehetséggel.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Ryslavy, Kurt: Materialien zur Geschichte der Apotheken und Apotheker im Burgenland. Eisenstadt, 1979, 285 Seiten (Burgenländische Forschungen. Herausgegeben vom Burgenländischen Landesarchiv. Heft 68)

Ryslavy, Kurt: Materialien zur Geschichte der Apotheken und Apotheker im Burgenland. Eisenstadt, 1979, 285 Seiten (Burgenländische Forschungen. Herausgegeben vom Burgenländischen Landesarchiv. Heft 68)

A szerző többéves, részben Magyarországon folytatott kutatómunkával feldolgozta a burgenlandi gyógyszertárak és gyógyszerészek történetét. Tanulmányozta többek közt a soproni levéltár, hazai múzeumok, szakmai könyvtárak adatait is.

A munka bevezetése a tartomány múltjára vonatkozó adatokat közöl, melyek részben csak közvetve kapcsolódnak az egészségügy és a gyógyszerészet múltjához. Ennek keretében Magyarország különböző történeti adataira is kitér. Ezek közt közigazgatási, földrajzi vonatkozásokat is találunk. Ismerteti a nagyszombati egyetemen 1772-ben létesített orvosi fakultást, mely később a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kara lett s ennek jogutóda a Semmelweis Orvostudományi Egyetem. Ez a fejezet kultúrtörténeti szempontból is értékesnek mondható.

Ezután időrendi sorrendben felsorolja Moson, Sopron és Vas megye gyógyszerészete múltjának főbb állomásait. Kitér arra, hogy Sopronban már 1495-ben működött gyógyszerész. Egyben megemlíti, hogy városunk gyógyszerészetének múltja jól dokumentált. Leírja a XVII. században létesített s ma is működő gyógyszertárak eredetét is. A könyv e fejezete 1937-ig számos érdekes személyi adatot és általános történeti emléket tartalmaz.

Ezután a gyógyszerészképzés fejlődésével foglalkozik a XVII–XX. század közötti időszakban. Tanulságos a súlyegységekről szóló áttekintés, melyet Rádóczy Gyula magyar gyógyszerész közleményéből vett át.

A könyv legbővebb része az egyes helységek alfabetikus sorrendjében összeállított gyűjtés. Közli a helységek német, előző magyar nevét, a gyógyszertár alapítási idejét s az egykori gyógyszerészek személyi adatait.

Ebben a fejezetben számos levéltári adatot idéz. Így az Eisenstadt (Kismarton) címszó alatt, az ottani gyógyszertárak alapításával kapcsolatban városi jegyzőkönyv alapján képet ad Sopron megye gyógyszerészetének helyzetéről 1760-ból, az Irgalmasrend gyógyszertára alapításának idejéből. Soproni levéltári adatokat idéz, melyek a gyógyszertárak személyi adataira, ellenőrzésére vonatkoznak, s melyek közt több kismartoni vonatkozást is találunk. Az Esterházy-levéltár adataiban többek közt egykori gyógyszerek nevei, összetételük, egyes gyógyszertárak pénztári adatai szerepelnek.

Több érdekes adat a magyarországi kutatás számára e könyvből válik ismertté. Így a hazánkban jól ismert,

XVII. századbeli kőszegi jezsuita gyógyszerész (jelenleg a budapesti Iparművészeti Múzeumban, ill. hamarosan újra Kőszegen) berendezésének eladását Trstyánszky kismartoni gyógyszerész bonyolította le. A szép berendezést külföldi gyűjtemények is szerették volna megszerezni.

A munkát néhány hasznos táblázat egészíti ki. Így bemutatja, hogy a gyűjteményben szereplő gyógyszerek mely egyetemeken végeztek. A régebbiek többsége Budapesten, a későbbiek főleg Bécsben. Bőséges bibliográfiai adatgyűjtés és a forrásmunkák felsorolása, a helységek és személyek alfabetikus gyűjteménye szerepel a könyv végén. Térkép egészíti ki a munkát.

Kurt Ryslavý értékes munkájából többek közt azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy városunk, megyénk egészségügye s ezen belül gyógyszerészete múltjából még számos kutatásra váró adat feldolgozására nyílnék lehetőség. Koritsánszky Ottó, Házi Jenő, Csatkai Endre és Halmai János munkái után megyénk számos új, hasznos adatával találkozunk az ismertett könyvben.

Nikolics Károly

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 388 lap (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV: Levéltártan és történelmi forrástanulmányok 3)

189 Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 388 lap (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV: Levéltártan és történelmi forrástanulmányok 3)

„Hiányzik tehát a történelmi metrológia mint történelmi forrástudomány, még inkább mint ténylegesen művelt kutatási terület. E hiány pótlására próbálkozom e munkával megtenni az első lépéseket” – írja a szerző többek között a munka bevezetésében. E munka tulajdonképpen első kötete egy kétkötetes műnek: „A második kötetre tehát a XVII–XIX. század történetének ismertetése maradt”.

A tárgytörténet, ezen belül a történelmi metrológia, azaz a mértéktörténet a magyar történettudomány nagyon elhanyagolt területe. A szerző tehát nehéz, úttörő munkára vállalkozott, az úttörés minden erényével és hátrányával együtt. Munkája nélkülözhetetlen lesz minden kutató számára, aki a történelmi forrásokat gazdaság- és társadalomtörténelmi szempontból értelmezni akarja. A szerző tudatában van annak, hogy műve az első kísérlet az említett hiány pótlására és számít is arra, hogy ösztönzően hat majd a magyar mértéktörténelmi irodalom terebélyesedésére. Megjegyzéseink is ezt a célt szolgálják.

A mű első része („Mértékek, mérés, mérésügy”) általános és összefoglaló bevezető a hazai mértéktörténetbe: a mértékek kialakulását, eredetét, a mérőeszközöket, mértéktípusokat, a mértékrendszereket, a mérés hazai gyakorlatát és a mérésügyet tárgyalja. Ebből többek között kiderül, hogy a XVI. század végéig még a természetes mértékek (legalább 11 hossz-, 26 földmérték) vannak többségben a mesterséges mértékekkel (4 hossz-, 5 földmérték) szemben. Használatuk köre szerint ezek lehetnek országos-szokásos, királyi hivatalos, helyi és sajátos mértékek. A helytörténetírásnak mindezekkel számolnia kell. Viszont a magyar mértéktörténelmi irodalma a szerző alapos anyaggyűjtése után is elsősorban a helytörténetírástól várhat újabb adatokat és szempontokat, így például a szerző használta ugyan a soproni városi oklevéltárt, de nem vette figyelembe azokat az adatokat, amelyekre a *kötél* (németül *sailmas*) nevű soproni földmértékekkel kapcsolatban már 1961-ben felhívtam a figyelmet (SSz. 1961, 379–380). Pedig a

legelső, 1427. évi több szempontból is tanulságos: a városi kamarásmester dec. 11–17-e között Mihály kötelemesternek (*sayler*) 200 öl kötélmérték-zsinór árát („für II^C clofter *saylmas snuer* zu den akchern”) fizeti ki a belvárosi házak után a határban járó szántóföldek esedékes felmérésére. Ez az *öl* hazai német *klafter* nevére egyelőre a legkorábbi adat, továbbá igazolja azt, amit a szerző csak különböző okoskodásokkal tud valószínűsíteni: ti. hogy a „kötél” mai fogalmaink szerint zsinór volt. A német *seil* (bajor-osztrák *sail*) szónak ’Schnur; zsinór’ jelentése is volt, nyilván *kötél* szavunknak is, különben nem lett volna szükség a német *schnur* > magyar *zsinór* átvételre (első adata: 1538). Feltűnő a 200 öles „kötél” a szántók mérésére, hiszen ez 625,2 métert tenne ki, ha a királyi ölet (3,126 m) vennék alapul! (A szerző a 77. lapon Ausztriából idéz 80 öl hosszú kötélre adatot). A szerző szerint földmérésre legegyszerűbb volt a 12 királyi öles vagy a 24 királyi öles kötél használata (46). Soproni szempontból a kérdés azért is lényeges, mivel az 1379. évi házösszeírás szerint a háztelkek kimérése kötélmértékkel történt. Az 1892–94-ben lebontott középkori városháza (a mai tanácsháza helyén), amely legalább 150 évvel a házösszeírás előtt épült, 1379-ben 1 1/2 telkesnek, főtéri homlokzata tehát 0,15 „kötél”-nek felelt meg. E főtéri homlokzat 27,80 m volt (SSz. 1961, 123), 1/10 „kötél” tehát 18,532 m, azaz éppen 10 „szokásos” öl, 1 „kötél” pedig 100 szokásos öl volt! 1/10 „kötél” nagyságú belvárosi ház után 3 hold szántó járt, azaz a 200 öles (370,64 m) kötél 3 hold szántó kiméréséhez szolgálhatott.

A Sopronban használt holddal függ össze a „Napszám” című fejezetben idézett 1492. évi soproni adat: „Item mer XII jeuch akcher, der seien XIII tagwerich” 190(SoprOkI. II/1: 234). A sajtóhibával idézett adatban a *mer* szó jelentése ugyanis nem ’több’, hanem ’továbbá’, miként ez a végrendelet szövegéből is kiténik, azaz a számításnál nem vehető figyelembe: 1 napszám tehát pontosan 0,85 hold.

A rét nagyságának meghatározására a Szepességéből adatolt latin *flanga* mérték német eredetére vö. szepesi szász *flonkn* ’das äusserste Stück Ackerfeld, ein kleines Landstück’ (Lux, Julius: Wörterbuch der Mundart von Dobschau. Marburg, 1961, 92).

Mollay Károly

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Pflagner Margit: Streifzüge durch Westungarn. Eisenstadt, Edition Roetzer, 1978, 166 Seiten + 16 Farbtafeln von Lajos Luzsica

Pflagner Margit: Streifzüge durch Westungarn. Eisenstadt, Edition Roetzer, 1978, 166 Seiten + 16 Farbtafeln von Lajos Luzsica

Az ismert kismartoni író nő magyarbarát útibeszámolója Pannoniáról, ahogy Ausztriában ma divatos szóval Dunántúlt Burgenlanddal együtt nevezik (vö. a Pannónia című folyóiratot). Ennek megfelelően Janus Pannonius egyik versének német fordítása áll mottóként a kötet elején, amelyet Pannónia történetének áttekintése követ éppen Janus Pannonius (1434–1472) koráig, majd a mai osztrák–magyar határ elkülönítő és összekötő szerepéről szóló fejezet: „Az egyetlen határ Európában, ahol a „vasfüggöny” veszélyeit elhárították és jó szomszédügyi viszonyt építettek ki”. Három-három fejezet foglalkozik Mosonmagyaróvárral és Sopronnal, egy-egy Győrrel, Pannonhalmával, Herenddel, magyarországi fürdőkkel (Magyaróvár, Lébény, Lipót, Hegykő), Sümeggel, Hévízzel, a Szigetközzel (Halászi, Lipót) és a burgenlandi Köpcsényel (ma: Kittsee). A Mosonmagyaróvárról szóló fejezetben természetesen jelentős szerep jut a Magyarországon született Nikolaus Lenau osztrák költőnek, aki 1822-ben a magyaróvári mezőgazdasági akadémia hallgatója volt, s akinek nevét a magyar–osztrák irodalmi kapcsolatokat és

hagyományokat őrző Nemzetközi Lenau-Társaság viseli. Az első soproni fejezet az író első, 1968. évi soproni útjának benyomásait rögzíti, amikor a tíz éve elhalt Csatkai Endre vezetésével nemcsak a város műemlékeit, hanem történetét is megismerte. Az 1970-es évek második feléből származik a soproni színházról és színjátszás történetéről szóló második, továbbá a Storno-család történetével foglalkozó harmadik. Mindezt – néhány elírástól eltekintve – hitelesen, élvezetes, olvasmányos stílusban. Barangolásai közt „felfedezi” a hegykői fürdőt is, „amelyet egyetlen prospektus sem említ, amelyekkel bőségesen elláttak”. A köpcsényi fejezet lényegében gróf Listi Lászlónak (1628–1663), a pénzhamisításért Bécsben lefejezett, erdélyi szász származású magyar költőnek és köpcsényi várúrnak kalandos történetét mondja el.

A szeretettel megírt könyvet Luzsica Lajos nagy foltokkal dolgozó nyugat-magyarországi tájképeinek kitűnő, színes reprodukciója díszíti.

Mollay Károly

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Hiller István (szerk.): Erdészeti és Faipari Egyetem. Sopron, 1979, 64 lap + melléklet

Hiller István (szerk.): Erdészeti és Faipari Egyetem. Sopron, 1979, 64 lap + melléklet

Az Athenaeum íves magasnyomásával készült és több színes felvételt is közlő igényes kiadvány tömören tartalmazza mindazt a tudnivalót, amely kutatónak, gyakorlati szakembernek vagy akár pályaválasztás előtt álló fiatalnak az egyetem múltjáról, szervezetéről és tevékenységéről szükséges és elegendő. Mindezt javarészt hangulatos, csak néhány kevésbé érdekes fényképpel kísért.

A tartalom négy részre tagolódik. A terjedelem közel kétharmadát foglalja el az oktató- és kutatómunka szervezeti felépítésével, környezetével, feltételeivel foglalkozó 191. fejezet. Megtudhatjuk ebből, hogy a minket közelebből érdeklő központi könyvtár „felszereltségét tekintve az ország első könyvtárai között van, bizonyos vonatkozásban az első helyen.” Az ott folyó kutatás fontosabb területei – a szakoktatás fejlesztésén kívül – a munkásmozgalom Sopronban 1939–1944 és a SSz-ben évről-évre megjelenő „Sopron bibliográfiája”. Szó esik a Székesfehérvárott működő földmérési és földrendezői karról is.

A következő rész történelmi visszatekintés a középkortól máig; ezt követi az egyetemi diákélet és a diákhagyományok, pl. a város eseményeként is értékelt ballagás rövid felelevenítése. (Az országban a selmeciek ballagtak először, 1830 óta!)

A mellékletben az erdőmérnök-, a faiparimérnök-, a faipariüzemmérnök- (nappali és levelező tagozaton való), a földrendezőüzemmérnök- és a földmérőüzemmérnök-képzés tanterve található táblázatosan, igen részletesen kidolgozva.

Végezetül néhány apró hibára hívják fel a szerkesztő figyelmét. Félreérthető a sportélet bemutatásában ez a mondat: „A több mint 100 éves múltra visszatekintő sportkör ma is a SMAFC (Soproni Műszaki Egyetemi Atlétikai és Football Club) nevet viseli.” (57. l.) Ma is, tehát régen is? – Az ötvenes évek nagy szervezeti válságát túlságosan kevés ezzel a félmondattal elintézni: „... önállósul az erdőmérnöki kar (1952)” (51. l.) – A botanikus kert írásmódjában elég nagy a bizonytalanság: „Botanikus Kert” (29. l.), „botanikus kert” (29. és 51. l.), „Botanikus-kert” (55. l.). – A 49. l. utolsó bekezdésében a „városi ... vadászterület” nyilván

várisi vadászterületnek értendő. A különböző szerzők anyagának összeötvözésében itt-ott egyenetlenségek találhatók, pl. a Bors László Ifjúsági Ház (51. l.) az 56. és 62. l-on KISZ-házként szerepel.

A cím szinte hajszállra megegyezik a SSz. 1971, 190. lapján ismertetett kiadványéval, mégis: a tartalom és a forma egészen más. A fejlődés hozta ezt magával.

Hárs József

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Németh Gyula, a Sopronkőhidai fegyház parancsnokhelyettese, Sopronkőhida, Lakótelep.

Dr. Dóka Klára, az Országos Vízügyi Levéltár vezetője, 1044 Bp., Dunasor 15.

Szita Szabolcs, MSZMP KB. Pol. Főisk. egy. adjunktus.

Dr. Hajnal János, a Legfelső Bíróság bírója, 1113 Bp., Ulászló u. 39.

Schneider Lipót, ny. főmérnök, Sopron, Alsólövér u. 16.

Dr. Horváth Mihály, osztályvezető, Sopron, Városi Tanács.

Horváth István, tanár, Sopron, Ősz u. 2.

Dr. Terray Barnabás, tanár, 2120 Dunakeszi, Posta u. 6.

Dr. Gömöri János, muzeológus, Sopron, Liszt Ferenc Múzeum.

Dr. Tóth Endre, régész, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum.

Fábján Lajos, a Nyugat-Dunántúli Intéző Bizottság titkára, Sopron, Pf. 142.

Dr. Hiller István, az EFE Központi Könyvtárának főigazgatója, Sopron, Pf. 132.

Hárs József, stat. szerkesztő, Sopron, Május 1. tér 21–23.

Dr. Berecz Dezső, író, Sopron, Kisfaludy u. 8.

Dr. Nikolics Károly, kandidátus, Sopron, Kis János u. 1.

Dr. Mollay Károly, egy. tanár, 1118 Bp., Köbölkút út 11.

1980. XXXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis:

Németh, Gyula: Aus der Geschichte der Strafanstalt Steinambrückl bei Ödenburg II. Teil
Dóka, Klara: Beiträge zur Geschichte der Raabregulierungsgesellschaft II. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Szita, Szabolcs: Bemerkungen zu Hiller, Stefan–Németh, Alois: Chronik des Krieges und der Befreiung (Ödenburg, 1941–1945)

Hajnal, Johann: Vor der Deportierung, nach der Befreiung in Odenburg

Schneider, Leopold: Die Förderung des Ödenburger Stadtverkehrs II. Teil

Kleine Mitteilungen

Horváth, Michael: Eine soziologische Bestandesaufnahme über die Verhältnisse junger Intelligenzler in Ödenburg

Horváth, Stefan–Terray, Balthasar: Die Angriffe Metternichs gegen die literarischen Studentengesellschaften, bzw. gegen die Ungarische Gesellschaft in Ödenburg

Gömöri, Johann: Keramikstempeln mit Merkurkreuz aus Ödenburg

Tóth, Andreas: Silvanus Viator. Zum Religionsleben der Römerzeit in Pannonien

Fábján, Ludwig: Bewegung gegen den Volksbund in der Fussballmannschaft der Ödenburger Textilwerke

Kulturelles Leben in Ödenburg

Hiller, Stefan: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Zweiges der Gesellschaft zur Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse im Jahre 1979

Hárs, Josef: Premier in Ödenburg – ohne Reklame

Nekrologe

Berecz, Desider: Vor 70 Jahren starb der Musiker Ludwig Munczy

Bücherschau

Nikolics, Karl: Ryslavy, Kurt: Materialien zur Geschichte der Apotheken und Apotheker im Burgenland. Eisenstadt, 1979

Mollay, Karl: Bogdán, Stefan: Ungarländische Längs- und Bodenmasse bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, Budapest. 1978.

Mollay, Karl: Pflagner, Margit: Streifzüge durch Westungarn, Eisenstadt, Edition Roetzer, 1978

Hárs, Josef: Hiller, Stefan (red.): Die Universität für Forst- und Holzwirtschaft in Ödenburg. Ödenburg, 1979 (ung.)

Unsere Mitarbeiter

Inhaltsverzeichnis

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

SFI. 1945. évi Iktatókönyv.

2 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Újság, 1948. november 16.

3 (Megjegyzés - Popup)

Oláh Géza: Jelentés a pártbizottságnak a börtön helyzetéről. SFI. 1958.

4 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1886. március 17; Budapesti Közlöny 1890. október 29, 249. szám. (a továbbiakban: BK.)

5 (Megjegyzés - Popup)

Megyery i. m. alapján.

6 (Megjegyzés - Popup)

Megyery i. m. 453; BK. 1902. november 11. 259. szám.

7 (Megjegyzés - Popup)

BK. 1902. november 23, 270. szám; Igazságügyi Közlöny 1906, 5. szám. (a továbbiakban: IK.)

8 (Megjegyzés - Popup)

IK. 1906. 9; 1910. 4. szám.

9 (Megjegyzés - Popup)

IK. 1910. 7; 1912. 5. szám.

10 (Megjegyzés - Popup)

IK. 1917. 8; 1919. 4. szám.

11 (Megjegyzés - Popup)

IK. 1926. 1. szám.

12 (Megjegyzés - Popup)

IK. 1926. 6; 8. szám.

13 (Megjegyzés - Popup)

IK. 1927. 1; 1936. 10. szám.

14 (Megjegyzés - Popup)

IK. 1936. 11. szám; 7250/1945. IM. VI. sz. rendelet.

15 (Megjegyzés - Popup)

Balogh Jenő: Börtönügyi viszonyaink reformjához. Bp., 1888, 18.

16 (Megjegyzés - Popup)

Megyery i. m. 370–371.

17 (Megjegyzés - Popup)

Nagyiványi Fekete Gyula: A magánelzárás. Bp., 1903, 21.

18 (Megjegyzés - Popup)

Berényi i. m. 301.

19 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap 1895. november 11.

20 (Megjegyzés - Popup)

Karay Pál: A rabmunka. Bp., 1927. 59.

21 (Megjegyzés - Popup)

Udvardy Jenő: Az igazságügyminisztérium bűnügyi munkaközösségének tanulmányútja (Tájékoztató Sopronról és az intézetről) 1948. SFI.

22 (Megjegyzés - Popup)

Karay i. m. 67.

23 (Megjegyzés - Popup)

Karay i. m. 72.

24 (Megjegyzés - Popup)

Udvardy idézett tájékoztatója (OFB=Országos Földbirtokrendező Bíróság).

25 (Megjegyzés - Popup)

Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Bp., 1973, 8. Vö. SSz. 1974, 282.

26 (Megjegyzés - Popup)

Török i. m.

27 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1903. július 31.

28 (Megjegyzés - Popup)

Új Sopron, 1946. november 27.

29 (Megjegyzés - Popup)

Új Sopron, 1946. január 13.

30 (Megjegyzés - Popup)

Új Sopron, 1946. január 18.

31 (Megjegyzés - Popup)

Új Sopron, 1946. január 18.

32 (Megjegyzés - Popup)

Új Sopron, 1946. június 29.

33 (Megjegyzés - Popup)

1953. évi kollektív szerződés. Megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban.

34 (Megjegyzés - Popup)

Bizalom, 1932. január 15. 2. szám.

35 (Megjegyzés - Popup)

114 266/1947. IM. VI. számú rendelet.

36 (Megjegyzés - Popup)

Szabó György: Kalauz az Országos Börtönügyi Múzeumban. Bp., 1913.

37 (Megjegyzés - Popup)

Szabó i. m. 6.

38 (Megjegyzés - Popup)

Párttörténeti Intézet Archívuma A. III. 46/1929/F. és Valóság 1966, V. szám 58–69.

39 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1919. szept. 15.

40 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1919. nov. 18.

41 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1920. márc. 1.

42 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1920. okt. 27.

43 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1920. jan. 14. Kgy. 1920. jan. 15.

44 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1920. máj. 19, 1921. febr. 3.

45 (Megjegyzés - Popup)

Kenessey i. n. 63.

46 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1920. márc. 31.

47 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1920. márc. 31.

48 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1921. febr. 3; Kgy. 1921. febr. 3. (Fertő)

49 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1923. márc. 27.

50 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1924. márc. 29.

51 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1924. szept. 16.

52 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Társulati alapszabályok gyűjteménye, Dunavölgy 70. sz.

53 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1927. aug. 31.

54 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1930. dec. 6.

55 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1925. aug. 29.

56 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1926. jún. 11.

57 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 1246/1925.

58 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 633/1926.

59 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 1926. ápr. 23. Előkészítő bizottság ülése.

60 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 877/1929.

61 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 1262, 1460/1930.

62 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1930. aug. 14; Ir. 1700/1930.

63 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1930. szept. 25; Ir. 1757/1930. (Marcal)

64 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 1764/1930.

65 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1934. júl. 4. Ir. 239/1932. (Marcal)

66 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 351/1925; 1759/1927. (Marcal)

67 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 1153/1928. (Marcal)

68 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 1281/1935. (Marcal)

69 (Megjegyzés - Popup)

Dóka Klára: A nicki Rábagát építése. Vasi Szemle, 1977, 129–137.

70 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1929. máj. 23.

71 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1930. szept. 15.

72 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrátori Duzzasztómű Építésvezetősége iratai, vegyes 1930. nov. 14.

73 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrába 53/1930.

74 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrába, vegyes 1930. okt. 10.

75 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrába, 72/1930.

76 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrába, 5, 6/1931.

77 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrába, 105/1931.

78 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrába, 71, 146/1931.

79 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrába, 5, 6, 30, 36/1931.

80 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrába, 1254/1931.

81 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kistrába, 1187/1931.

82 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Rábaszabályozó Társulat, Vál. 1933. ápr. 28.

83 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1932. okt. 27.

84 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1932. dec. 6.

85 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1933. nov. 24.

86 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1933. jan. 27.

87 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1933. ápr. 28.

88 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Ir. 1712/1934.

89 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1937. máj. 20.

90 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1941. febr. 20.

91 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1942. máj. 21.

92 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1943. szept. 15.

93 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vál. 1944. febr. 17.

94 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Kgy. 1944. okt.

95 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Rábaszabályozó Társulat, véleményező bizottság ülése, 1945. aug. 31.

96 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Rábaszabályozó Társulat miniszteri biztosának iratai, 32/1945. (M. B.)

97 (Megjegyzés - Popup)

OVL. M. B. 110/1945.

98 (Megjegyzés - Popup)

OVL. M. B. 119/1945.

99 (Megjegyzés - Popup)

OVL. M. B. 232/1945.

100 (Megjegyzés - Popup)

OVL. M. B. 140, 141/1945.

101 (Megjegyzés - Popup)

OVL. M. B. 281/1946.

102 (Megjegyzés - Popup)

OVL. M. B. 112/1946, 344/1947, 1/1948.

103 (Megjegyzés - Popup)

OVL. M. B. 31/1948.

104 (Megjegyzés - Popup)

OVL. M. B. 119/1948.

105 (Megjegyzés - Popup)

OVL. M. B. 128/1948.

106 (Megjegyzés - Popup)

OVL. Vízitársulati összesítők, 80. sz.

107 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1978, 97, 193, 289; 1979, 1, 97, 193, 289; különlenyomatban: Sopron, 1979, 208 lap.

108 (Megjegyzés - Popup)

Társadalmi Szemle, 1979, 46.

109 (Megjegyzés - Popup)

Kisalföld, 1978. március 24.

110 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1978, 97–99.

111 (Megjegyzés - Popup)

Olyannyira, hogy a sorozat utolsó részénél az egyes szerzők munkáját elkülönítő, Németh Alajos visszaemlékezését megkülönböztető korábbi idézőjelek is megszűntek.

112 (Megjegyzés - Popup)

Időközben megjelent Tilkovszky Lóránt: Ez volt a Volksbund. Bp., 1978.

113 (Megjegyzés - Popup)

Az NSDAP vonalán folytatott német hírszerzésről, a soproni informátorokról Tilkovszky i. h. 50, 366.

114 (Megjegyzés - Popup)

Tehát az eddigi kutatások szerint nem állja meg helyét így a közlés (SSz. 1978, 112.), hogy „Sopronban ez a mozgalom különösen erős volt.” Emellett a szerző egy olyan munkájára hivatkozik, amelyből Fogarassy László éppen a szóbanforgó mozgalom soproni vonatkozásainak feltárását hiányolta (Századok, 1796, 990.) A „hűségmozgalom” tartalmi vonásairól Saly Dezső: Szigorúan bizalmas. Fekete könyv, 1939–1944. Bp., 1945, 443–446; Tilkovszky i. h. 182–183, 239, 250–252, 312.

115 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. VI. 7/1944. sz., IX. 100/944. sz. alatt és Új Sopronvármegye 1944. március 22. „Magyarországon tilos német birodalmi márkával fizetni!”

116 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky i. h. 347–348. Sopron város házassági anyakönyve. 1944/321.

117 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1978, 302; GySmL. 2. sz. 26536/I. 1944. dec. 13.; 26537/I. 1944. dec. 13.; 718/1945. I.; Bejelentés arról, hogy a Deutsche Zeitungnak Ödenburger Ausgabe címen egy soproni kiadása jelenik meg, Máté Ernő nyomdája nyomja. (26317/I. 1944. dec. 6.) A szerkesztőség és kiadóhivatal költözéséről: 26.669/1944. I. sz.

118 (Megjegyzés - Popup)

A német lakosságot 1945. június 20-án kibocsátott MT rendelkezés szerint nemzethűség szempontjából felülvizsgálták, és öt csoportba soroltak. A besorolás szempontjai:

1. Vezető szerepet játszottak, önkéntes SS-katonák voltak, vagy különleges kényszer nélkül teljesítettek német katonai szolgálatot;
2. a Volksbund tagjai voltak, nevüket németre változtatták;
3. nem voltak ugyan a Volksbund tagjai, de céljaival azonosították magukat, közeli kapcsolatban álltak a szervezetekkel;
4. német nemzetiségűek voltak, de magyar nemzethűségükről és demokratikus szellemükről bizonyosságot adtak a fasiszta terror idején;
5. közömbösek, akik sem megbízhatatlanok, sem nemzethűek nem voltak.

A kérdéssel foglalkozik: Fehér István: Adatok és tények a magyarországi németek történetéről a felszabadulástól a potsdami értekezletig. (Tud. szoc. füzetek 51. sz.) Bp., 1979, 57.

119 (Megjegyzés - Popup)

Fehér i. h. 51, 60–61.

120 (Megjegyzés - Popup)

A Gestapo 1944. április 7-én telepedett meg hivatalosan Sopronban. A polgármesterrel való tárgyalások után Röckeisen őrnagy állította fel a Geheime Staatspolizei soproni alosztályát. A Képezde utcai zsidó aggodalmakkal kiürített házában elhelyezkedő alosztály feladata „a zsidókérdés végleges megoldása” volt. A Gestapo ekkor összehívta az ortodox és neológ hitközség vezetőit, feloszlatta a hitközségeket, elrendelte a kijárási korlátozását, a zsidó vének tanácsa megalakítását. Egy feljegyzés szerint Röckeisen közölte a soproni polgármesterrel, hogy „reméli a zsidóságon kívül nincsenek a városban olyan elemek, amelyek a közös győzelmet ... veszélyeztetnék, ha azonban feltevésében csalódná ... azok ellen is kénytelen eljárni.” Vö. GySmL 2. sz. VI. 12/944. 6675/944. ápr. 8; Horváth Zoltán: Soprontól Auschwitzig. Kisalföld, 1974. július 16.

121 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Népbíróság Nb. 341/1946/5. sz. ítélete, 1946. november 8.

122 (Megjegyzés - Popup)

Az SS ügynökei a háború kezdetétől üldözték Sopronban és környékén a német hadseregből szökött

helybelieket. 1943 tavaszán pl. a Sotex-kolóniára éjszaka a határt átlépve teherautóval SS-különítmény hatolt be Németországból. Rosenits Károly soproni szökevény SS-katonáért jöttek, akit akkor Ruzicska Emil gyári munkás lakásán rejtegetett és fegyveres fellépésével mentett meg az elhurcolástól. Vö. Fábján Lajos: SSz. 1980, 178.

123 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1978, 210. Az ott szereplő Hőgyész Pál főispán németellenes alapon önként mondott le és vonult vissza tisztségéből.

124 (Megjegyzés - Popup)

Pl. SSz. 1978, 213; Valóság, 1980, 98. Kinek és milyen tanulmányait kívánja a sorozat „pontosabbá tenni” pl. a TNSZ-szel kapcsolatban? Kérdéses a 212. lapon, ill. a Valóságban i. h. közzétett, az időhatárokról szóló megállapítás is. Miért április 4-ig érte „igen sok hátrány” a március 31-ről április 1-re virradó éjszaka már felszabadult várost?

125 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Lévai Jenő: Horogkereszt, kaszáskereszt, nyilaskereszt. Bp., 1945, 121; Pintér István: Magyar antifasizmus és ellenállás. Bp., 1975, 404; Frank László: Zöld ár. Bp., 1977, 147; Tilkovszky i. h. 349; Szálasi naplója. Szerk. Karsai Elek. Bp., 1978, 477; Lukács Tibor: A magyar népbírói jog és a népbírók. Bp., 1979, 348. Az eddig ismert utolsó hivatkozás erre (GySmL 2. sz. kiáll. ag.) a magyar királyi lakásügyi kormánybiztos 559/1945. sz. levele. Sopron, 1945. III. 21: „A Nemzetvezető személyes parancsára Brennberg és Görbehalom területe a továbbiakban is szigorúan zárt terület, sem menekülteknek, sem másoknak az oda településre engedély nem adható.”

126 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. TNSZ jkv. 1945. február 27.

127 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1978, 289–290.

128 (Megjegyzés - Popup)

Megjelent Karsai Elek: A budai vártól a gyepűig 1941–1945. (Bp., 1965, 648–649. lapok közötti képmellékletben Szálasi és vezérkara képaláírással; Karsai–M. Somlyai: A felszabadulás krónikája 1944. ősze–1945. tavasza (Bp., 1970.) c. munkában a 40–41. lapon, a kép aláírása: Akik hatalomra jutottak Szálasi vezetésével. A felvétel Karsai Elek közlése szerint nem Sopronban készült.

129 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1978, 214, 47. sz. jegyzet, valamint Valóság i. h.

130 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap 1944. december 5, 6; TNSZ jkv. 1944. dec. 8, 13. lapon Jaross: „a tegnapi képviselőházi ülésen alig volt jelen valaki a Nyilaskeresztes Párt részéről.” Uo. megemlékezett a december 6-i

bombatámadásról. Közli Karsai is: A budai vártól a gyepűig 650.

131 (Megjegyzés - Popup)

Pintér István: Magyar antifasizmus és ellenállás. Bp., 1975, 397; Karsai Elek: Ítélt a nép. Bp., 1977, 20, 65–67, 120–121, 162, 164–167; Gárdos Miklós: Nemzetvesztők. Bp., 1971, 176; Karsai–M. Somlyai i. m. 106; Frank László i. m. 97–99, 197–198.

132 (Megjegyzés - Popup)

Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon Bp., 1974, 228.

133 (Megjegyzés - Popup)

TNSZ jkv. 1945. január 12-i ülés. Pl. az említett soproni „Eleven Újság”, a TNSZ orgánuma létrejöttékor vitát váltott ki, hogy a Nyilaskeresztes Párt a TNSZ-t megelőzve, déli hangos újságot csinált a városban. „Bizonyos tendencia látszik a konkurenciából” – mondta rezignáltan Nyírő.

134 (Megjegyzés - Popup)

Magyarország története VIII. kötet. Bp., 1976, 1212.

135 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Karsai: A budai vártól a gyepűig 621–623; A szabadság hajnalán Bp., 74–80.

136 (Megjegyzés - Popup)

Frank i. m. 69, 124.

137 (Megjegyzés - Popup)

A miniszterelnök személyével kapcsolatban másutt is előfordul tévedés. Az ún. Magyar Közösség köztársaságellenes illegális szervezkedését alaptalanul nevezi a memoár kiegészítése „Nagy Ferenc-féle összeesküvésnek” (SSz. 1979, 126.) A szervezkedés története: Kis András: A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig Bp., 1969.

138 (Megjegyzés - Popup)

Teleki Éva i. m. 200–203. Ilyen rendeletek szövegéből közöl: Felszabadulás, 1944. szeptember 26–1945. április 4. Bp., 1955.

139 (Megjegyzés - Popup)

Nem sokáig, mivel Friessnert a vele elégedetlen Hitler leváltotta. 1944. december 23-tól Wöhler tábornok vette át a parancsnokságot. (Magyarország felszabadítása. Bp., 1975, 221.)

140 (Megjegyzés - Popup)

A kép teljességéhez tartozik, hogy az említett december 5-i napon a Nyilaskeresztes Párt propagandagyűlése zajlott a soproni egyetemen. A lelkesítő beszédek következményeként 7–8 hallgató,

köztük egy professzor fia jelentkezett a Hunyadi SS-páncélgránátosokhoz. (GySmL 2. SZ. XVII/404–422.)

141 (Megjegyzés - Popup)

Karsai: A budai vártól a gyepűig 612; Karsai: Ítélt a nép 134–137; Teleki: Nyilas uralom Magyarországon 263, 377.

142 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. 180/1945. főispán. Az 1943. májusi jelentés szerint a 380 fős SOTEX munkáslétszámából 118 fő volt korábban a nyilaspárt vagy Volksbund tagja.

143 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. 15.158/1943. jkv. a SOTEX Szabadidő Szervezet soproni szakosztálya anyagában.

144 (Megjegyzés - Popup)

Új Sopron, 1945. április 25; június 2, 5.

145 (Megjegyzés - Popup)

Németh Alajos megemlékezett arról, hogy az amerikai repülők ilyen röpcédulákat a lakosság értesítése érdekében gépeiről szórtak is Sopronban. SSz. 1979, 1.

146 (Megjegyzés - Popup)

Az Oberkommando der Wehrmacht (OKW) 1944. szeptember 5-én nyilvánította Nyugat-Magyarországot a német szárazföldi haderőnem hadműveleti területévé. A magyar vezérkar főnöke pedig 1944. október 30-án a 4800/1944. sz. rendelettel az egész ország területét hadműveleti területté nyilvánította.

147 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1979, 24.

148 (Megjegyzés - Popup)

A 15. amerikai légiflotta bombázó gépei Foggiában állomásoztak, zömmel Consolidated B–24 Liberator és B–17 „Flying Fortress” mintájúak voltak. Kenneth Munson: Die Weltkrieg II–Flugzeuge. Alle Flugzeuge der kriegführenden Mächte. Stuttgart, 1977, 68, 69 közli a B–24 fényképét és adatait. A légihadsereg 306. vadászrepülőhadosztálya P–38 Lightning mintájú kéttörzsű vadászbombázókon repült, a bombázógépek kísérővadászai P–51 Mustang mintájú egymotoros vadászgépek voltak.

149 (Megjegyzés - Popup)

Veress D. Csaba: A balatoni csata. Veszprém, é. n., 173.

150 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1965, 30.

151 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1960, 1–2.

152 (Megjegyzés - Popup)

Heimatchbuch von E. Schusteritsch. Oedenburg und Umgebung. Bad Wimpfen, 1964, 43. Vö. még SSz. 1980, 95.

153 (Megjegyzés - Popup)

Az áldozatok nagyságrendi alakulásában közrejátszott Sopronban a léghárítás elégtelensége és felkészületlensége, a légítámadások elkerülését tápláló illúziók. Az óvóhelyek nem nyújtottak kellő menedéket, vészkijáratok nem voltak megfelelően megjelölve, a mentőcsapatok esetenként felkészületlenek és tapasztalatlanok voltak stb. A bombaszedő brigádokat pedig önként jelentkező elítéltekből állították össze. A szabadság hajnalán. Bp., 1965, 48–49.

154 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. 248/1945. sz. határozat. Sopron, 1945. aug. 14., valamint Sopron város I. sz. Igazoló Bizottság 2. doboz. Ott Lakits 1945. december 6-i levele, melyből kiderül, hogy a tifuszosok 1945. áprilisi taligás szállítása (SSz. 1979, 116.) pl. a temetkezési vállalkozók mulasztása miatt volt, akik a szükséges felszerelést, kocsit nem biztosították, szolgáltatást nem teljesítettek.

155 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. 2002/1949. V. sz. Bognár Dezső polgármester jelentése, valamint 4070/1949. V. sz.

156 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. alapszám XV. 53/945. Exhumálás, valamint az ún. Lakits-anyag. Lakits Frigyes légóráktáros 1945. május 17-én polgármesteri véghatározattal temetkezési vállalkozói engedélyt kapott (XV. 7/945. sz.) A temetésekben kezdetben magyar katonai szakasz is részt vett. (173/2. 1945. IV. 5.)

157 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. 01721/1946. február 8. 1721/1946. IV. sz.

158 (Megjegyzés - Popup)

Lakits jelentései a 4222/1947. IV. sz. határozat végrehajtásáról: 6963/1947. IV. sz., 7504/1947. V. 5. sz., 14571/1. sz., 17280/1947. okt. 8. 7854/1948. ápr. 26; majd Lakits jelentése 1948. V. 7-én a 7854/1948. IV. sz. határozat végrehajtásáról.

159 (Megjegyzés - Popup)

Így 1947. április 8–15-ig 350 főt, majd 16–30-ig további 182 főt a külterületekről. Ez időben az Izraelita Hitközség a Steiner és Lenk téglagyárban 59, Ágfalván pedig 1000 munkaszolgálatost hantoltatott ki és koporsókban Budapestre szállított. Az anyagban megtalálhatók a soproni és sopronkörnyéki munkaszolgálatosok exhumálásával kapcsolatos dokumentumok, a XV. 7/1945. alapszámon pedig a

forradalmi munkásmozgalom vértanúi (köztük Pataky István, Kreutz Róbert, Fecher Barnabás, Stelczer Lajos, Németh László János anyaga) kihantolásával kapcsolatos írások. Külön dokumentációként szolgál a Lakits-anyaghoz az 1944. okt. 15–1945. dec. 31-e között Sopronban elhunytak betűsoros névjegyzéke, részletes adatokkal. (Benne még az 1949-es évben szórványosan előforduló exhumálások is.)

160 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1978, 298; Márkus–Vásárhelyi: Az ellenforradalmi rendszer baloldali sajtójáról. 1933–1944. Bp., 1975; Máté György: Új március hírnöke. Bp., 1975.

161 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1978, 302, 67. sz. jegyzet.

162 (Megjegyzés - Popup)

A közölt memoár-részletekben az ellenállásról írt megállapításoknak (itt 313–315) ellentmond, hitelüket csökkenti a szerzőnek másutt az ellenállásról vallott felfogása: „erőszakosan szembehelyezkedni az esztelenséggel lett volna határos, az amúgyis meglévő bajokat pedig csak még inkább növelte volna” (SSz. 1978, 127.) A zsidókkal történt bánásmód kapcsán kifejtett vélemény úgy tűnik, hogy a nyilas bakóuralom időszakára, az orsolyiták magatartására (SSz. 1978, 299.) is érvényes. Amikor pedig az emlékezés a kommunista vezetés alatt álló „német- és nyilasellenes mozgalom” röpiratairól szól (SSz. 1978, 315.), akkor már Sopronban a kommunisták nem tudtak működni. Hogy az ilyen állítások meddig vezethetnek? Jány Péter a közlést olvasván pl. olyan következtetésre jutott, hogy volt egy „másik Sopron” is, ahol a „szabadságharcos magyar ifjúság” ezeket a röplapokat terjesztette stb. (Új Élet, 1979. márc. 15.)

163 (Megjegyzés - Popup)

Ehhez fel kell dolgozni: a periódus náciellenes szervezetei, csoportosulásai történetét; minden olyan helyi jelenséget és cselekvést, amely a Horthy-rendszer és a náci szövetség ellen hatott; a fennálló rendszer érdekében alkalmazott biztonsági intézkedéseket; a fasiszta terror helyi megnyilvánulásait, az erőszakos szervezetek működését.

164 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1978, 311.

165 (Megjegyzés - Popup)

A röpirat legutóbbi teljes közlése: Hatvan harcos esztendő. A magyar forradalmi ifjúsági mozgalom dokumentumaiból I. 1918–1945. Szerk. Láng Péter Bp., 1978, 136–138.

166 (Megjegyzés - Popup)

Kapuvári Rábaközi Múzeum. TD: 1375 és 1847. Kapuvár halotti anyakönyv 1945/52. sz.: Horváth László, 30 éves. Halál oka: tüdőlövés, fejlövés, belső elvérzés golyó által.

167 (Megjegyzés - Popup)

Főbb vonatkozásait előkészületben levő munkám (Adatok Sopron megye lakossága háborúellenes és

antifasiszta küzdelmének történetéhez 1944–1945.) tartalmazza.

168 (Megjegyzés - Popup)

Kapuvári Rábaközi Múzeum. Dr. Faragó Sándor igazgató közlése.

169 (Megjegyzés - Popup)

Uo., ill. GySmL 2. sz.: Csöngői Sándor személyi anyaga.

170 (Megjegyzés - Popup)

Azóta sajnálatosan gyarapodott egy átvétellel a valótlan beállítás, amelyben ezúttal a Gestapo kapott alaptalanul szerepet. Vö. Magyarország, 1980. március 2, 21.

171 (Megjegyzés - Popup)

Zilahy József pl. „Emlékezzünk” című cikkében írta Ferenczi Jánosról: „a háború áldozata Ő, a háború örületé.” Soproni Egyetem, 1955. márc.

172 (Megjegyzés - Popup)

Idézet a győri népbíróság Nbr 914/1948/8. sz. ítéletéből.

173 (Megjegyzés - Popup)

Neumann János.

174 (Megjegyzés - Popup)

Georg Lentz SS-főhadnagy, a brennbergi „séf”, a mintegy 30 főnyi brennbergi SS-egység parancsnoka volt 1944. decembertől.

175 (Megjegyzés - Popup)

Ferenczi Sándor tartalékos zászlós volt, aki hadifogságtól tartva Brennbergben az egyenruhából kivetkőzött az egyik óvóhelyen.

176 (Megjegyzés - Popup)

Nem Jedlusik, hanem Jelussig Emese iratai és gótsi N. E. hivatkozások, GySmL 2. sz. IX. sz. Igazoló Biz. iratai, 2. doboz.

177 (Megjegyzés - Popup)

Közülük többek anyagai, eddig feldolgozatlan jegyzőkönyvek stb. a GySmL 2. sz. 96/45. főispáni sz. alatt.

178 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. VI. 7/944. 23593/1944. III. Szent Orsolyita Rend intézetében 7 terem és 1 konyha igénybevétele. Ugyanakkor a Simon Elemér Vöröskeresztes üdülőházban a Feldgendarmerie telepedett meg.

179 (Megjegyzés - Popup)

Pravda, 1945. március 30. „Március 29-re virradó éjszaka nehézbombázóink csapást mértek a magyarországi SOPRON vasúti csomópontra ... Virradatra lángoltak az ellenség szerelvényei és katonai raktárai” (SSz. 1960, 1.).

180 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. I. 1/944. alatt sorozatban a röpcédulák lefoglalásáról. Jegyzék az ellenséges repülőgépekről ledobott röpiratokról, szövegek, címek stb. 1944. V. 8-tól a Békepárt röpiratainak lefoglalásáról is. De Lovas Gyula is írta, hogy ezek a Magyar Közlönyben is megjelentek (SSz. 1965, 21.).

181 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. XV. 200/945. 4028/1945. I. sz.; Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon, Bp., 1961, 259.

182 (Megjegyzés - Popup)

Emlékeim megírására Hiller István–Németh Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron 1941–1945.) című tanulmánya indított. SSz. 1978, 97, 193, 289; 1979, 97, 193, 289; különlenyomatban Sopron, 1979, 208 lap.

183 (Megjegyzés - Popup)

Keret: a munkaszolgálatos századokhoz beosztott fegyveres örök, ideértve a tiszteket is.

184 (Megjegyzés - Popup)

A kollégium épületét akkori állapotában közli Hiller–Németh i. m. SSz. 1978, 201, 36. fénykép. Ez volt a gyűjtőgettő. Abban az időben már csak munkaszolgálatosok elhelyezésére szolgált.

185 (Megjegyzés - Popup)

A Todt szervezetről Hiller–Németh i. m. SSz. 1979, 1. 91. jegyzet. Sopronban parancsnokságuk is működött. Feladatuk egyébként a polgári lakosság mozgósítása volt, sáncászati munkákra. Bennünket a magyar parancsnokság valószínűleg nekik adott át.

186 (Megjegyzés - Popup)

Sopron körül nagyon sok munkaszolgálatos zsidót őriztek, akiknek nagy része sohasem térhetett vissza otthonába. Hiller–Németh i. m. SSz. 1978, 207.

187 (Megjegyzés - Popup)

Egész héten tartott a vert hadak visszavonulása Sopronon át, fülsiketítő zsvajj és lárma közt. Hiller–Németh i. m. SSz. 1979, 104.

188 (Megjegyzés - Popup)

Vö. a kárpátaljai jiddis *fin*, német *von'* -ból, -ből.

189 (Megjegyzés - Popup)

Új Szó, 1945. április 4. Közli az 1945. április 1-i hadijelentést, amely szerint a 3. Ukrán hadseregcsoport április 1-én elfoglalta Sopron városát, több mint 100 más községet, köztük Ausztria területén Siegesdorfot (helyesen: Siegendorf).

190 (Megjegyzés - Popup)

Visszafelé az úton akár tölem kérdezhetne volna G. Fazekas Erzsébet: „És a férfiak honnét? Siegendorfi munkatábor. Sopronból vittek oda februárban. Akkor voltunk ott ezren, de kétszáz meghalt kiütéses tífuszban. És a többiek? Négyszázat, akik még bírták a munkát, továbbvittek Németországba, pár nappal a felszabadulás előtt”. A felszabadulás útján. Cikkgyűjtemény. Bp., 1945, 143–144. A cikk keletkezése: Szombathely, 1945. április 17.

191 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963.

192 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay i. m. 178–180.

193 (Megjegyzés - Popup)

Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora. Vö. Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története IX. Bp., 1897, 19.

194 (Megjegyzés - Popup)

Terray Barnabás: ITK 1966, 418–423.

195 (Megjegyzés - Popup)

Fináczy Ernő: A magyar közoktatásügy története Mária Terézia korában I–II. Bp., 1899–1902.

196 (Megjegyzés - Popup)

Fináczy i. m. 31–36.

197 (Megjegyzés - Popup)

Evangelikus Országos Levéltár: GEA. I. c. 20. Itt is köszönjük Sólyom Jenő professzornak, a levéltár tudományos munkatársának kutatásainkban nyújtott segítségét.

198 (Megjegyzés - Popup)

Szelényi Ödön: A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig. Pozsony, 1917, 120–122.

199 (Megjegyzés - Popup)

EOL.: GEA. II. c. 11. 19. melléklete. Monitum auctoris.

200 (Megjegyzés - Popup)

Szelényi i. m. 123.

201 (Megjegyzés - Popup)

Ravasz–Felkai–Bellér–Simon: A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában. Bp., 1962, 59.

202 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár: Htt. Dep. Lit.–Pol. 1828. 7560.

203 (Megjegyzés - Popup)

EOL.: GEA. Dunántúli Egyházker. Levéltára. A királyi leiratok. G. fiók II. csomag 28. sz. 1828.

204 (Megjegyzés - Popup)

EOL.: Békési Egyházmegye Levéltára IX. 203. 1828.

205 (Megjegyzés - Popup)

Protocollum Conventus Evang. Sopron de Annis 1827–1828. Az 1828. év 60. pontja.

206 (Megjegyzés - Popup)

A zárójelben közölt rész hiányzik a többi egyházkerülethez küldött rendelkezésből.

207 (Megjegyzés - Popup)

A Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Örömmünnepi Munkái 1827-től. Jelzete B. I. 7. I. kötet 323–325., 357–361., 22–27., 27–32. lap. Hajas G.: Kétségbe esés B. I. 5. 323–325. lap. Kalchbrenner K.: A tudatlanság becse. B. I. 5. 357–361. lap. Horváth J.: Az ember az embernek ördöge. B. I. 7. 22–27. lap. K. Horváth D.: Az ember az embernek istene. B. I. 7. 27–32. lap. Ezúton is köszönjük Pröhle Jenő könyvtárosnak a kutatáshoz nyújtott segítséget, útmutatását és bírálatát.

208 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay Géza idézett művének 711. lapján a Magyar Társaság névsorából hiányzik Kalchbrenner Károly neve. A 718. lapon található Kelchbrenner Károly azonos Kalchbrenner Károlyval.

209 (Megjegyzés - Popup)

Illyés Gyula: Kinai szelence. Bp., 1958. 114. Szu Tung-po (1036–1101.) verse.

210 (Megjegyzés - Popup)

Idézi Pulszky Ferenc: Egy epizód ... Pesti Napló 1883. május 27-i reggeli számában.

211 (Megjegyzés - Popup)

Archaeologiai Értesítő, 21 (1901) 74–78.

212 (Megjegyzés - Popup)

Holl Imre: Angaben zur mittelalterlichen Schwarzhafnerkeramik mit Werkstattmarken. Mitteilungen der Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 5 (1974/75) 129–150.

213 (Megjegyzés - Popup)

Hpl (Hampel József): Rejtélyes bélyegű cserepek. Archaeologiai Értesítő, 21 (1901) 447; Haupolter, A.: Rejtélyes bélyegű cserépedények II. Archaeologiai Értesítő, 25 (1905) 324–330.

214 (Megjegyzés - Popup)

Katona Imre: Merkúr-keresztés soproni ház. SSz. 1972, 350–354 (1684-es évszámmal); Tompos, Ernst: Ödenburg (Sopron) als Fundort von Hausmarken und Steinmetzzeichen. Der Tappert 1968, 32. 4–6. kép; Sasvári László: Adalékok a hazai görög kereskedők jelvényének történetéhez. Műemlékvédelem 22 (1978) 72–73. Zemplén megyei régi templomtornyokon láthatjuk Schirmer János löcsei építómester címerköveit; Pl. Mád: Merkúr-kereszt *HS* monogrammal és „Johannes Czirmer de Leocze aedificavit Anno D 1653” felirattal; Erdőbénye: ugyanezzel a monogrammal „Fecit Johannes Schirmer” (1648) felirattal.

215 (Megjegyzés - Popup)

Sopron sz. kir. város monographiája. Sopron, 1890, 381. 1766-ban a tanács a kereskedőknek és a vásárra jövőknek megtiltotta, hogy az Előkapunál levő Nepomuki Szt. János kápolna elé vásárbódét állítsanak.

216 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron. 1939, 35.

217 (Megjegyzés - Popup)

Kőszegi Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp., 1936, 1293. sz. jegy 1550–1585; Nagyszében; Mark Rosenberg: Der Goldschmiede Merkzeichen II. IV/3. kötet, 2377. sz. jegy 1599–1633: Hamburg.

218 (Megjegyzés - Popup)

Csorba Csaba: Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 13–14 (1974–1975) 154.

219 (Megjegyzés - Popup)

Sepp, Walter: Aus der Geschichte der steirischen Lebzelter und Wachszieher. Vö. Das steirische Handwerk. Graz, 1970, 463: 119–120. kép.

220 (Megjegyzés - Popup)

1654-ben még az árok kitisztítását rendelte el a tanács. Sopron sz. kir. város monográfiája 98; 1744-ben

pedig már a városárokbán keletkezett kis kertek megadóztatása kívántatik (uo. 374).

221 (Megjegyzés - Popup)

Vallasek, Adrián: Stredoveká kolkovaná keremiká z Bratislavy. Studijné Zvesti... Nyitra 18 (1970) 237–308.

222 (Megjegyzés - Popup)

Roskosny, Josef: Töpfermarken auf Schwarz- oder Eisentonkeramik. Wiener Geschichtsblätter 24 (84) 1969, 449–455.

223 (Megjegyzés - Popup)

Roskony, Josef: Schwarz- oder Eisenhafner-Töpfermarken auf Gebrauchskeramikfragmenten aus Pechtoldsdorf NÖ. Unsere Heimat, 39 (1968) 211; 48 (1977) 118–119 (Hainburg); 41 (1970) 36–37. (Hohenau)

224 (Megjegyzés - Popup)

Wiesinger, F.: Die Schwarzhafner und Weisshafner in Oberösterreich Jahrbuch des oberösterreichischen Museumsvereines 87 (1937) 85.

225 (Megjegyzés - Popup)

LFM Régészeti Adattár 141. Lsz. 65. 14. 1–7. Itt köszönöm meg, hogy az ásató a leleteket tanulmányozásra átengedte.

226 (Megjegyzés - Popup)

Ötvöséggel kapcsolatos újabb régészeti leleteink még: Az Észak-nyugati lakótelep (*Krautäcker*) 60. számú gödrében XIV. századi kerámiatöredékekkel összeégett ötvöstégelyek voltak elásva. (Ezek nem voltak grafitosak, csak erősen soványított agyagból készültek, 1975.) A Fő téren, a Ferences templom szentélyének É-i oldalához ragasztott XVI. századi boltocsák alapozásai között egy mélyített szintű helyiséget is feltártunk sok faszénnel és fémsalakos, grafitos ötvöstégely-töredékkel, közelében kettétört ezüstgarassal. Utóbbira okleveles adat is utal: 1536-ban az ötvös bódéját a ferenciek kolostora mellett említették. (Csatkai Endre: A soproni ötvösök a 15–19. században. Sopron, 1931, 8.)

227 (Megjegyzés - Popup)

Lsz. 65. 14. 2 Ép magassága 8 cm, talpátmérő 3 cm.

228 (Megjegyzés - Popup)

Lsz. 65. 14. 1 Ép M.: 11 cm; TÁ.: 4,5 cm.

229 (Megjegyzés - Popup)

Tomka Péter szíves szóbeli közlése.

230 (Megjegyzés - Popup)

Lsz. 3724 Székesfehérvár.

231 (Megjegyzés - Popup)

Holl Imre szíves levélbeli közlése.

232 (Megjegyzés - Popup)

Wiesinger i. m. VI. tábla 16. Az A betű az itt közölt felsőausztriai darabon a Merkúr-kereszt szárához kapcsolódik, így kis mértékben eltér a sopronitól.

233 (Megjegyzés - Popup)

Vallasek i. m. 380: 11. kép 24. tábla.

234 (Megjegyzés - Popup)

Wiesinger i. m. VII. tábla 8. A bélyeg alja kerekded, nem olyan egyenes, mint a soproni, egyébként teljesen megegyezik.

235 (Megjegyzés - Popup)

Roskosny i. m. (1968) 212. A Bécs melletti Perchtoldsdorfban fazekaskemencét is feltártak, amelyben a fehéragyag-készítmények mellett egy pecsétes grafitos korsó is volt. A faluból többek között egy Hans Schwarzekler nevű fazekasmestert is említ 1678-ból, akinek lehetett *IS* monogrammjá.

236 (Megjegyzés - Popup)

Wiesinger i. m. 1600 és 1650 közötti időszakból több mesternevet közöl; pl. Hans Schwarzgruber (Schärding 1615, 1647) vagy Hans Schacker (Wels 1629); a későbbi időből Johannes Schreiber (Vöchlbruck 1690), akiknek lehetett *IS* monogramos bélyegük.

237 (Megjegyzés - Popup)

A tanulmány a Folia Archaeologica 1979. évi számában megjelent tanulmányom rövidített változata. Az említett helyen a bizonyítóanyag a jegyzetanyaggal együtt megtalálható.

238 (Megjegyzés - Popup)

Ruzicska (Guttman) Emil soproni tevékenységéről „Nyilatkozat” Galambos Istvántól (Budapest XI., Hegyalja út 128.) és Bognár Dezsőtől (Sopron, Május 1. tér 49.) Az eredeti példány Ruzicska Emil (Budapest, Újpalota, Sárfű utca 23. V. em.) birtokában van.

239 (Megjegyzés - Popup)

Tóth (Potya) István az FTC egykori játékosa és edzője mint tartalékos főhadnagy tagja lett az egyik ellenállási csoportnak, melynek feladata az egykori Ferenc József-híd megmentése, valamint fegyver és igazolványok szerzése volt. Tóth Istvánt és Kertész Gézárt árulás következtében elfogták. Először a Fő utcai börtönben vallatták őket, majd 1945. február 6-án a Várban a belügyminisztérium udvarán, csoportjuk

elfogott tagjaival együtt mindkettőjüket agyonlőtték.

240 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Keresztényi József testnevelésügyi előadó (Budapest, II., Baka utca 8.) 1946. február hó 9. keletű tanúsítványa és a SOTEX Sportegyesület 92/1950 szám alatti, 1950. április 12-i keletű levele. Az eredeti példányok R. E. birtokában vannak.

241 (Megjegyzés - Popup)

Az eredeti feladóvevények R. E. birtokában.

242 (Megjegyzés - Popup)

Molnár János rendőr alezredes 1946. február 22-i keletű tanúsítványa és Rozenits Károlyné (Sopron, Szt. Mihály u. 12.) 1945. július hó 31-1 keletű tanúsítványa. Az eredeti példányok R. E. birtokában vannak.

A 425481 számú Frommer gyártmányú revolvert R. E. elrejtette, majd amikor az elhurcolása után visszatért Sopronba, 1945. június 30-i kelettel Romanov városparancsnok fegyverviselési engedélyt adott részére. Az eredeti R. E. birtokában.

243 (Megjegyzés - Popup)

L: Markos György: Vándorló fegyház. Magvető Könyvkiadó Bp., 1971.

244 (Megjegyzés - Popup)

Hivatalos iratokban a név: *Munczi*. Ugyanígy a sírkövön is; *Munczy* a levéltári iratokban látható aláírásán. A *Munczy* tehát művésznévnek minősül.

245 (Megjegyzés - Popup)

Munczy Béla Amerikából visszatérve 3 év alatt végezte el a bécsi konzervatóriumot kitűnő eredménnyel. (Okirat a családnál.)

246 (Megjegyzés - Popup)

A Czigányzenészek Albuma Munczy Lajosnak, a melléklet Munczy Bélának csonka életrajzát közli.

247 (Megjegyzés - Popup)

Az öröklésre vonatkozó családi közlést megerősíti a budapesti kerületi bíróság egy végzése, melyben bizonyos hagyatéki teher erejéig végrehajtást rendel el a hagyatéki házra s ebben név szerint felsorolja az örökösök tömegét s a hagyományosokat is. (Végzés kiadmánya a család birtokában.)